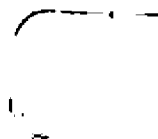

**LATVIJAS UNIVERSITĀTE
STARPTAUTISKO EKONOMISKO ATTIECĪBU KATEDRA**

DISERTĀCIJA

**SABIEDRĪBAS LABKLĀJĪBAS NOSLĀŅOŠANĀS PĀREJAS
EKONOMIKAS PERIODĀ: SITUĀCIJAS ANALĪZE UN PASAULES
PIEREDZES IZMANTOŠANAS IESPĒJAS LATVIJĀ**

Doktorands

Evita Lune

Zinātniskais vadītājs

**Dr. oec.
Ērika Šumilo**

Rīga, 1999. gads

SATURS

IEVADS	3
1. Ienākumu sadales un pārdales problēmas analīze ekonomikas teorijā.	8
1.1. Ienākumu sadali ietekmējošo faktoru analīze Neoklasicisma un Keinsiānisma teorijās. Ienākumu sadales matemātiskie modeļi.	8
1.2. Valsts loma labklājības veicināšanas un pārdales mehānismu nodrošināšanā mūsdienu tirgus ekonomikā.	38
1.3. Dažādu ienākumu pārdales koncepciju analīze, izmantojot konsistences, iespējamības un izvēlētās ētisko vērtību sistemās atbilstības kritērijus	52
2. Pārejas ekonomikas makroekonomisko procesu un iedzīvotāju labklājības cēloņsakarības.	67
2.1. Centrāl- un Austrumeiropas valstu iedzīvotāju dzīves apstākļu raksturojums centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos.	67
2.2. Stratifikācijas situācija centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos un tās ietekme uz mūsdienu sabiedrības šķirisko apziņu.	73
2.3. Ekonomisko procesu attīstības ietekme uz iedzīvotāju dzīves līmeni pārejas ekonomikas periodā Latvijā un citās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs.	77
3. Stratificētas sabiedrības izveide un tās nozīme nabadzības problēmas risināšanā Latvijā.	124
3.1. Sabiedrības stratifikācijas teorijas mūsdienu sabiedrībā	124
3.2. Nabadzības pētījums Latvijā	138
3.3. Vidusslāņa izveidošanās un nostiprināšanās nozīme stratificētas sabiedrības izveidei Latvijā un jauno ētikas vērtību pieņemšanas nepieciešamība.	178
SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI	193
Izmantotā literatūra:	204

SABIEDRĪBAS LABKLĀJĪBAS NOSLĀŅOŠANĀS PĀREJAS EKONOMIKAS PERIODĀ: SITUĀCIJAS ANALĪZE UN PASAULES PIEREDZES IZMANTOŠANAS IESPĒJAS LATVIJĀ

IEVADS

Galvenā problēma, ko risina ekonomikas zinātnes, ir pretruna starp cilvēku neierobežotajām prasībām un sabiedrības ierobežotajām iespējām šīs prasības apmierināt.

Dažiem sabiedrības locekļiem ir pieejams lielāks līdzekļu apjoms preču un pakalpojumu iegādei, nekā citiem. Indijas, Ķīnas un Sudānas iedzīvotāju ienākumu apjoms sastāda tikai 5 % no pasaules kopējā ienākuma, kaut arī tajās dzīvo vairāk nekā 50 % no visiem pasaules iedzīvotājiem. ASV, Kanāda, Japāna un Rietumeiropas valstis, kurās dzīvo tikai nedaudz vairāk par 15 % no pasaules iedzīvotājiem, iegūst 65 % no pasaules ienākumiem. *ATSAUCE!!!!*

Ievērojamas atšķirības atrodamas nevis analizējot nabadzīgās valsts visnabadzīgāko iedzīvotāju ar bagātākās valsts visbagātāko, bet salīdzinot vidējos ienākumu līmeņus - tā piemēram - šī atšķirība Indijas un ASV līmeņos sasniedz 40 reizes. *ATSAUCE!!!!*

Ienākumu nevienlīdzība sastopama ne tikai, salīdzinot situāciju dažādās valstīs, bet arī vienas valsts ietvaros. Brazīlijā 20 % iedzīvotāju saņem 67 % no kopējā līdzekļu apjoma valstī. Dānijā ienākumu sadalījums ir daudz vienmērīgāks, un 20 % bagātāko iedzīvotāju saņem tikai 40 % no kopējiem ienākumiem. *ATSAUCE!!!!*

Atrodoties pārejas procesā no komandu administratīvās saimniekošanas sistēmas uz tirgus ekonomiku, Latvijas sabiedrība ir spiesta saskarties ar ievērojamām izmaiņām labklājības struktūrā. Jaunajos ekonomiskajos apstākļos dažādu iedzīvotāju slāņu dzīves līmeņi kļūst diferencēti un sabiedrībā ienākumu sadales procesa rezultātā veidojas pretstatī. Pat neiedziļinoties ienākumu sadales diferenciācijas cēloņsakarībās, jebkurš Latvijas iedzīvotājs var ievērot, ka daži

sabiedrības locekļi ir kļuvuši ļoti bagāti, savukārt citi ar grūtībām spēj nodrošināt savas elementārās vajadzības.

Disertācijas mērķis ir analizēt sabiedrības noslāņošanās un ienākumu sadales procesus Latvijā, identificējot tādas valsts ekonomiskās un sociālās politikas līdzekļus un mehānismus, kas atspoguļoti dažādās ekonomikas teorijās, tiek izmantoti starptautiskajā praksē, un kas veicinātu visu sabiedrības locekļu labklājības pieaugumu Latvijā.

Disertācijas uzdevumi:

1) veikt valsts lomas un valsts ekonomiskās politikas nozīmes iedzīvotāju labklājības paaugstināšanā analīzi, salīdzinot vadošās ekonomikas teorijas un nosakot dažādu ekonomiskās politikas instrumentu pielietojamību Latvijas apstākļos,

2) izpētīt ienākumu sadales un pārdales teorijas, koncepcijas un matemātiskos modeļus, kas balstīti uz keinsianisma un neoklasicisma teorijām, un izmantot tos sociālās situācijas novērtēšanai Latvijā,

3) analizēt makroekonomiskās stabilizācijas procesu ietekmi uz iedzīvotāju dzīves līmeni un novērtēt, kā plānotās ekonomikas sabrukums un tam sekojošās ekonomiskās pārmaiņas iespaidojušas Latvijas iedzīvotāju labklājību,

4) novērtēt Latvijas tautas pašreizējo demogrāfisko stāvokli un tā attīstības perspektīvas, salīdzinājumā ar citām valstīm,

5) veikt nabadzības rādītāju aprēķinu Latvijā, pielietojot starptautiskajā praksē atzītu metodiku, lai noteiktu nabadzības izplatību un dziļumu valstī un identificētu iedzīvotāju grupas ar viszemāko dzīves līmeni, kā arī konstatēt nabadzības rādītāju attīstības dinamiku,

6) veikt Latvijas sabiedrības stratifikācijas novērtējumu, izmantojot vispiemērotāko socioloģijas teoriju, plānotās ekonomikas apstākļos un mūsdienās, kā arī konstatēt tā galvenās atšķirības no sabiedrības modeļa attīstītajās Rietumu valstīs,

7) analizēt valsts sociālās politikas nozīmi iedzīvotāju labklājības veicināšanā un stratificētas sabiedrības izveidē.

Disertācija sastāv no trīs daļām. Pirmajā daļā tiek veikta ienākumu sadales un pārdales problēmas analīze dažādās ekonomikas teorijās. Izmantojot pētījumus, kas balstīti uz keinsianisma un neoklasicisma teorijām, veikta ienākumu sadales modelēšana Latvijas sabiedrībā. Tas dod autorei iespēju izvirzīt vairākas tēzes, kuru pamatotība tiek pierādīta darba turpmākajās daļās. Tiek aplūkota valsts ietekmes nozīme un nepieciešamība ekonomikas funkcionēšanas nodrošināšanā un vispārējās labklājības palielināšanā. No virknes starptautiskajā literatūrā atrodamo ienākumu pārdales koncepciju tiek izvēlētas tās, kuras pēc savas konsistences, iespējamības un ētisko normu pieņemamības visvairāk atbilst situācijai Latvijā. Izmantojot Fohl modeli, analizēta ienākumu sadales situācija Latvijas sabiedrībā, kas tiek pamatota ar socioloģisko pētījumu rezultātiem un nabadzības rādītāju aprēķiniem darba trešajā daļā.

Disertācijas otrajā daļā tiek analizēta sabiedrības locekļu labklājības centralizēti plānotās komandu ekonomikas periodā un pārejās ekonomikas periodā. Tiek noteikta dažādu makroekonomisko procesu un rādītāju ietekme uz iedzīvotāju dzīves līmeni. Tiek izvērtēts tādu būtisku rādītāju kā iekšzemes kopprodukta, budžeta deficīta, ārējās tirdzniecības un nodarbinātības iesaids uz sabiedrības labklājību. Ir veikta Latvijas tautas demogrāfisko rādītāju analīze, salīdzinājumā ar citām valstīm. Pārejas ekonomikas noteikto pārmaiņu iesaids rezultātā tiek konstatēta nabadzības eksistence kā jauna problēma, ar kuru nākas sastapties ievērojamai Latvijas iedzīvotāju daļai.

Disertācijas trešā daļa ietver aprēķinus par nabadzības līmeņa izplatību un dziļumu Latvijā, metodikas izvēles pamatojumu un datu salīdzinājumu ar citām valstīm. Tiek aprakstītas galvenās starptautiskajā praksē izmantojamās nabadzības novērtēšanas metodes un veikta atsevišķu rādītāju izvēle pētījuma veikšanai Latvijā. Darba procesā veikti tādu nabadzības rādītāju kā nabadzīgo skaita indekss un nabadzības dziļuma indekss konkrēti aprēķini, izmantojot LR valsts statistikas komitejas datu bāzi un programmapgādājumu. Tiek pierādīta datu analīzes

nozīmība sociālās sfēras lēmumu pieņemšanā, tiek noteiktas nabadzīgākās iedzīvotāju grupas Latvijā un citās valstīs, atkarībā no datu pieejamības. Veikta dažādu socioloģisko teoriju analīze, lai noteiktu to pielietojamības iespēju Latvijas sabiedrības analīzei un veidots sabiedrības stratifikācijas modelis, izmantojot E.O.Wright teoriju. Sabiedrības stratifikācijas un nabadzības pētījums dod iespēju būtisku secinājumu izdarīšanai valsts sociālās politikas jomā.

Darbā ir ietvertas 44 tabulas, kurās apkopotā veidā doti ar pētījumu objektu saistīti skaitliski lielumi kā arī aprēķinu rezultāti. No šīm tabulām 22 pievienotas pielikumu veidā darba beigās. Disertācijā ir iekļauti 10 grafiki, kas attēlo ienākumu sadales matemātiskos modeļus, kā arī viens attēls.

Teorētisko pētījumu ietvaros ir izmantoti zinātniskie materiāli, kuru sagatavošanas periods sniedzas no šī gadsimta sākuma līdz mūsdienām. Praktisko pētījumu periods par sabiedrības noslāņošanu Latvijā aptver 7 gadus no komandu ekonomikas sabrukuma līdz mūsdienām. Atsevišķu problēmu cēloņu analīzei pētījuma periods tiek paplašināts un tiek aplūkots laika periods no 1930- tajiem gadiem līdz mūsdienām. Nabadzības izplatības un dziļuma aprēķinu veikšanai ir izmantota 1996. un 1997. gada datu bāze un pētījums ir vērsts uz dzīves līmeņa konstatēšanu Latvijā dotajā laika momentā kā arī uz tā attīstības tendenci noteikšanu.

Teorētiskās daļas pētījumi ir attīstīti, balstoties uz divu plaši pazīstamu ekonomikas teoriju - keinsianisma un neoklasicisma pamatnostādņēm. Praktiskā pētījuma teorētiskā bāze un metodikas izvēle ir veikta saskaņā ar Pasaules Bankas metodiskajiem norādījumiem dzīves līmeņa novērtējuma veikšanai citās pārejas ekonomikas valstīs.

Aprēķinu un analīzes daļa ir izstrādāta, izmantojot LR Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzi, kas apkopo informāciju par mājsaimniecību budžetu pētījumiem 1996. un 1997. gados, kā arī minētās iestādes elektroniskās skaitļošanas iekārtas un programmaprikojumu.

Disertācijas sagatavošanai izmantoti materiāli, kurus var iedalīt šādās grupās:

- starptautiskā ekonomikas un socioloģijas zinātniskā literatūra, kura apraksta galvenās ekonomikas un socioloģijas teorijas,
- starptautiskā ekonomikas teorijas literatūra, kura ietver sabiedrības ienākumu sadales un pārdales modeļus,
- teorētiskā literatūra, kura apraksta dzīves līmeņa analīzes metodes un rādītājus, kurus starptautiskajā praksē izmanto dažādām valstu grupām,
- starptautisko organizāciju un ārzemju pētnieku darbi par dzīves līmeņa novērtēšanu un sociālās sfēras pasākumu organizēšanu atsevišķās valstīs un valstu grupās,
- LR Valsts statistikas komitejas, Finanšu Ministrijas, Ekonomikas Ministrijas kā arī ārvalstu statistisko institūciju faktu materiāls un pārskati, kuri atspoguļo dažādu valstu makroekonomiskos rādītājus kā arī tautas attīstības un labklājības rādītājus.

1. Ienākumu sadales un pārdales problēmas analīze ekonomikas teorijā.

1.1. Ienākumu sadali ietekmējošo faktoru analīze neoklasicisma un keinsiānisma teorijās. Ienākumu sadales matemātiskie modeļi.

Mūsdienu ekonomikas teorijās atšķiras vairāku ekonomisko procesu norises interpretācija, kas būtiski ietekmē valdību ekonomiskās politikas izvēli labklājības veicināšanai. Ievērojamas atšķirības saistītas arī ar to, ka, saskaņā ar katru ekonomikas teoriju, tiek izvirzītas atšķirīgas ekonomiskās politikas prioritātes un ekonomisko procesu ieguvumi vai zaudējumi tiek vērtēti kā vairāk vai mazāk nozīmīgi. Tā, piemēram, diskusijas tiek izraisītas par vienas iedzīvotāju grupas labklājības ziedošanu citas grupas labā un katra ekonomikas teorija interpretē vienas un tās pašas cilvēku grupas nozīmīgumu savā veidā. Nav iespējams absolūti objektīvi atbildēt uz jautājumu, vai ir vērts ziedot patreizējās paaudzes pārticību, orientējoties uz ekonomisko izaugsmi nākotnē, tai pašā laikā zinot, ka lielai daļai patreizējo iedzīvotāju nebūs iespēju izmantot nākotnes izaugsmes ieguvumus.

Atkarībā no tā, kādas labklājības prioritātes ir noteiktas konkrētā valstī vai valstu grupā, ekonomiskā progresa sasniegšanai ir piemērojama noteikta ekonomiskā politika, kura balstās uz atbilstošu teoriju. Arī pastāvot šai saiknei starp noteiktu ekonomikas teoriju un valdības ekonomisko politiku, ne vienmēr rezultātus iespējams objektīvi un savlaicīgi izvērtēt. Makroekonomisko procesu rezultātu apkopošana prasa tik lielu darba un līdzekļu apjomu, ka ir ļoti apgrūtināti izdarīt ekonomiskās politikas efektivitātes novērtējumu īsā laika periodā. Daudzos gadījumos ir nepieciešami vairāki gadi, lai sāktu izvērtēt rezultātus. Procesu vēl sarežģītāku padara nepieciešamība ne tikai vērtēt vispārīgos makroekonomiskos rādītājus, bet arī iedzīvotāju kopējo labklājību un nabadzības izplatību, analizējot sakarības, kādas pastāv starp konkrētiem ekonomiskās politikas instrumentiem, vispārējiem ekonomiskās izaugsmes rādītājiem un labklājību.

Ekonomisko teoriju pareizības pierādīšanu apgrūtina arī apstākļi, ka pat vēsturiskie fenomenī ne vienmēr ir izmantojami par pamatu patreizējo notikumu modelēšanai. Tādus būtiskus procesus kā skaidrās naudas apgrozījums banknošu formā ievērojami ietekmē norēķinu karšu izmantošanas aktivizēšanās, sākot ar

1980-tajiem gadiem. Ekonomisko teoriju atšķirības saistītas ar ekonomiskās attīstības paredzamības iespējām gan valsts līmenī, gan privātā patēriņa līmenī. No iedzīvotāju patēriņa funkcijas ir atkarīga valsts ekonomiskā izaugsme un vispārīgās labklājības līmenis. Jebkurā ekonomikas teorijā būtisku vietu ieņem iedzīvotāju rīcība, kas tieši atkarīga no nākotnes perspektīvu subjektīvas novērtēšanas. Savukārt iedzīvotāju subjektīvās rīcības modelēšana ir ļoti komplicēta.

Dažādas teorijas iesaka atšķirīgas ekonomiskās politikas maksimālas labklājības sasniegšanā, analizējot un piešķirot noteiktas vērtības konkrētām tirgus ekonomikas parādībām. Katras valsts valdības ekonomiskās politikas realizēšanai pieejami vairāki efektīvi instrumenti:

- 1) **Pieprasījuma ietekmēšana.** Pieprasījuma apjoms tiek uzskatīts par galveno labklājības priekšnoteikumu, kas no vienas puses veicina valsts ekonomisko izaugsmi, bet no otras puses - parāda iedzīvotāju pārticību, kas tieši analizējama kā patēriņa funkcija. Ja pieprasījums tiek uzskatīts par būtisku faktoru konkrētajos ekonomiskajos apstākļos, valdība var realizēt tādu politiku, kas stabilizētu pieprasījuma apjomu, kas tuvs pilnas nodarbinātības līmenim. Valdība pieprasījumu var ietekmēt vai nu tiešā veidā, mainot valdības daļu kopējā pieprasījuma struktūrā, vai arī, izmantojot netiešās metodes - izmaiņas nodokļu sistēmā, kas ietekmē privātā patēriņa apjomu, un izmaiņas monetārajā politikā. Naudas daudzums valstī un nacionālās valūtas kurss ietekmē gan vietējo patēriņu, gan arī eksporta apjomu.
- 2) **Piedāvājuma ietekmēšana.** Piedāvājuma noregulēšana pilnas nodarbinātības līmenī ir saistīta ar darba resursu - cilvēku un kapitāla efektīvu izmantošanu un veicina plašu iedzīvotāju masu iesaistīšanu darba tirgū, dodot iespēju katrai ģimenei pašai nopelnīt sev nepieciešamos iztikas līdzekļus. Efektīva investīciju kapitāla izmantošana dod iespēju saražot vietējai sabiedrībai nepieciešamās un eksporta tirgum paredzētās patēriņa preces. Piedāvājuma noregulēšana dod iedzīvotājiem labklājības pamatu un tai pašā laikā dod iespēju darba ņēmējiem izmantot nopelnītos līdzekļus, iegādājoties vietējos un importa ražojumus. Valdības var palielināt piedāvājuma apjomu, samazinot nodokļus, kas veicinās

investīciju palielināšanos, izdalot līdzekļus apmācības programmām, kas sagatavotu vajadzīgos speciālistus dažādām profesijām kā to nosaka pilnās nodarbinātības prasības kā arī samazinot valdības lomu ekonomiskajos procesos, kas liks tirgum attīstīties, veicinot uzņēmējdarbības iniciatīvu. Mērķtiecīga inflācijas samazināšana arī pieskaitāma pie piedāvājumu regulējošas ekonomikas politikas, jo samazina inflācijas reālās ekonomiskās izmaksas.

Būtisks dažādu ekonomikas teoriju pārstāvju analīzes objekts ir brīvā tirgus līdzsvarošanās ātrums, jo tikai pastāvot līdzsvaram iespējams sasniegt optimālu piedāvājuma-pieprasījuma līmeni, kas būtu pietuvināts maksimālās nodarbinātības līmenim un apmierinātu gan firmas kā preču pārdevējas un dotu pamatu uzņēmējdarbības un kopprodukta izaugsmei, gan patērētājus, kas var no vienas puses veiksmīgi pārdot firmām savu darbaspēku, bet no otras puses var brīvi iegādāties nepieciešamās preces par piemērotām cenām. Tirgus līdzsvara veidošanās fakts un šī procesa ātrums ir būtiskākais jautājums, kas ietekmē gan makroekonomiskos procesus vispār, gan privāto patērētāju apmierinātības un tātad labklājības līmeni. Uzskati par tirgus līdzsvara izveidošanos un tās ātrumu dažādās teorijās būtiski atšķiras - no pārliecības, ka tirgus līdzsvars izveidojas ļoti ātri līdz viedoklim, ka līdzsvara sasniegšanai nepieciešami vairāki gadi vai tas pat nav pilnībā sasniedzams.

Ekonomikas teorijas atšķiras arī pēc uzskatiem par tirgus attīstības objektīvo un subjektīvo paredzēšanu. Paredzējumi un to veidošanās iemesli būtiski ietekmē patēriņa un investīciju apjomu dotajā brīdī. Dažas teorijas neanalizē prognožu formulēšanās cēloņus, bet izdara secinājumus, pastāvot konkrētai nākotnes attīstības prognozei. Tas zināmā mērā ierobežo secinājumu izdarīšanu par reālās attīstības gaitas iemesliem. Otrais pieņēmums par paredzējumu izdarīšanu pieņem, ka uzskats par nākotnes attīstības perspektīvām tiek ekstrapolēts, balstoties uz līdzšinējo notikumu gaitu. Šis pieņēmums ir vienkāršots, bet daudzos gadījumos saskan ar veidu, kā nākotnes attīstību analizē privātie patērētāji. Trešais pieņēmums nosaka, ka tiek veikti racionāli paredzējumi, jo vienkārša ekstrapolācija var novest pie situācijas, kad, piemēram, pieaugošais inflācijas līmenis tiek pastāvīgi

novērtēts par zemu. Racionālo paredzējumu teorijas piekritēji uzskata, ka, lai nekļūdītos ar ekstrapolāciju, iedzīvotāji vienkārši cenšas uzminēt nākotnes attīstības virzienu, izmantojot savu dzīves pieredzi un optimistisko vai pesimistisko attieksmi pret gaidāmajiem notikumiem. Izmantojot atšķirīgus pieņēmumus par ekonomisko notikumu attīstības paredzējumiem, dažādas ekonomikas teorijas iesaka atšķirīgas valsts ekonomiskās politikas prioritātes maksimālas labklājības sasniegšanā.

Vērtējot dažādu ekonomisko procesu ietekmi uz iedzīvotāju labklājību, ekonomisko teoriju piedāvātie risinājumi var ievērojami atšķirties atkarībā no tā, kāda nozīme tiek piešķirta īstermiņa un ilgtermiņa procesiem. Ekonomiskās attīstības īstermiņa vai ilgtermiņa nozīmīguma vērtējums būtiski atšķiras saistībā ar pieņēmumiem par tirgus līdzsvarošanās ilgumu. Tā, piemēram, ja tiek uzskatīts, ka tirgus līdzsvarošanās notiek ātri, īstermiņa pieprasījuma ietekmēšana netiks ieteikta, bet uzsvars būs likts uz ilgtermiņa piedāvājuma palielināšanu. Savukārt, ja ekonomikas teorija atbalsta viedokli par tirgus līdzsvarošanos tikai ilgākā laika posmā, par būtiskāko ekonomiskās politikas instrumentu tiks ieteikta pieprasījuma palielināšana vistuvākajā laikā, atrisinot eksistējošās bezdarba problēmas un piešķirot kopprodukta pieauguma iespējām pēc ilgāka laika sekundāru nozīmi.

Atkarībā no pieņēmumiem par aplūkojamo faktoru nozīmīgumu un sakarībām, mūsdienu makroekonomikas speciālistu viedokļi var tikt iedalīti četrās dažādās grupās:

1) **Jaunās klasiskās makroekonomikas skolas piekritēji** (jeb ekstrēmie monetāristi) uzskata, ka tirgus līdzsvarošanās notiek ļoti ātri un iedzīvotāju paredzējumi par nākotnes notikumu attīstību ir racionāli. Tiek uzskatīts, ka cenu un algu līmeņi ir ļoti elastīgi un tirgus līdzsvars nosaka pilnu nodarbinātību.

Jebkurš eksistējošais bezdarba līmenis tiek uzskatīts par dabīgu un mikroekonomiskās izmaiņas maina tikai dabīgo bezdarba līmeni. Tā kā pastāv racionālo prognožu pieņēmums, saskaņā ar jaunās klasiskās makroekonomikas

pārstāvju uzskatiem, valdība nevar sistemātiski izmantot fiskālās un monetārās politikas instrumentus, lai ietekmētu privāto patērētāju vai firmu rīcību. Ja, piemēram, valdība nolemj izmantot ekspansīvu monetāro politiku apstākļos, kad strādājošie to nav paredzējuši, firmu un citu darba devēju pārziņā būs salīdzinoši lēts darbaspēks, kas dos iespēju saražot vairāk preču un palielināt kopproduktu.

Savukārt, ja valdība uzsāk ekspansīvu monetāro politiku un strādājošie to ir paredzējuši vai pieprasa nepieciešamās izmaiņas algās tūlīt pēc konkrētās ekspansīvās politikas uzsākšanas, pieaugot naudas daudzumam apgrozībā, atbilstoši pieaugs gan cenas, gan algas un saglabāsies iepriekšējais labklājības līmenis.

Saskaņā ar jauno klasisko skolu, valdības mēģinājumi ietekmēt patēriņa apjomu, izmantojot monetārās un fiskālās politikas instrumentus, nepalielinās iedzīvotāju labklājību. Tikai apstākļos, kad iedzīvotāji nav sagatavojušies un uz politikas izmaiņām nereaģē pietiekami ātri, tirgus var uz īsu brīdi zaudēt līdzsvara stāvokli un var rasties īslaicīgs bezdarbs un tam sekojošs dzīves līmeņa kritums. Bet drīzumā darba algas atkal tiek pārrunātas un pieprasījuma apjoms pieaug līdz pilnas nodarbinātības līmenim.

Lai veicinātu vispārējās pārticības pieaugumu un ekonomisko stabilitāti, valdības uzdevums ir kontrolēt cenu līmeni un veicināt piedāvājuma pieaugumu, lai pieaugtu saražoto materiālo vērtību apjoms. Piedāvājuma palielināšanos iespējams panākt ar nodokļu samazināšanu, lai stimulētu iedzīvotājus un firmas vairāk strādāt. Stingra cenu un inflācijas kontrole nepieciešama ražošanas un tirdzniecības efektivitātes paaugstināšanai, lai samazinātu neefektīvās inflatoriskās izmaksas. Tiek ieteikts nepalielināt valdības izdevumus preču un pakalpojumu iegādei, lai valdības līdzekļi nesamazinātu privāto līdzekļu apriti un nebūtu nepieciešamības veikt ārvalstu valūtas aizņēmumus, kuri palielina kredīta procentus un kavē uzņēmējdarbības attīstību.

Tā kā saskaņā ar jauno klasisko teoriju, tikai negaidīti pārsteigumi var traucēt tirgus līdzsvaram un bezdarba pieaugumam ar sekojošu dzīves līmeņa kritumu, valdības uzdevums būtu nodrošināt izvairīšanos no iespējamiem pārsteigumiem un

par ekonomiskās politikas izmaiņām sabiedrība ir atbilstoši jāinformē, lai privātpersonas un firmas atbilstoši sagatavotos un piedāvājuma kopprodukta apjomi netiktu samazināti. Balstoties uz šo Jaunās klasiskās teorijas rekomendāciju Tečeres valdība Anglijā mērķtiecīgi vairākus gadus pirms jaunās ekonomiskās politikas realizēšanas sākuma izsludināja Vidējā Termiņa Finanšu Stratēģiju, kas paredzēja noteiktus mērķus naudas apjoma un finansu deficīta pieaugumam.

2) **Daļējā monetārisma skolas pārstāvji** uzskata, ka naudas apjoma palielināšana veicina nevis kopprodukta, bet tikai cenu pieaugumu. Ja jaunās klasiskās skolas piekritēji uzskata, ka negaidītas pārmaiņas tikai uz neilgu laiku maina tirgus līdzsvaru, tad daļējā monetārisma teorijas pārstāvji pieņem, ka pilnas nodarbinātības sasniegšanai būs nepieciešami daži gadi. Tāpat kā ekstrēmā monetārisma pārstāvji, arī daļējā monetārisma zinātnieki uzskata, ka tirgus līdzsvars un pilna nodarbinātība ir sasniedzama un iedzīvotāju labklājību nav iespējams uzlabot, atbrīvojot monetāro režīmu.

Daļējā monetārisma teorija pauž uzskatu, ka algu un cenu stabilizācija nenotiek momentāli, bet tai ir nepieciešams neilgs laiks. Atšķirībā no ekstrēmā monetārisma teorijas, īstermiņa norises ir būtiskākas un īstermiņa ekspansīva monetārā politika var palielināt kopproduktu, nodarbinātību un darba ņēmēju labklājību, bet tādi monetārās politikas pasākumi nav vēlami un ilgtermiņa attīstība ir būtiskāka par īstermiņa ieguvumiem. Daļējā monetārisma teorija paredz, ka tirgus jebkurā gadījumā dažu gadu laikā sasniegs pilnas nodarbinātības līdzsvaru un gan kopprodukta, gan iedzīvotāju labklājības rādītāji sasniegs maksimālu valstī iespējamo pieaugumu un īstermiņa ekspansīva monetārā vai fiskālā politika, lai arī dos īslaicīgu un ātrāku uzplaukumu, ilgtermiņa skatījumā nav vēlama, jo ierosinās inflācijas rašanos. Tā kā saskaņā ar aplūkojamo teoriju, tirgus stabilizācijas procesi norisinās diezgan strauji, kamēr valdība gatavotos veikt īstermiņa monetārās un fiskālās ekspansijas pasākumu, ekonomiskās stabilizācijas un nodarbinātības pieauguma process jau būtu sācies un rastos situācija, ka valdība nevis izlīdzina ekonomiskā līdzsvara svārstības, bet tās pastiprina. Tā rezultātā tiktu veicināta

pārāk strauja izaugsme īstermiņa skatījumā un nāktos rēķināties ar inflācijas pieaugumu nākotnē.

Lai panāktu harmonisku ekonomisko attīstību un maksimāli veicinātu labklājību, daļējā monetārisma pārstāvji iesaka valdībām realizēt zemu, bet fiksētu naudas pieaugumu, kas ļautu saglabāt zemu inflāciju un valdība aktīvi neiejauktos saimnieciskajā apritē.

Analizējot ekstrēmā un daļējā monetārisma atšķirības, var izmantot ieteicamo valdības rīcību augstas inflācijas apstākļos. Ja nepieciešams strauji samazināt naudas apjomu apritē, saskaņā ar ekstrēmā monetārisma skolu, būs sagaidāms īslaicīgs bezdarbs un vispārējās labklājības kritums, bet tirgus līdzsvars un pilna nodarbinātība tiks atjaunota īsā laikā. Līdz ar to inflācija tiks samazināta bez ievērojamām negatīvām sekām. Savukārt, saskaņā ar daļējā monetārisma teoriju, ievērojama naudas apjoma samazināšana, īstermiņa skatījumā veicinās smagu bezdarba pieaugumu un, iespējams, pat ekonomisko krīzi. Daudziem iedzīvotājiem, zaudējot darbu, tiks liegta iespēja iegūt iztikas līdzekļus sev un savai ģimenei, var izplatīties nabadzības problēma. Tai pašā laikā, sarūkot kopprodukta apjomam, tirgū uz kādu laiku var pietrūkt kādas patēriņa preces, kas mazinās patēriņu un negatīvi iedarbosies uz tautas attīstību. Tāpēc graduālisma pārstāvji iesaka naudas apjomu samazināt pakāpeniski, vairākos posmos, ļaujot ekonomiskajiem procesiem pilnīgi nostabilizēties, neiedragājot iedzīvotāju labklājību.

Saskaņā ar daļējā monetārisma teoriju, lai sasniegtu maksimālu labklājību, valdībai jāorientējas uz ilgtermiņa stabilitāti, realizējot stingru monetāro politiku, samazinot inflāciju un kontrolējot piedāvājumu, veicinot kopprodukta un investīciju pieaugumu.

- 3) **Eklektiskā keinsianisma** pārstāvji uzskata, ka tirgū pastāv pašregulēšanās iespēja un pēc ilgāka laika posma tirgus sasniegs pilnas nodarbinātības līmeni, bet cenu un algu stabilizācija norit lēni un līdzsvars atjaunosies tikai vairāku gadu laikā.

Īstermiņa skatījumā pieprasījuma kritums var novest pie ekonomiskās krīzes. Eklektiskā keinsiānisma teorija paredz, ka ekonomiskā krīze, kas radusies pieprasījuma krituma rezultātā, pastāvēs daudz ilgāk, nekā daļējā monetārisma modeli un būs nepieciešams ilgāks laiks, lai sasniegtu iepriekšējo nodarbinātības līmeni.

Šajā sakarā nepieciešams pārvērtēt īstermiņa regulēšanas nozīmi. Valdības iejaukšanās saimnieciskajos procesos īstermiņa skatījumā neveicinās krīzes padziļināšanos un uzplaukuma paātrinājumu, kā tas būtu noticis saskaņā ar daļējā monetārisma teoriju. Tā kā līdzsvarošanās procesi norit ļoti lēni, īstermiņa monetārās un fiskālās politikas instrumenti var iedarboties savlaicīgi. Tā kā ekonomiskās krīzes saskaņā ar analizējamo teoriju var būt daudz dziļākas, valdības stabilizācijas pasākumi ir nepieciešami.

Eklektiskā keinsiānisma pārstāvji uzskata, ka, lai atjaunotu pilnas nodarbinātības ekonomisko līdzsvaru, valdībai jārealizē ekspansīvu monetāro politiku, kas būs saistīta ar inflācijas un tai pašā laikā kopprodukta pieaugumu. Bez aktīvas valdības iejaukšanās, iedzīvotāji būs spiesti saskarties ar nabadzības problēmu, kas var arī ieilgt. Eklektiskie keinsiānisti atbalsta monetāristu teorijas attiecībā uz nepieciešamību pieturēties pie mērenas monetārās un fiskālās politikas ilgtermiņa skatījumā, kas regulētu piedāvājumu un ierobežotu inflāciju, bet kopprodukts atbilstu pilnas nodarbinātības līmenim.

Eklektiskā keinsiānisma teorija neredz pretrunu starp ieteikumu izmantot īstermiņa ekspansīvu monetāro politiku ar mērķi palielināt pieprasījumu un stabili monetāro un fiskālo regulēšanu ilgtermiņa skatījumā.

4) **Ekstrēmā keinsiānisma** pārstāvji uzskata, ka cenu un algu izmaiņas notiek ļoti lēni un tirgus līdzsvars nav panākams bez valdības iejaukšanās pat ilgākā laika posmā (pat pēc desmitiem gadu). Ja valdība neveiks krīzi stabilizējošus pasākumus un nestimulēs pieprasījuma pieaugumu, bezdarba līmenis var pieaugt un palikt nemainīgs desmitiem gadu, kopprodukta pieaugums var turpināt sarukt un iedzīvotāju labklājības līmenis var palikt zems. Lai pamatotu savu nostāju,

ekstrēmā Keinsiānisma pārstāvji izmanto pieņēmumu, ka reālās algas nesamazinās pieaugoša bezdarba līmeņa apstākļos, jo pretējā gadījumā, samazinoties darba algām, firmas un organizācijas varētu nodarbināt daudz lielāku iedzīvotāju skaitu. Tiek uzskatīts, ka nepastāv automātisks pieprasījumu regulējošs mehānisms, kas, pastāvot algu un cenu elastīgumam, atjauno pieprasījumu pilnas nodarbinātības līmeni.

Saskaņā ar ekstrēmā keinsiānisma skolu, ekonomiskās krīzes var būt ļoti dziļas un ilgstošas un tirgus ekonomikas saistības nav pietiekošas, lai atgrieztos līdzsvara situācija un pastāv nepieciešamība veicināt pieprasījumu, kas ir daudz svarīgāk, nekā nostabilizēt noteiktus piedāvājuma apjomus. Īstermiņa pasākumiem tiek piešķirta ļoti liela nozīme un valdības iejaukšanās ekonomiskajos procesos ir būtisks iedzīvotāju labklājības un visas ekonomikas izaugsmes kopumā priekšnoteikums.

Dažādu ekonomikas teoriju tēzes par makroekonomiskajiem procesiem ir cieši saistītas ar to pārstāvju viedokļiem par mikroekonomiku un par brīvā tirgus funkcionēšanu. Monetāristi uzskata, ka brīvais tirgus pieņemamā laika posmā nostājas līdzsvarā un ka valdībai jāpārtrauc monopolu darbība un nav jāiejaucās īstermiņa norisēs, nodrošinot ilgtermiņa ekonomisko stabilitāti un piedāvājuma konsistenci. Savukārt keinsiānisti pārstāv viedokli, ka tirgus līdzsvars ne vienmēr ir iespējams, un, lai dotu iespēju iedzīvotāju labklājības nodrošināšanai, valdībai jāiejaucas ekonomiskajos procesos ar monetārās un fiskālās politikas palīdzību īstermiņa skatījumā. Atkarībā no ekonomiskās teorijas izvēles, valdības izstrādā atšķirīgus ekonomiskās politikas virzienus. **Attēlā 1.1.1. apkopoti dažādi ekonomiskās politikas ieteikumi atkarībā no izvēlētās teorijas.**

Attēls 1.1.1. Valdības ekonomiskās politikas izvēle atkarībā no ekonomiskās teorijas.

	Ekstrēmie monetāristi	Daļējie monetāristi	Eklektiskie keinsiānisti	Ekstrēmie keinsiānisti
Tirgus līdzsvars un nodarbinātība	Tirgus līdzsvarojas ātri, nodrošinot pilnu nodarbinātību	Tirgus līdzsvarojas pāris gadu laikā, nodrošinot pilnu nodarbinātību	Tirgus var līdzsvaroties, nodrošinot pilnu nodarbinātību, bet tam nepieciešami gadu desmiti	Tirgus var arī nebūt līdzsvarā, var pastāvēt ilgstoša bezdarba izplatība
Laika nozīme	Tā kā līdzsvars ir ļoti ātrs, jāorientējas uz ilgtermiņa procesiem	Ilgtermiņa procesi nozīmīgāki par īstermiņa procesiem	Nenoliedz īstermiņa procesu nozīmi	Īstermiņa notikumi ļoti nozīmīgi
Valdības iejaukšanās ekonomiskajos procesos labklājības nodrošināšanai	Valdībai nav jāiejaucas ekonomiskajos procesos	Iejaukšanās nav vēlama, lai nepastiprinātu svārstības	Nepieciešama īstermiņa iejaukšanās, nodrošinot ilgtermiņa stabilitāti	Labklājība nav iespējama bez īstermiņa iejaukšanās
Regulēšanas mehānisms	Būtisks piedāvājuma pastāvīgums	Piedāvājums svarīgs, bet jāregulē pieprasījuma svārstības	Pieprasījuma vadība vienlīdz būtiska	Būtiska tikai pieprasījuma vadība

Ienākumu sadales matemātiskie modeļi, kas balstīti uz Keinsiānisma ekonomisko teoriju.

Analizējot ienākumu sadales iespējas un modeļus atšķirīgās ekonomikas teorijās, jāakcetnē galvenā atšķirība keinsiānistu un neoklasiķu (jeb monetāristu) pieejās. Par atskaites punktu jebkurā gadījumā tiek pieņemts iekšzemes kopprodukts naudas izteiksmē (nominālajās cenās) $Y = QP$, kur Q - iekšzemes kopprodukts naturālajās mērvienībās vai reālajās cenās un P - cenu līmenis. Keinsiānistu un neoklasiķu pieejas atšķiras kopprodukta veidojošo faktoru analizē kā arī kopprodukta sadalē starp dažādām sabiedrības daļām. Keinsiānisti uzskata, ka kopprodukta lielums atbilst pārdošanas apjomiem, ko veido patēriņa un investīciju summa, pie tam kopprodukta lielums tiecas uz konkrēto pārdošanas apjomiem pielīdzināto lielumu neatkarīgi no tā, vai ražošanas līdzekļi (darbs un kapitāls) netiek pilnīgi izmantoti vai tiek izmantoti tādā apjomā, ka iespējams to trūkums.

Keinsa teorija "General Theory of Employment, Interest and Money", kas publicēta 1936. gadā, ieviesa ekonomikā jaunu domāšanas veidu, kas apstrīdēja klasisko pieņēmumu, ka ražošana vienmēr tiek attīstīta maksimālā apjomā kā to pieļauj ražošanas līdzekļi un ka ienākumu un izdevumu cirkulārā plūsma vienmēr ir līdzsvarā. Savukārt neoklasiķi pieturas pie pieņēmuma, ka viss ekonomikā pieejamais darbaspēks un kapitāls tiek pilnvērtīgi izmantots un kopprodukts ir ražošanas līdzekļu funkcija $Q = F(K,L)$.

Dažādas ienākumu sadales teorijas nosaka atšķirības ne tikai kopīgo ienākumu radīšanā, bet arī to sadalē. Ienākumu sadales teorijas neizstrādāja paši klasiskās skolas un keinsiānisma pamatlicēji, bet tās tika atvasinātas un divu galveno ekonomikas teoriju bāzes un to ir veikuši tādi zinātnieki kā C. Fohl, N. Kaldor, L. Kowalski, J. Tobin (keinsiānisma pārstāvji), kā arī C.W. Cobb, P.H. Douglas un R.M. Solov (monetārisma pārstāvji).

Fohl modelis

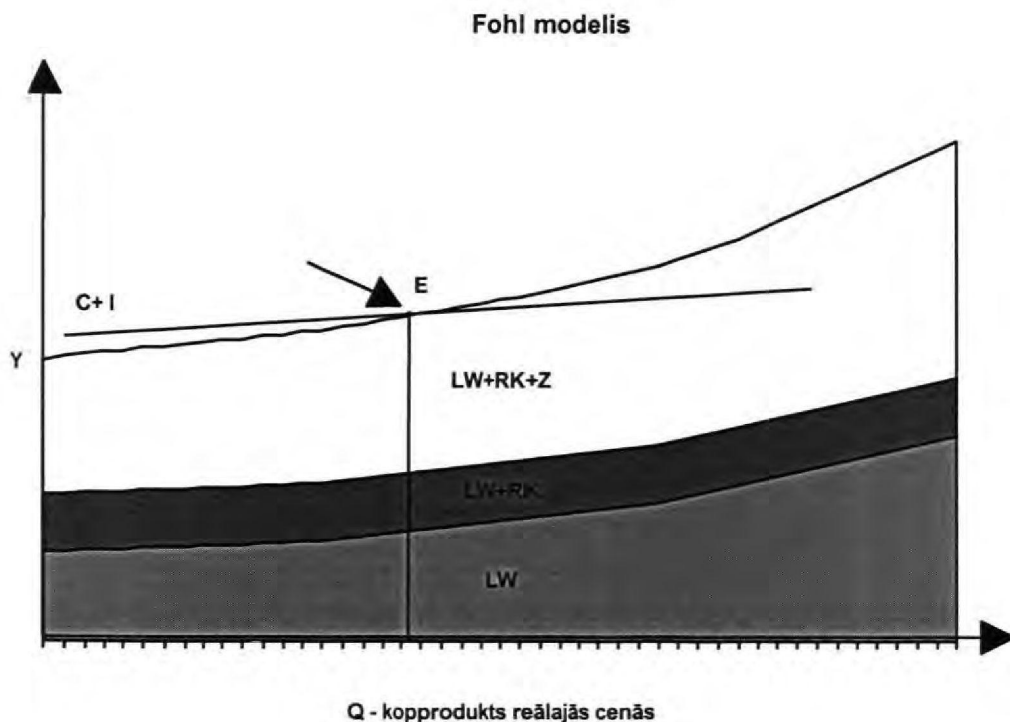
Vācu ekonomista C. Fohl pieeja balstās uz kinsianisma principiem. C. Fohl uzskata, ka kopprodukta lielumu nosaka algu, aizdevu % un peļņas summa, ko nopelnījušas privātpersonas un uzņēmumi un šis apjoms sakrīt ar atbilstošām izdevumu daļām ekonomikas līdzsvara punktā. Naudas apjoms, kas atbilst kopprodukta lielumam tiek vai nu patērēts vai investēts un ekonomikas līdzsvara punktā ir iespējams analizēt, cik liela ir katra ienākumu veida daļa kopproduktā. Par pamatu tiek ņemts keinsianisma pamatatzinums, saskaņā ar kuru kopprodukta apjomu nosaka patēriņa un investīciju summa, tādejādi kopproduktu un kopējo pieejamo ienākumu apjomu var iedalīt vairākās būtiskās daļās, kuru lielumu un attiecību iespējams izmērīt un novērtēt ar ekonometriskiem paņēmieniem. Ekonometrisko novērtējumu precizitāte nosaka modeļa pielietojamības iespēju. Ja kopproduktu veidojošo funkciju attiecība nav pareizi novērtēta, nav iespējams izdarīt precīzus secinājumus par ienākumu sadali sabiedrībā.

Fohl modeli, ienākumu veidošanas funkcija tiek analizēta vienlaicīgi ar ienākumu sadales funkciju, kuras stāvokli iespējams konstatēt līdzsvara punktā, kurā patēriņa un investīciju funkcija (kopprodukta apjoms, ko nosaka pārdošanas daudzums) sakrīt ar ienākumus veidojošo funkciju. Fohl modelis dod iespēju analizēt ienākumu pārdales situāciju konkrēta brīdī, bet tas nav piemērots ilgtermiņa tendenču analīzei.

Situācijas analīzei Latvijas sabiedrībā iespējams izmantot C. Fohl modeli, jo tas, salīdzinoši ar citiem modeļiem, ir ilustratīvāks un uz tā pamata ir vieglāk izdarīt nepieciešamos pieņēmumus.

Kopprodukta $Y = LW + RK + Z$ ienākumu funkcija līdzsvara punktā E krustojas ar kopprodukta $Y = C + I$ patēriņa funkciju, kur C - patēriņa apjoms, I - investīciju apjoms, LW - algotā darbaspēka ienākumu daļa kopproduktā, RK - aizdevu % ienākumu daļa kopproduktā, bet Z - peļņas ienākumu daļa kopproduktā. Šajā krustpunktā var noteikt dažādu ienākumu grupu proporcionālās attiecības. Fohl modelis attīstītā Rietumu sabiedrībā attēlots grafikā 1.1.1.

Grafiks 1.1.1. Fohl modelis - attīstītā Rietumu sabiedrībā

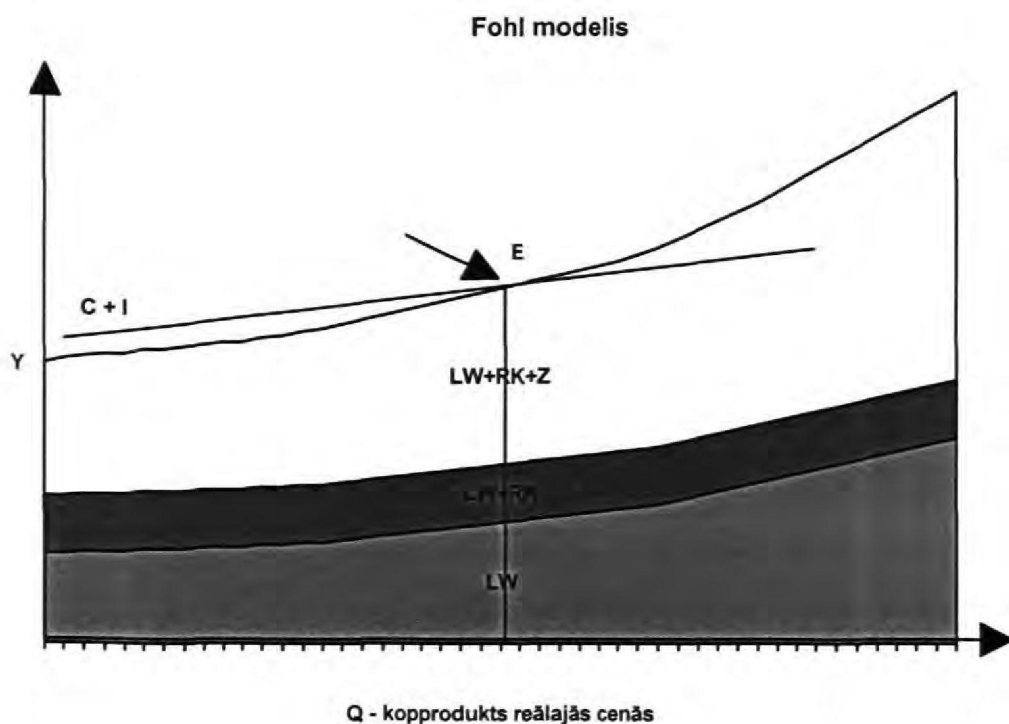
Līdzsvara punktā E parādās ienākumu sadalījums pa dažādām ienākumu grupām.

Izmantojot Fohl modeli jebkuras attīstītas tirgus ekonomikas ilustrācijai, jāuzsver, ka lielāko ienākumu daļu veido ienākumi no peļņas un aizdevu procenta, jo liels iedzīvotāju skaits, neatkarīgi no pamatnodarbošanās un piederības kādam sociālajam grupējumam, izmanto uzkrājumus, piedaloties finansu tirgū un gūstot papildus peļņas avotus.

Algu un peļņas funkcijas izsaka līknes, kuru Y vērtība pieaug straujāk, nekā Q vērtība (kopprodukta vērtība naturālā izteiksmē vai reālajās cenās), savukārt aizdevu % līkne paliek nemainīga, jo tā nav tieši atkarīga no kopprodukta apjoma. Peļņas daļas straujais pieaugums izskaidrojams ar ievērojamu ienākumu apjoma pieaugumu ekonomisko procesu multiplikatora ietekmē, kas ne vienmēr tiek attiecināts uz algām. Šīs tendences var atšķirties, atkarībā no tā, kādā attīstības stadijā atrodas ražošana un patēriņš, salīdzinot ar pilnas jaudas izmantošanas situāciju.

Ja ekonomiskās attīstības konkrētajā laika posmā kopprodukta apjoms Y ir mazāks par pilnas kapacitātes kopproduktu Y^* , situāciju var aprakstīt kā deflatorisku - ekonomikai ir attīstības potenciāls, un, pieaugot kopprodukta Q apjomam naturālā izteiksmē, ievērojami pieaugs ieņēmumu daļa no peļņas $\Delta Z/Y > \Delta LW/Y$. Tā kā peļņas - algas spirāle nav 100 % elastīga, algu pieaugums attīstīsies lēnāk, bet aizdevu % pieaugums paliks nemainīgs saskaņā ar noslēgtajiem līgumiem. Šādā situācijā ir izplatīts keinsiānisma bezdarbs -resursi nav pilnībā izmantoti, jo darba devēji nav gatavi paaugstināt algas- un ir zema inflācija. Fohl modelis deflatoriskā situācijā attēlots grafikā 1.1.2.

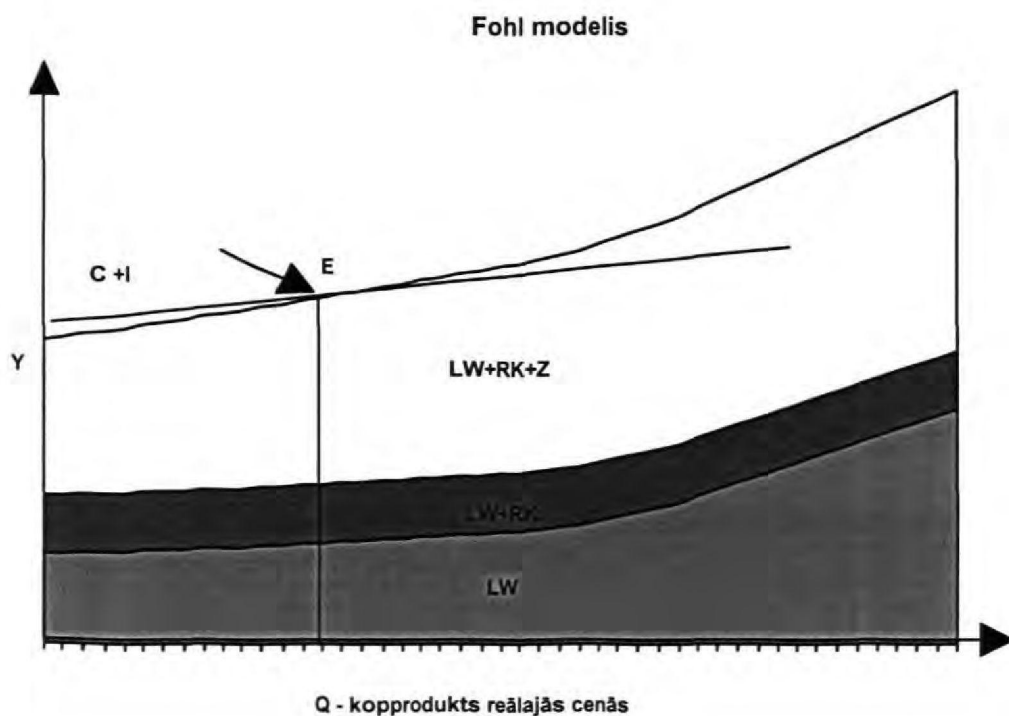
Grafiks 1.1.2. Fohl modelis - deflatoriskā situācijā

Savukārt, ja straujas ekonomiskās attīstības rezultātā reālā un potenciāli iespējamā kopproduktu lielumu starpība $Y - Y^*$ ir pozitīva, ekonomika izmanto visus tai pieejamos resursus un peļņas, algu un cita veida ienākumu apjoma pieaugums iespējams vienīgi inflācijas rezultātā. Šajā gadījumā reālie ienākumi no uzņēmumu peļņas neattīstīsies tik ātri kā deflatoriskā situācijā, bezdarbs būs mazs,

bet pieaug inflācijas draudi. Īstermiņa skatījumā algotā darbaspēka ienākumu daļa kopējā ienākumu apjomā var pieaugt, kamēr peļņas ienākumu attīstība sāk samazināties $\Delta Z/Y < \Delta LW/Y$. Fohl modelis inflatoriskā situācijā attēlots grafikā 1.1.3.

Grafiks 1.1.3. Fohl modelis - inflatoriskā situācijā

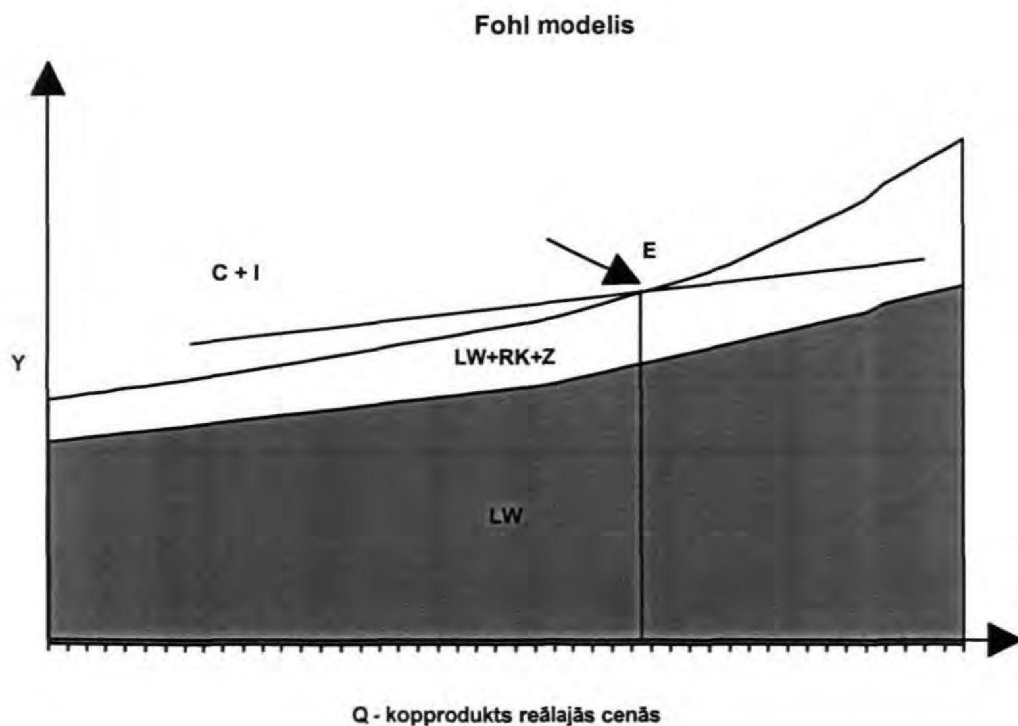

Veidojot ienākumu sadales modeli, C.Fohl izmantoja dalījumu dažādās ienākumu grupās, atkarībā no ienākumu veida. Veicot padziļinātu ekonometrisku analīzi un tālāk attīstot Fohl modeli, būtu iespējams sadalīt kopējo ienākumu apjomu katras ienākumu grupas ietvaros, atkarībā no veicamās analīzes mērķa. Nepieciešamības gadījumā būtu iespējams identificēt dažādu iedzīvotāju grupu patēriņa un investīciju summas lielumu pie konkrētā kopprodukta apjoma ekonomikas līdzsvara punktā. Fohl modelis pamatojams ar to, ka katra ienākumu

saņēmēju grupa tirgus ekonomikas līdzsvara apstākļos saņem tādu ienākumu daļu, kādu tā ieguldījusi kopprodukta veidošanā jeb katra ienākumu saņēmēju daļas ieņēmumu un iekrājumu summa noteiktā periodā atbilst šīs grupas ienākumu apjomam. To, protams, nosaka ne tikai tirgus attiecības, bet arī valsts, monopolu, arodbiedrību, nevalstisku un citu organizāciju darbība, kas ietekmē ienākumu pārdali, bet visas šīs saistības nepieciešams ņemt vērā, nosakot kopproduktu veidojošās liknes.

Raksturojot ienākumu sadales situāciju, izmantojot Fohl modeli, iespējams noteikt ienākumu daļas, kas raksturīgas Latvijas apstākļiem. Sekojošā attēlā analizēts Latvijas kopprodukta sadalījums pēc ienākumu grupām mūsdienu sabiedrībā, ņemot vērā iedzīvotāju skaitu katrā ienākumu grupā un novērtējot to iespējamo ieguldījuma patēriņa un investīciju veidošanā. Ienākumu sadales situācija mūsdienu Latvijā, izejot no iedzīvotāju skaita katrā aplūkojamā ienākumu saņēmēju grupā, attēlota izmantojot Fohl modeli grafikā 1.1.4.

Grafiks 1.1.4. Fohl modelis - patreizējā situācija Latvijā (pēc iedzīvotāju skaita)

Mūsdienu sabiedrībā algotais darbs ir lielākās daļas Latvijas iedzīvotāju galvenais ienākumu avots, un šīs iedzīvotāju grupas pārziņā ir vairāk nekā puse no pieejamiem ienākumiem. To apliecina gan socioloģiskie pētījumi, gan statistiskie pārskati par iedzīvotāju nodarbošanās veidiem. Privātā biznesa un kredītu procentu ienākumi ir tikai nelielas Latvijas iedzīvotāju daļas galvenais iztikas avots. Šī iedzīvotāju grupa pieder galvenokārt elitei un mazajiem uzņēmējiem un tās pārziņā ir salīdzinoši liels līdzekļu apjoms. Latvijas iedzīvotāju piederība dažādām sociālajām šķirām sīkāk pētīta disertācijas 3. daļā, bet tūlīt jāatzīmē, ka precīza informācija par sabiedrības augstākajiem slāņiem - eliti - nav pieejama ne vienai organizācijai vai pētniecības institūcijai, tāpēc precīzs un statistiski pamatots novērtējums tiks veikts par sabiedrības lielāko daļu - nabadzīgajiem iedzīvotājiem, bet par eliti un tās lielumu ir izvirzīti tikai autora pieņēmumi.

Lai ilustrētu Fohl modeļa atbilstību Latvijas situācijā, iespējams izmantot socioloģiskās aptaujas “Baltic - Nordic Project”, kas aptver sabiedrības diferenciacijas procesu apzināšanās un šķiriskās identitātes pētījumu Latvijas

sabiedrībā no 1991. Līdz 1995. gadam, rezultātus, kuras ietvaros tika analizēts arī iedzīvotāju sadalījums pēc nodarbošanās, ko varētu daļēji izmantot galveno ienākumu avotu analīzei. Tabulā 1.1.1. attēlota Latvijas iedzīvotāju sociālā pašidentifikācija 1993. gadā.

Tabula 1.1.1. Sociālā pašidentifikācija pēc dzimuma, tautības procentos 1993. gadā

	Visi	Vīrieši	Sievietes	Latvieši	Ne-latvieši
Strādnieki	45.5	59.9	37.3	43.6	52.8
Kalpotāji	28.0	17.5	39.4	30.3	28.2
Vadītāji	2.8	4.8	1.4	3.1	2.6
Inteliģence	14.9	11.4	19.1	17.8	13.0
Zemnieki	2.0	2.6	1.6	2.9	1.0
Uzņēmēji	2.2	3.8	1.2	2.2	2.4

Avots: Baltic - Nordic Project, 1993, Zinātņu Akadēmijas Socioloģijas un Filozofijas institūts.

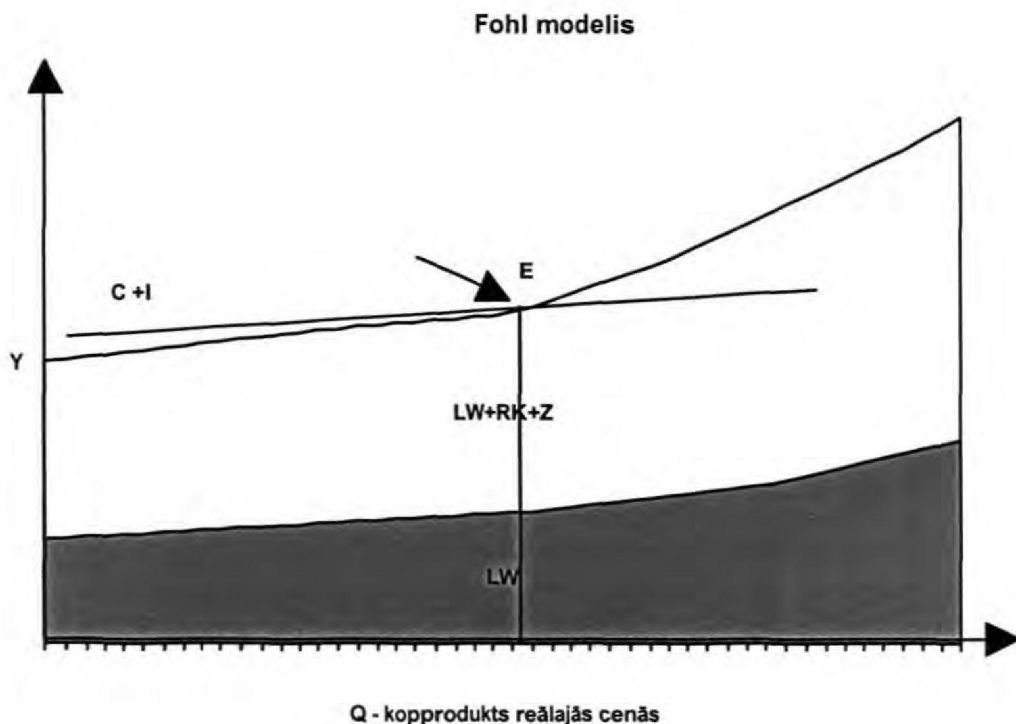
Pētot ienākumu iegūšanas veidu mūsdienu sabiedrībā un salīdzinot to ar diviem sabiedrības modeļiem, kuri pieredzēti Latvijas vēsturē, jāakcentē peļņas un aizdevu % lomas izmaiņas atšķirīgās saimniekošanas formās. Dažādu ienākumu avotu apgūšanas veicināšana palīdz veidot diferencētus dzīves stilus un dod pamatu vidusšķiras izveidei, bet šis process Latvijā vēl nav pietiekami attīstīts.

Aplūkojot ienākumu sadales modeli pirmās Latvijas republikas laikā, jāakcentē ienākumu daļas no peļņas un aizdevu procentu ievērojamo daļu, kurās īpatsvars kopējā ienākumu apjomā ir daudz lielāks, nekā mūsdienu sabiedrībā. Latvijas sabiedrības ienākumu sadales modeli nav nepieciešams pārveidot atbilstoši pirmās republikas paraugam, bet tas pierāda, ka vienlīdzīgāka ienākumu pārdale ar pilnīgi savādāku ienākumu struktūru un ienākumu avotiem ir vēsturiski pastāvējusi un iespējama. Saskaņā ar Latvijas gadagrāmatas (1920. - 1939.) datiem, algotā darbaspēka apjoms Latvijā 1935. gadā sasniedza tikai 36.9 % no kopējā iedzīvotāju

skaita, bet daudz lielāks iedzīvotāju skaits - 63.1 % bija iesaistīts privātajā biznesā. Pieliekuma tabula Nr. 1.1. 2. attēlo Latvijas republikas iedzīvotāju un strādājošo sadalījumu pēc ienākumu avota 1935. gadā.

Grafikā 1.1.5. attēlota ienākumu sadales situācija I Latvijas republikas laikā, pēc iedzīvotāju skaita.

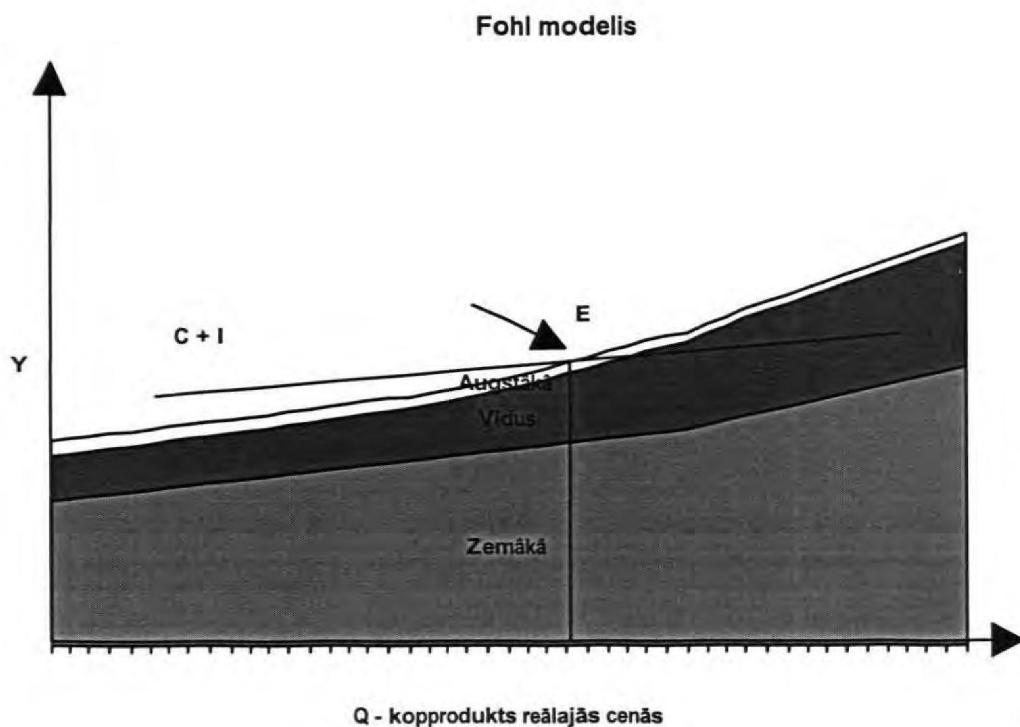
Grafiks 1.1.5. Fohl modelis - I Latvijas Republikas laikā (pēc iedzīvotāju skaita)

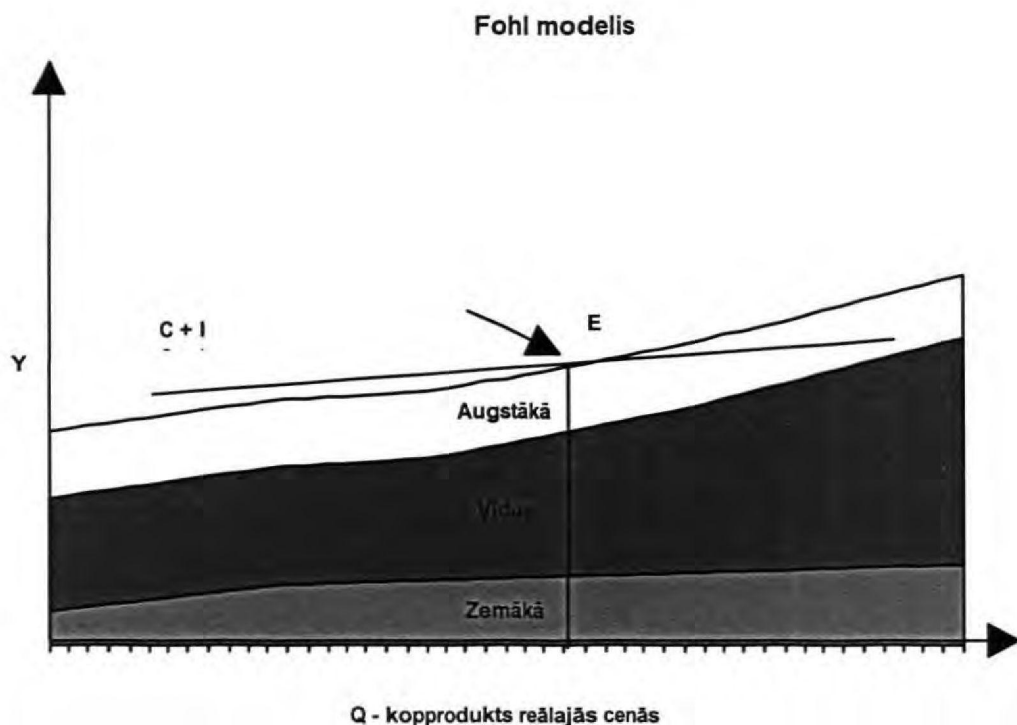
Vēl būtiskākus secinājumus Fohl modelis dod iespēju izdarīt, veicot iedzīvotāju grupēšanu pēc piederības pie šķiras sabiedrībā un to pārziņā esošās ienākumu daļas salīdzinājuma. Ievietojot C. Fohl modeli novērtējumu par ienākumu sadali Latvijas sabiedrībā, atkarībā no sociālajām stratām, iespējams izdarīt būtiskus secinājumus par sabiedrības attīstības virzieniem - skaitliski ļoti liels sabiedrības slānis pārvalda ļoti mazu ienākumu apjomu. Tā kā ienākumu sadalījums ir nevienmērīgs, tika izveidoti divi Fohl modeļi Latvijas situācijas analīzei, atkarībā no iedzīvotāju piederības noteiktai sociālai stratāi - par pamatu ņemot iedzīvotāju skaitu konkrētajā stratā un ienākumu apjomu, kas pieejams analizējamai iedzīvotāju grupai. Grafikā 1.1.6. attēlota ienākumu sadales situācijas

Latvijā atkarībā no dažādu sociālo stratu lieluma, bet grafikā 1.1.7. atspoguļots Latvijas ienākumu sadales modelis, izejot no ienākumu apjoma katrai sociālai stratai Latvijas mūsdienu sabiedrībā.

Grafiks 1.1.6. Fohl modelis - patreizējā situācija Latvijā - pēc iedzīvotāju piederības sociālajām stratām

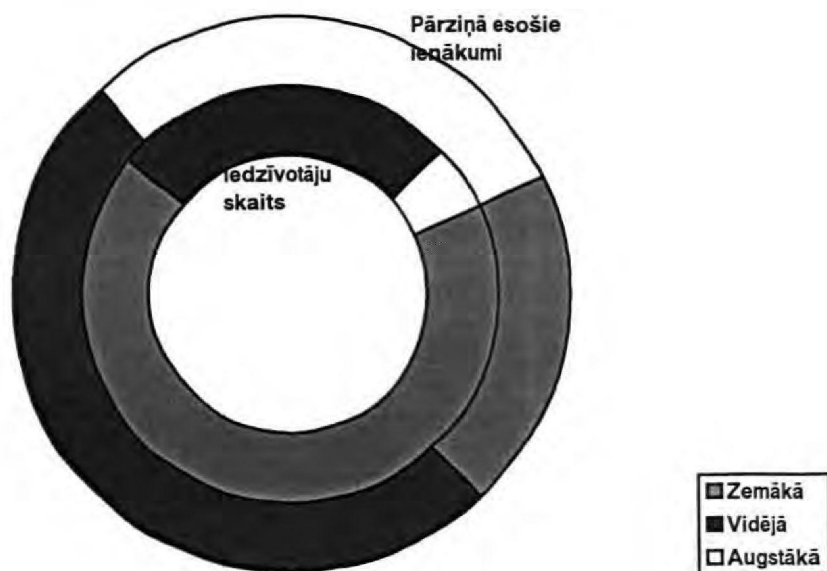

Grafiks 1.1.7. Fohl modelis - patreizējā situācija Latvijā - pēc ienākumu apjoma dažādām sociālajām stratām

Kombinējot Fohl modeli Latvijas situācijas ilustrācijai pēc iedzīvotāju skaita dažādās iedzīvotāju stratās un modeli, kas attēlo ienākumu apjomu katrai stratai, jāsecina, ka ienākumu sadale sabiedrībā ir ļoti nevienmērīga un lielākās iedzīvotāju daļas galvenais ienākumu apjoms ir algotais darbs. Šie divi apstākļi nosaka, ka vidussķira skaitliski ir ļoti maza un tās rīcībā ir nepietiekams līdzekļu apjoms. Ienākumu daļas, kas saņemta kā peļņa vai aizdevu vai nekustāmā īpašuma nomas procenti, īpatsvars kopējā ienākumu apjomā, salīdzinot ar augsti attīstītām Rietumu ekonomikām, ir ļoti mazs, kas liek izdarīt secinājumus par ievērojamas sabiedrības daļas nepieciešamību pārorientēties uz jauniem ienākumu veidiem.

Ienākumu sadales grafiks 1.1.8. - Latvijas mūsdienu sabiedrība - sabiedrības strati pēc lieluma un to pārziņā esošie ienākumi

Strauja ekonomiskā izaugsme vēl nenozīmē strauju labklājības pieaugumu un pasaules attīstīto valstu pieredze pierāda, ka ienākumu sadales harmonizēšana ir būtisks iedzīvotāju labklājību regulējošs process.

Par vienu no galvenajiem disertācijas mērķiem tiek izvirzīta nabadzības problēmas pētīšana, jo pat neņemot vērā katram sabiedrības loceklim redzamos problēmas indikatorus, Latvijas situācijas ilustrācija, izmantojot Fohl modeli un naudas apjomu, kas pieejams katrai sabiedrības šķirai, liek secināt par līdzekļu nepietiekamību lielai sabiedrības daļai, jo, kā redzams novērtējumā, lielākās iedzīvotāju daļas pārziņā ir tikai nebūtiska daļa no sabiedrībā pieejamiem ienākumiem, kas liek domāt par nabadzības izplatību lielā sabiedrības daļā. Padziļināts nabadzības pētījums veikts disertācijas 3. daļā, kas apliecina aprakstītās hipotēzes pamatotību.

Ienākumu sadales analīze dod iespēju attīstīt padziļinātus pētījumus ne tikai makroekonomikas, bet arī socioloģijas un mikroekonomikas jomā, kur par galveno

pētījumu objektu tiek izmantots cilvēks vai uzņēmums un analizētas tā iespējas mainīt savu vietu sabiedrības struktūrā. Savukārt disertācijas galvenais pētījumu virziens ir makroekonomisko procesu ietekmi uz dažādām sabiedrības grupām un ekonomisko attiecību subjektiem.

Balstoties uz C. Fohl modeli, vairāki pasauleslaveni ekonomisti ir veikuši plašus zinātniskos pētījumus par ienākumu sadali sabiedrībā. Savukārt citos literatūras avotos atklātas Fohl modeļa nepilnības, kas kritizē teorijas lielo atkarību no izdarītajiem pieņēmumiem, kurus ierobežotas informācijas pieejamības gadījumā ne vienmēr ir iespējas precīzi pārbaudīt - ienākumu sadales precizitāte ir atkarīga no ienākumu veidojošo funkciju izstrādes precizitātes.

Lai pilnvērtīgāk noteiktu kopproduktu veidojošās funkcijas, būtu nepieciešams ņemt vērā algas un peļņas mijiedarbību pie katra kopprodukta līmeņa, kā arī ņemt vērā citus faktorus, kas ietekmē algotā darbaspēka ienākumu daļu, kā piemēram - bezdarba līmeni. Būtu nepieciešams saistīt ienākumus veidojošās funkcijas ar Fīlipa likni kā arī citām makroekonomiskajām saistībām, kas pilnveidotu Fohl modeli.

N. Kaldor modelis

Atšķirīgu ienākumu sadales modeli izstrādājis N. Kaldor. Viņa modeļa izejas punkts ir investīciju I izlīdzināšanās ar iekrājumiem S , kas veidojas, pateicoties ekonomisko procesu multiplikatoram. Ienākumu saņēmējus iespējams iedalīt grupās, divas plašākās no kurām ir peļņas ieguvēji, jeb kapitālisti, kas šajā gadījumā ietver arī aizdevu % saņēmējus un zemes un ēku nomas un īres saņēmējus, un algotā darba veicēji, kuru vienīgais ienākumu avots ir regulārā darba alga. Iekrājumi tiek veidoti, atkarībā no katras grupas iekrāšanas tendences (propensity to save) s , kas veido noteiktu, grupai specifisku daļu no kopējā ienākumu apjoma.

Kopējā iekrāšanas tendence $s = S/Y$ veido noteiktu iekrājumu daļu pie noteikta kopprodukta apjoma naudas izteiksmē, kas keinsiānisma ekonomikas līdzsvara punktā sakrīt ar I/Y - investīciju lieluma attiecību pret kopproduktu. Realitātē iekrāšanas tendence palielinās, pieaugot kopproduktam, bet Kaldor

modelis ir statisks un attēlo ienākumu sadali, atkarībā no katras iedzīvotāju grupas tendences iekrāt pie noteikta kopprodukta apjoma. Kā loģiskais pamatojums iekrājumu saistībai ar ienākumiem ir individuālo patērētāju nespēja veikt iekrājumus, ja to ienākumi ir zem nabadzības sliekšņa un tendence veidot lielākus iekrājumus, pieaugot ienākumu apjomam.

Vidējo iekrāšanas tendenci s veido divu galveno iedzīvotāju grupu: kapitālistu - s_z un algotā darbaspēka s_w tendenču iekrāt svērtā summa, kur α - darbaspēka svars kopējā ienākumu apjomā, bet $1 - \alpha$ - kapitālistu svars kopējā ienākumu apjomā. Vidējo tendenci iekrāt izsaka sekojošs vienādojums:

$s = \alpha s_w + (1 - \alpha) s_z$, bet tā kā $s = I/Y$, iespējams izvest sekojošus vienādojumus:

$$s_z - I/Y = \alpha s_z - \alpha s_w,$$

$$(s_z - I/Y)/(s_z - s_w) = \alpha$$

Līdz ar to ir iegūta sakarība, ar kuras palīdzību var noteikt algotā darbaspēka daļu kopējā ienākumu apjomā pie noteikta investīciju un kopprodukta apjoma un ar pieņemtu katras iedzīvotāju grupas tendenci iekrāt. Darbaspēka daļa mainīsies, atkarībā no katras iedzīvotāju grupas tendences iekrāt un modelis izsaka, ka, palielinoties darbaspēka tendencei iekrāt, šis iedzīvotāju grupas kopējais ienākumu apjoms nevis vienkārši palielināsies, bet palielināsies un citas iedzīvotāju grupas rēķina. Sekojošā tabulā Nr. 1.1.3. attēlota darbaspēka ienākumu daļas atkarība no katras iedzīvotāju grupas tendences iekrāt:

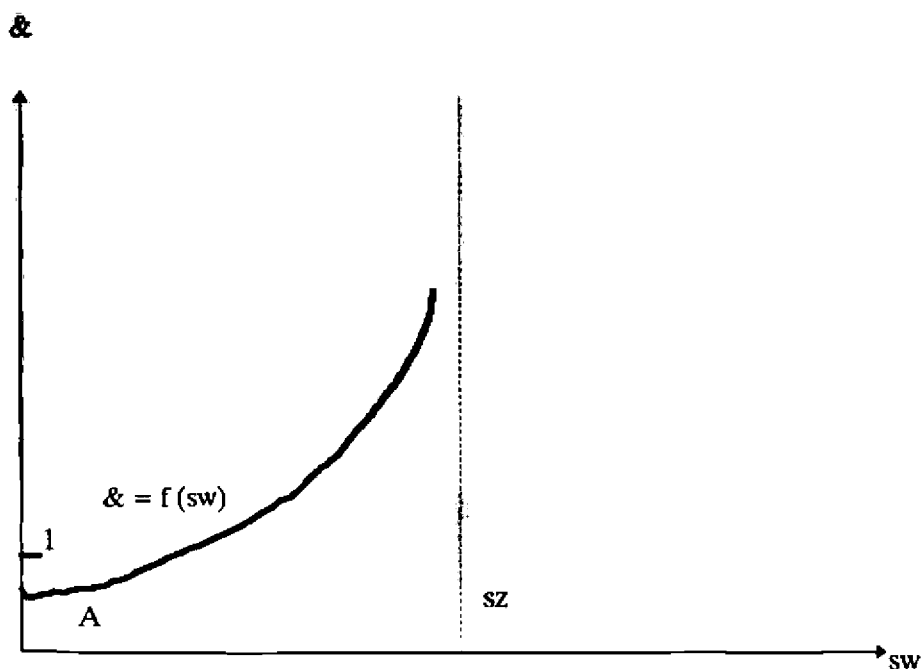
Tabula Nr. 1.1.3. Darbaspēka ienākumu daļas atkarība no katras iedzīvotāju grupas tendences iekrāt.

Sw - darbaspēka tendence iekrāt	sz - peļņas saņēmēju tendence iekrāt	I/Y - investīciju apjoma attiecība pret kopprodukta apjomu	& - darbaspēka ienākumu daļa no kopējiem ienākumiem
0%	100%	20%	$(100\% - 20\%) / (100\% - 0) = 80\%$
10%	30%	20%	$(30\% - 20\%) / (30\% - 10\%) = 50\%$
20%	30%	20%	$(30\% - 20\%) / (30\% - 20) = 100\%$

Var secināt, ka pieaugoša investīciju attiecība kopproduktā un samazinoša tendence iekrāt, palielina peļņas saņēmēju daļu kopējos ienākumos, bet samazina algotā darbaspēka daļu kopējos ienākumos. Par algotā darbaspēka ienākumu daļas pieaugumu liecina algoto darbinieku tendences iekrāt palielināšanās kā arī kapitālistu tendences iekrāt palielināšanās, ja investīciju apjoma daļa kopproduktā procentos nav lielāka par algotā darbaspēka tendenci iekrāt procentos.

Izsakot algotā darbaspēka ienākumu daļu kā funkciju no algotā darbaspēka tendences iekrāt, iespējams šo saistību attēlot grafiski - grafiks 1.1.9.

Grafiks 1.1.9. N.Kaldor modelis - algotā darbaspēka ienākumu daļa atkarībā no tendences iekrāt

Modeļa galvenie trūkumi ir statistisks, kas analizē situāciju noteiktā laika brīdī un pie fiksēta kopprodukta apjoma kā arī nepieciešamība izdarīt virkni savstarpēji saistītu pieņēmumu, piemēram, ir nepieciešams pieņemt, ka, mainoties vienas sabiedrības grupas tendencei iekrāt, nemainās kopējā sabiedrības tendence iekrāt, jo pretējā gadījumā mainās kopējais iekrāto līdzekļu apjoms sabiedrībā un līdz ar to arī investīciju apjoma attiecība pret kopprodukta apjomu, kas ir būtiska šī ienākumu sadales modeļa daļa. Lai arī modelis ir algebriski pareizs, tā pamatojums var tikt apšaubīts loģisku likumsakarību dēļ: ja tiek veikti iekrājumi, tas vēl nenozīmē, ka palielinājies ienākumu apjoms, un citu iemeslu dēļ noteikta sabiedrības daļa var sākt veidot iekrājumus eksistējošo ienākumu ietvaros.

N. Kaldor modeli tālāk izstrādājis L.Kowalski, kurš ieteica analizēt ienākumu pārdali sabiedrībā atkarībā no tendences iekrāt ne tikai divām iedzīvotāju grupām: algotajiem darbiniekiem un peļņas ieguvējiem, bet tik un tādām socio-ekonomiskajām grupām, kuras interesē pētniekus, pie tam dažādo grupu skaits nav ierobežots.

Lai arī Kaldor modelis nav pilnīgs un daudzas tā sakarības nav pielietojamas, lai arī algebriski pareizas, tas rosina būtiska virziena attīstību dažādu sabiedrības slāņu pārticības analīzei Latvijā, atkarībā no algotā darbaspēka iespējām iekrāt un uzņēmēju iespējām investēt, lai palielinātu savas peļņas apjomus. Pie tam, iespējas iekrāt un līdz ar to iespējas iegūt noteiktu ienākumu daļu, var noteikt katrai interesējošai sociālai stratai. Modeli var pilnveidot, izmantojot to nevis ienākumu sadales cēloņu analīzei, kas, kā iepriekš aprakstīts ne vienmēr dod iespējamus rezultātus, bet nevienlīdzīgās ienākumu sadales seku analīzei: cilvēku un cilvēku grupas ar zemiem ienākumiem nav spējīgas veidot iekrājumus, neveiksmīgie uzņēmēji nav spējīgi investēt, kas savukārt noved pie turpmākajām nevēlamajām sekām, piemēram, līdzekļu nepietiekamību bērnu izglītošanai, ilglietošanas preču un īpašumu iegādei vienā gadījumā vai pie uzņēmuma aktivitāšu samazināšanās otrā.

Neoklasiskā modeļa izmantošana ienākumu sadales teoriju izstrādē

Ienākumu sadales teorijas, kas balstītas uz neo-klasisko skolu, par izejas punktu izmanto neoklasiķu ekonomikas funkcionēšanas pamatmodeļi, saskaņā ar kuru kopprodukts lielums ir atkarīgs no divu galveno ražošanas faktoru - darbaspēka un kapitāla izmantošanas efektivitātes. Neoklasiskais ekonomikas funkcionēšanas modelis pats par sevi nenosaka ienākumu sadales struktūru sabiedrībā un ir nepieciešama tā tālāka atvasināšana, kurā par pamatu tiek pieņemta kapitāla un darbaspēka elasticitāte, kas nosaka kopprodukta apjomu.

Neoklasiskās skolas ienākumu pārdales modeļi izstrādājuši C.W. Cobb un P.H. Douglas. Izmantojot pieminēto modeli, iespējams novērtēt ienākumu sadali starp divām galvenajām ienākumu grupām, kas atbilst ražošanas faktoriem jeb starp algas un peļņas ieguvējiem. Cobb-Douglas modelis nedod iespēju veidot ienākumu sadales funkciju pie dažādiem kopprodukta apjomiem, un, lai noteiktu ienākumu sadales struktūru, ražošanas funkcija tiek aplūkota pie kāda noteikta kopprodukta apjoma.

Cobb-Douglas ražošanas funkcija tiek izteikta ar sekojošu formulu:

$Q = A L^{\alpha} K^{1-\alpha}$, kur Q - kopprodukta apjoms, L - darbaspēka apjoms, K - kapitāla lielums, A - konstante, kas atļauj salīdzināt darbaspēku un kapitāla apjoma mērvienības, bet α un $1 - \alpha$ mainīgās eksponentes, kas izsaka darbaspēka un kapitāla elasticitātes pie noteikta kopprodukta lieluma.

Neo-klasiķu skolas pārstāvji sastopas ar grūtībām aprakstīto elasticitāšu noteikšanā. Darbaspēka - kapitāla attiecības var mainīties pie katra kopprodukta lieluma, kā arī pie katras tehniskā progresa attīstības fāzes. Cobb-Douglas teorija, kas balstīta uz ilgstošiem empīriskiem pētījumiem, ļauj izdarīt vairākus būtiskus secinājumus par darbaspēka - kapitāla elasticitātēm, kas ietekmē kopprodukta lielumu.

Viens no būtiskākajiem apgalvojumiem, kas izriet no aprakstītās funkcijas, ir abu faktoru nepieciešamība ražošanā. Tā kā lielumi tiek reizināti viens ar otru,

ražošana nav iespējama bez kaut vienas no abām komponentēm - ražošana nav iespējama bez darbaspēka un ražošana nav iespējama bez kapitāla.

Otrs būtisks secinājums ir saistīts ar ražošanas efektivitāti: tā kā mainīgo eksponentu α un $1 - \alpha$ summa ir 1, ražošanas faktoru apjoma palielināšanās dod kopprodukta pieaugumu, bet nav saistīta ar efektivitātes palielināšanos. Reizinot ražošanas faktoru apjomus ar konstantu lielumu n , kopprodukta apjoms pieaugs par to pašu konstanto lielumu n .

Vispazīstamākais atklājums, pie kā nonākuši Cobb un Douglas un kas attiecināms uz ienākumu sadali sabiedrībā, ir saistīts ar mainīgajām eksponentēm α un $1 - \alpha$. Saskaņā ar Cobb-Douglas teoriju, mainīgais α sakrīt ar algotā darbaspēka daļu kopējā ienākumu apjomā Y , jeb kopprodukta Q elasticitāti attiecībā pret darbaspēku L . Tādejādi ražošanas funkcijā eksponentes α un $1 - \alpha$ iespējams aizvietot ar atbilstošajiem mainīgajiem α un $1 - \alpha$, kas vienlaikus nosaka darbaspēka un peļņas ienākumu daļu kopējā ienākumu apjomā.

Cobb-Douglas teorija ietver augstākminētā apgalvojuma pierādījumu, ko var iegūt no diferenciālo vienādojumu virknes.

Cobb-Douglas teorija dod iespēju noteikt divu būtisku sabiedrības daļu ienākumu līmeni atkarībā no to ieguldījuma ražošanas procesā pie noteikta kopprodukta lieluma, kas saskaņā ar neo-klasiku teoriju ir vienlīdzīgs ar saražoto (nevis pārdoto) produktu apjomu. Modeļa galvenais trūkums ir empīrisku datu iegūšanas grūtības jebkurā ekonomikā, kas neļauj modeli pilnvērtīgi un ērti pielietot. Lai arī modelis ir matemātiski pareizs, konceptuāli pamatots un atbilstošs neo-klasiku teorijām, tā praktiskā izmantošana prasa lielu darba un līdzekļu ieguldījumu precīzu datu savākšanā un apkopošanā. Grafikā 1.1.10. attēlota algotā darbaspēka ienākumu daļas atkarība no kapitāla ieguldījuma kopprodukta veidošanā.

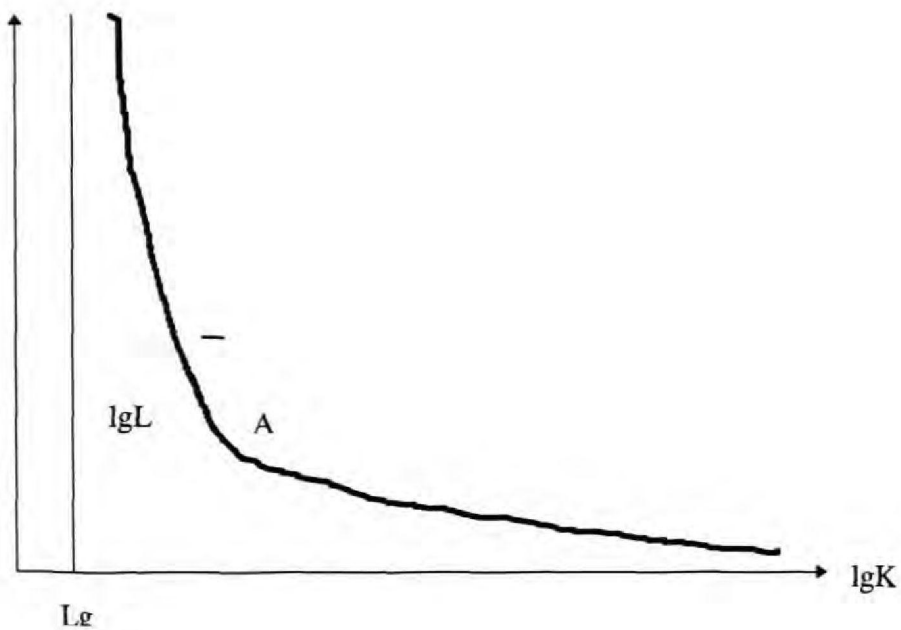
Cobb - Douglas modelis $Q = L^{\alpha} K^{1-\alpha}$

$\alpha = (\lg L + \lg Q) / (\lg K + \lg L) = c_1 / (x + c_2)$; $A = \lg L + \lg Q$

Grafiks 1.1.10. Cobb-Douglas modelis

Cobb - Douglas modelis $Q = L^{\alpha} K^{1-\alpha}$

&

1.2. Valsts loma labklājības veicināšanas un pārdales mehānismu nodrošināšanā mūsdienu tirgus ekonomikā.

1.2.1. Pareto efektivitāte un maksimālās labklājības modelis.

Ienākumu pārdales koncepcijas iespējams iedalīt horizontālās (līdzīga attieksme pret līdzīgiem cilvēkiem) un vertikālās (dažāda attieksme pret dažādiem cilvēkiem, lai mazinātu šīs atšķirības) koncepcijās. Atkarībā no vērtību sistēmas katrā valstī vai sabiedrībā, iespējams izmantot vienu vai otru koncepciju, lai sasniegtu vēlamo ienākumu pārdales situāciju. Pirmās koncepcijas izmantošanas gadījumā tiek likvidēta jebkāda diskriminācija starp dažādu dzimumu, rasu un ticību pārstāvjiem. Otrā koncepcija saistās ar Robina Huda principu, kas paredz naudas atņemšanu tiem sabiedrības locekļiem, kuri viena vai otra iemesla dēļ spējuši sasniegt noteiktu stāvokli sabiedrībā un atdošanu tai iedzīvotāju daļai, kas nav spējīga pati sev nodrošināt pienācīgu dzīves līmeni.

Neatkarīgi no ienākumu pārdales koncepcijas, materiālo labumu pārdales rezultātu iespējams novērtēt, analizējot, cik efektīvi resursi ir izvietoti starp sabiedrības locekļiem, pie tam maksimāli efektīva resursu pārdales (Pareto efektīva resursu pārdales) konstatējama tādā situācijā, kad nav iespējams uzlabot viena sabiedrības locekļa labklājību bez cita sabiedrības locekļa situācijas tiešas un būtiskas pasliktināšanās. Pareto efektivitāte tiek meklēta, lai rastu to optimālo resursu izvietojuma modeli, kas dotu maksimālo labklājības efektu visiem sabiedrības locekļiem, nevis kādai konkrētai sabiedrības daļai.

Teorētiski un pie noteiktiem apstākļiem brīvās tirgus ekonomikas mehānismi darbojas tādā veidā, kas veicina Pareto efektivitātes rašanos, ja visi ražošanas resursi tiek izmantoti pilnā apmērā un brīva konkurence pastāv ne tikai vienas valsts ietvaros, bet arī vairāku valstu starpā. Diemžēl šāds teorētisks un optimāls modelis praksē nav iespējams, jo vienmēr eksistē tādas nozares un uzņēmumi, kas nodrošina tirgus ekonomikas funkcionēšanu, bet tai pašā laikā nedod tūlītējas peļņas iespējas. Tāpat jāņem vērā, ka ne vienmēr sabiedrības izmaksas, kas nepieciešamas kāda produkta vai pakalpojuma ražošanai, atbilst sabiedrības ieguvumam no šo produktu vai pakalpojumu patēriņa.

Pareto efektivitāte nosaka maksimāli izdevīgu resursu pārdali pie noteikta ražošanas apjoma un katras valsts uzdevums ir veicināt ne tikai efektīvu materiālo labumu pārdali, bet arī sasniegt pēc iespējas augstāku kopējo rezultātu un veicināt pilnu resursu - tehnoloģijas un darbaspēka izmantošanu. Maksimālas labklājības sasniegšanai nepietiek ar efektīvu tehnoloģiju un citu resursu izmantošanu, bet nepieciešams regulēt ražošanu tādā veidā, lai iedzīvotāji gūtu iespēju iegādāties tās preces un pakalpojumus, kādi viņiem ir nepieciešami. Lai arī ir dažas preces, kuru izgatavošana ir daudz izdevīgāka un lētāka par vidējo, to ražošana pārlietu lielos apjomos neveicina vispārējās labklājības pieaugumu, ja sabiedrībai trūkst citu preču un to importēšana ir neizdevīga.

Ir nepieciešama valdības iejaukšanās, lai izlīdzinātu situāciju, kad brīvais tirgus nespēj pilnvērtīgi nodrošināt visai sabiedrībai pieņemamas un maksimāli efektīvas situācijas izveidošanos. Problēma, kas saistīta ar valsts piedalīšanās ekonomikā nepieciešamību, ir viens no galvenajiem dažādu politisko spēku diskusiju jautājumiem katrā valstī un ir viennozīmīgi saprotams, ka pārejas perioda valstīs, kurās brīvā tirgus mehānismi vēl tikai sāk veidoties, valsts līdzdalība ekonomiskajos procesos ir absolūti nepieciešama un pasaules ekonomikas vēsturē ir atrodami daudzi piemēri, kas attēlo valsts centienus nodrošināt efektivitātes palielināšanos.

Valsts iesaistīšanās ekonomiskajos procesos ir nepieciešama arī lai nodrošinātu noteiktas iedzīvotāju grupas labklājību, kas saprotamu objektīvu iemeslu dēļ nav iespējama neierobežotā tirgus apstākļos.

Izmantojot iepriekšējā nodaļā aprakstītos ienākumu sadales modeļus un Fohl modeļa ilustrāciju Latvijas sabiedrībai, var secināt, ka Latvijas un citu pārejas ekonomikas valstu valdībām jāveicina, pirmkārt, kopējās efektivitātes pieaugumu, veicinot to nozaru attīstību, kas sniedz vislielāko ieguldījumu kopprodukta pieaugumā, lai rastu pamatu kopējās labklājības pieaugumam un, otrkārt, jāveicina tādu ienākumu veidu kā peļņas un kredītu procentu iegūšanas apjomi, jo valstīs, kas atrodas pārejas periodā no centralizēti plānotās uz tirgus ekonomiku algas veidā saņemto ienākumu daļa ir ļoti liela un apliecina lielas sabiedrības daļas

nepietiekamu ieguldījumu ekonomikā, kas vienlaicīgi novel pie zemāka labklājības līmeņa konkrētai iedzīvotāju grupai.

Maksimāla efektivitāte Latvijā netiek sasniegta gan lielās importa preču tirdzniecības nozares īpatsvara dēļ, gan arī nepilnvērtīgas humāno resursu izmantošanas rezultātā, kad daudzi augsti kvalificēti speciālisti un zinātnieki ir spiesti strādāt mazkvalificētus darbus citās nozarēs, lai spētu nodrošināt atbilstošu ienākumu līmeni. Valdībai būtu jāmeklē iespēja rast eksporta pakalpojumu pieaugumu tajās nozarēs, kurās Latvijas speciālisti ir konkurētspējīgi, jo tikai augsti kvalificēts darbs pieprasītā nozarē spēs nodrošināt gan maksimālu ekonomisko izaugsmi, gan maksimālu labklājības pieaugumu iedzīvotājiem.

Bez resursu neefektīvas izmantošanas un atšķirīgajiem peļņas rādītājiem dažādās nozarēs, katrā tirgū vērojamas vairākas parādības, kas neveicina maksimālas labklājības modeļa veidošanos:

Pirmkārt, daudzos gadījumos nav iespējama pilnīga konkurence. Ja jebkuras nozares konkurenci ierobežo likumi, kas noteikti, lai, piemēram, aizsargātu vietējo tirgu vai lai ierobežotu veselībai vai apkārtējai videi kaitīgo, kaut arī peļņu nesošo preču tirdzniecību, nepastāv pilnīga konkurence un ekonomiku pilnvērtīgi neregulē "neredzamā roka", kas maksimizē efektivitāti. Tāpat pilnīgu konkurenci ierobežo monopoli un lielu koncernu pastāvēšana, kas rod iespēju diktēt cenas un noteikumus tirgū, kas nav izdevīgi ne valstij, ne patērētājiem.

Otrkārt, nodokļu sistēma, kas nepieciešama, lai valsts varētu uzturēt nozares, kas būtiski nepieciešamas, bet nav peļņu nesošas, kā arī, lai atbalstītu iedzīvotājus, kam nepieciešama sociālā palīdzība, maina peļņas/ izmaksu attiecību noteiktām preču un pakalpojumu grupām.

Treškārt, nevēlamie ražošanas papildus efekti, kā piemēram, piesārņojums, trokšņi un dažāda veida atkritumi, ierobežo uzņēmumu darbību vai cilvēku labklājību. Turpmāk darbā tiks analizēta dažādu privāto un sociālo izmaksu vērtība un tās ietekme uz iedzīvotāju labklājību, bet jebkurā gadījumā ir iespējams secināt,

ka tirgus līdzsvaru izjauc izmaksas, kuras ir grūti novērtēt un kuras bieži netiek ierēķinātas preču un pakalpojumu izmaksās.

Ceturtkārt, ne vienmēr ir iespējams noteikt objektīvu izmaksu līmeni tādām lietām kā risks vai būtiska informācija. Daudzos gadījumos tirgus līdzsvars tiek izjaukts, jo kāds no uzņēmumiem ir spiests rēķināties ar negaidītiem izdevumiem vai informācijas trūkumu.

Visi iepriekš aprakstītie argumenti pierāda, ka pilnīgas efektivitātes modelis bez valsts iejaukšanās nav iespējams, jo nevienai valstij un sabiedrībai nebūtu iespējams eksistēt, ja vairāki procesi netiktu centralizēti regulēti vai vismaz ietekmēti. Valsts iejaukšanās apjoms tirgus ekonomikas norisēs ir daudz mazāks, nekā centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos, jo tā tiek orientēta vienīgi uz nevēlamo parādību novēršanu, kas neatļauj tirgus ekonomikas mehānismiem noregulēties visai sabiedrībai izdevīgā veidā.

1.2.2. Valdības ietekme uz ekonomiskajiem procesiem Publisko preču un pakalpojumu nozīme iedzīvotāju labklājībā un to izmaksas valstij.

Daļu no katra iedzīvotāja labklājības veido iespēja izmantot publiskās preces un pakalpojumus, kas vienādā apjomā pieejamas katram sabiedrības loceklim. Arī apkārtējā vide un veselība ir būtisks dzīves līmeņa rādītājs, jo, lai arī šīs vērtības ir grūti materiāli novērtēt, to trūkums var kļūt par pamatu lieliem izdevumiem, kas var ievērojami ietekmēt iedzīvotāju patēriņa struktūru. Tā piemēram, veselības aprūpes vajadzības daudzos gadījumos var likt mazturīgiem iedzīvotājiem atteikties no iekrājumu veikšanas, apģērba vai pat pārtikas produktu iegādes.

Arī tādi publiskie pakalpojumi kā ugunsdzēsība, drošība, izglītība un informācija, kas noteiktā apjomā par brīvu pieejami visiem sabiedrības locekļiem, spēlē svarīgu lomu katra cilvēka labklājībā. Uzticama policija un robežapsardze pasargā iedzīvotājus no ievērojamiem morālajiem un materiālajiem zaudējumiem, motivē veidot iekrājumus un pirkt patēriņa priekšmetus, nebaidoties par varbūtību tos zaudēt. Šiem apstākļiem ir liela nozīme visas ekonomikas augšupejā, jo

cilvēkiem rodas pamats aktīvāk un produktīvāk strādāt, tādā veidā ar savu darbu atbalstot visas ekonomikas izaugsmi un maksājot nodokļus sociālajām un publiskajām vajadzībām.

Valsts interesēs ir katra iedzīvotāja izglītības un kvalifikācijas līmeņa paaugstināšana. Izglītotu speciālistu pieejamība dod iespēju paaugstināt produktivitāti un rast efektīvāku katras naudas vienības izmantošanas veidu. Atvēlot noteiktas naudas summas izglītības un zinātnes vajadzībām, valsts veicina kopprodukta pieaugumu un dod iespēju lielam iedzīvotāju skaitam rūpēties par savu labklājību, atrodot sev piemērotu nodarbošanos.

Valdības ir spiestas tērēt ievērojamas naudas summas nevēlamo parādību likvidēšanai - gan rūpniecisku, gan privātu darbību rezultātā, iedzīvotāji var radīt sev un apkārtējiem veselības briesmas, kas noved pie labklājības līmeņa samazināšanās. Valsts interesēs ir propagandēt veselīgu dzīvesveidu, profesionāli veicinot noteiktu sociālu vērtību attīstību, lai cilvēki mazāk kaitētu sev un apkārtējai videi - mazāk lietotu alkoholu un tabakas izstrādājumus, pavadītu vairāk laika pie dabas un atpūtā, jo arī pārlietu aktīvs darbs var novest pie nevēlamām sekām visai sabiedrībai. Tautas attīstības nozīme iedzīvotāju labklājībā tiks analizēta darba otrajā daļā ar konkrētu situācijas salīdzinājumu Latvijā un citās pārejas ekonomikas valstīs.

Aprakstīto vajadzību analīze dod pamatu secinājumu izdarīšanai par valsts lomas svarīgumu mūsdienu modernajā ekonomikā. Valstij ir nepieciešams iegūt ievērojamu naudas summu nodokļu un nodevu formā, lai finansētu publiskās preces un pakalpojumus kā arī lai rastu sociālo maksājumu avotu.

Valsts nodokļu sistēma, kas sastāv no tiešajiem, netiešajiem un īpašuma nodokļiem jāveido kā horizontālās un vertikālās ienākumu pārdales koncepciju kombinācija, lai nodokļu ievākšana būtu pēc iespējas taisnīgāka un pieņemama pēc iespējas plašākam iedzīvotāju lokam. Nodokļu apjomiem ir jābūt samērīgiem, tas ir, tiem jāsaprot ar iedzīvotāju spēju nodokļus nomaksāt un jābūt attiecināmiem

vienādā mērā uz visām privātām un juridiskām personām, kuras atbilst noteiktiem kritērijiem.

Nodokļus ir jāsavāc un jāizmanto tādā veidā, lai tie dotu maksimālu labumu sabiedrībai kopumā - lai sociālo vajadzību spiesta valsts neaizkavētu uzņēmējdarbību vai nepadarītu godīgu uzņēmējdarbību par praktiski neiespējamu. Katrai valstij ir jāatrod optimālā nodokļu likme, kas veicinātu efektivitātes pieaugumu un tanī pašā laikā dotu iespēju iegūt valsts izdevumiem nepieciešamos līdzekļu apjomus.

Valsts budžeta ietekme uz iedzīvotāju dzīves līmeni Latvijā tiks sīkāk analizēta darba otrajā daļā.

Valdības būtisko lomu ienākumu pārdalē sabiedrībā raksturo ne tikai nodokļu sistēma un apjomi, kas nosaka darbības un ienākumu avotus, no kuriem tiek veidoti valsts budžeta ieņēmumi, bet arī veids, kādā šie materiālie līdzekļi tiek izmantoti.

Valdība rūpējas par sociāli atstumtiem sabiedrības locekļiem, visbiežāk piedāvājot sociālo drošību pensiju, pabalstu un subsīdiju formā. Galvenais valdības izdevumu - sabiedrisko pakalpojumu un sociālās drošības sistēmas - finansēšanas avots ir nodokļi, ko maksā gan juriskas, gan fiziskas personas.

Valstis ar lieliem valdību izdevumiem izmanto augstas nodokļu likmes, tādā veidā pārvedot ievērojamas līdzekļu apjomus no bagātākajiem sabiedrības locekļiem nabadzīgākajiem, kā arī nodrošinot vienlīdzīgu pieeju virknei publisko pakalpojumu.

Valdību dalība līdzekļu plūsmas organizēšanā sabiedrībā ievērojami ietekmē preču ražošanu valstī. Valdības pasūta militāro tehniku, izglītības iestāžu celtniecības darbus, nodibina sociālās palīdzības institūcijas. Visas šīs preces un pakalpojumi tiek saražoti, tikai sekojot valdības pasūtījumam un izmantojot valdības finansējumu. Tā, piemēram, Japānas valdības zemais sabiedrisko izdevumu līmenis izskaidrojams ar nelielo līdzekļu ieguldījumu aizsardzības vajadzībām. Nosakot nodokļus, valdības nodrošina, lai nabadzīgākiem

iedzīvotājiem būtu plašāka pieeja būtiskām precēm un pakalpojumiem, nekā tas būtu sabiedrībā bez valdības līdzdalības ienākumu pārdalē. Tātad valdība ietekmē, kam tiek ražotas noteiktas preces un pakalpojumi.

Valdības ietekmē mainās veids, kā preces tiek ražotas. Neskatoties uz palielinātām izmaksām, ražotāji ir spiesti nodrošināt darba drošību saviem darbiniekiem un ekoloģisku drošību apkārtējai videi. Tā rezultātā sabiedrība iegūst nodrošinājumu veselības saglabāšanai, kas nebūtu iespējams bez valdības iejaukšanās un kas tieši ietekmē cilvēku dzīves apstākļus.

Valdības līdzdalība modernajā ekonomikā ir visai atšķirīga dažādās valstīs. Lielbritānijas valdība nodokļu veidā iegūst gandrīz 40 % no valsts ieņēmumiem. 1997. gadā Latvijas kopbudžeta ieņēmumos 74 % veidoja ienākumi nodokļu veidā - 1140146 tūlstošu latu apmērā ("Latvijas makroekonomiskie rādītāji - 4/1997", LR Centrālā statistikas pārvalde), kas apliecina daudz lielāku valsts nozīmi uzņēmumu un privātpersonu ienākumu kontrolē, nekā tas ir attīstītajās Rietumu valstīs. 1997. gadā Latvijas valsts budžetā vislielākais līdzekļu apjoms tika atvēlēts sociālai apdrošināšanai un nodrošināšanai - 31.6 % no valsts budžeta izdevumiem, 14.0 % izglītībai kā arī 9.8 % veselības aprūpei. Pārējās izdevumu pozīcijas - piemēram, aizsardzībai un vispārējai drošībai - bija salīdzinoši nelielas.

Eksistē kritika, kas uzsver, ka augsti nodokļi mazina efektivitāti un valdība, vēloties pārdalīt līdzekļus, negatīvi ietekmē šo līdzekļu radīšanu vispār, tātad kavē ekonomisko izaugsmi un iedzīvotāju dzīves līmeņa pieaugumu. Tai pašā laikā pastāv viedoklis, ka darbinieki centīsies iegūt maksimāli lielu neto atalgojumu, paaugstinot efektivitāti un neņemot vērā apstākli, ka liela ienākumu daļa tiek atdota valstij. Jebkurā gadījumā valsts ar nodokļu politiku var ietekmēt, cik daudz jaunās vērtības tiek saražots, atbilstoši motivējot uzņēmumus paaugstināt efektivitāti.

Jautājums par resursu pārdalē mehānismu nav vienkārši atbildams - vai to var labāk izdarīt valsts vai brīvais tirgus. Tāpēc var nosacīti izdalīt trīs valstu grupas,

kuras dažādi kontrolē ekonomiskos procesus un sniedz saviem iedzīvotājiem dažādas sociālās garantijas:

- valstīs ar centralizēti plānoto ekonomiku var samērā viegli noteikt iedzīvotāju dzīves līmeni, nosakot algu līmeņus, kas pieejami dažādu profesiju pārstāvjiem;

- valstīs ar brīvo tirgus ekonomiku, kur valdības iejaukšanās ir nebūtiska, darbojas ekonomikas zinātnieka Smita “neredzamās rokas spēks”, saskaņā ar kuru individuālo sabiedrības locekļu interešu realizēšana saskan ar visas sabiedrības interesēm. Brīvā tirgus apstākļos katram sabiedrības loceklim jārēķinās ar samērā lielu risku un pašam jā rūpējas par savu materiālo nodrošinātību;

- valstīs ar jaukta tipa ekonomiku valdībai ir ievērojama loma ienākumu pārdalē, tomēr darbojas arī brīvā tirgus noteikumi. Tāda sistēma nodrošina izvēles iespējas valsts iedzīvotājiem, bet viņi var rēķināties no noteiktām sociālajām garantijām. Valsts veicināto nozaru un uzņēmumu attīstība nodrošina ekonomisko izaugsmi un valsts ietekme ienākumu pārdalē atļauj plašām sabiedrības masām izmantot valsts ekonomiskā uzplaukuma augļus.

Analizējot nodokļu sistēmu un to iekasēšanas mehānismu Latvijā, jāatzīmē vairāki pārejas ekonomikas valstīm raksturīgi trūkumi:

- pārmērīgi liels, ienākumu apjomiem neatbilstošs ienākumu slogs gan firmām, gan privātpersonām, kas veicina izvairīties no nodokļu maksāšanas,

- nepietiekoša nodokļu kontrole un administrācija - lielais nodokļu nemaksātāju skaits rada zaudējumus valsts budžetam, tāpēc, eksistējot augstām nodokļu likmēm, budžeta ieņēmumi no nodokļiem nav pietiekami lieli,

- neobjektivitāte un nekonsistence nodokļu un nodevu ievākšanā - likumu nesakārtotības dēļ valsts administratīvā aparāta darbiniekiem atsevišķos gadījumos ir iespējas variēt likumu interpretāciju un tādejādi ierobežot atsevišķu uzņēmumu attīstību,

- nodokļu ieņēmumu izmantošana neizraisa uzticību - bezmērķīgi izmantotie un valsts garantētie ārvalstu kredīti iedragājuši iedzīvotāju uzticību nodokļu izmantošanas lietderīgumam,
- sociālo pabalstu apjoms cilvēkiem, kam tie ir nepieciešami ir tik mazs, ka iedzīvotāji neredz jēgu nodokļu maksāšanai, jo, mainoties valdībām un likumiem, lielākā iedzīvotāju daļa ir zaudējusi uzticību, ka valsts par viņiem rūpēsies, ja tiks godīgi strādāts un tiks godīgi maksāti nodokļi,
- liela skaita valsts ierēdņu zemā kvalifikācija un iedzīvotāju apkalpošanas standarti nevieš uzticamību par nodokļu maksāšanas lietderīgumu.

1.2.3. Privāto, sociālo izmaksu un ieguvumu sakarības.

Daudzas ražošanas sfēras ir saistītas ar ievērojamu izmaksu radīšanu sabiedrībai, ko ir salīdzinoši grūti novērtēt. No vienas puses sabiedrība iegūst patēriņa preces, tiek attīstīta ekonomika un nodrošinātas darbavietas daudziem sabiedrības locekļiem, bet no otras puses tiek izmantoti dabas resursi, radīts piesārņojums un tiek ietekmēta visas sabiedrības veselība. Visbiežāk no ražošanas procesā radītajiem traucējumiem iegūst salīdzinoši mazāka cilvēku grupa, kas iesaistīta uzņēmuma darbībā, bet zaudējumi tiek nodarīti ievērojamai sabiedrības daļai un ir iespējama iedzīvotāju veselības un vispārējās labklājības samazināšanās.

Traucējumi un piesārņojums, kas tiek radīts viena uzņēmuma darba procesā, var ne tikai negatīvi iespaidot labklājību, bet arī citu uzņēmumu darbību kā arī negatīvi iespaidot citu nozaru peļņas iespējas. Sarežģījumus rada apstākļi, ka sabiedrības veselību un traucējumus citiem uzņēmumiem, kas ir saistīti ar ierobežoto dabas resursu izmantošanu, nav iespējams precīzi novērtēt un ir nepieciešama objektīva iejaukšanās, lai noteiktu vienas vai otras nozares nozīmīgumu ekonomikā un dažādiem dabas resursiem piešķirtu vērtību naudas izteiksmē.

Valsts zdevums ir modelēt sabiedrības absolūtos ieguvumus un absolūtās izmaksas no jebkura veida uzņēmējdarbības, kas ir saistīta ar neērtību radīšanu

apkārtējiem iedzīvotājiem vai vides piesārņošanu un ar likumu un noteikumu palīdzību regulēt dabas resursu izmantošanas kārtību. Tā, piemēram, uzņēmums, kas ražo pārtikas produktus var piesārņot upi, kas savukārt ierobežo zivjrūpniecības attīstību. Valsts uzdevums ir noteikt vienas vai otras nozares nozīmīgumu ekonomikā, kas, protams, ietver arī iedzīvotāju labklājības novērtējumu, un noteikt zināmus ierobežojumus vienam vai vairākiem aplūkojamiem uzņēmumiem.

Informācijas trūkums par iespējamo risku uzņēmuma darbībā var tracuēt ekonomiskā līdzsvara veidošanos ne tikai apkārtējās vides piesārņojuma dēļ, tādejādi ietekmējot citu uzņēmumu darbību, bet arī sakarā ar disproporciju darba tirgū. Ja uzņēmuma darbinieki nav pilnībā informēti par darba bīstamību un par profesionālajām slimībām, kas ir saistītas ar viņu darbu, viņi piekritīs strādāt uzņēmumā par to pašu algu, ko piedāvā citi uzņēmumi, kuros darbs nav bīstams. Tanī pašā laikā, ja darbinieki saņem pilnvērtīgu informāciju par riska faktoriem konkrētajā darbavietā, viņu materiālās prasības ir lielākas un firma ir spiesta piedāvāt iedzīvotājiem atbilstošu atalgojumu. Līdz ar to kompensācija par iespējamiem zaudējumiem tiek daļēji ietverta jau preču pašizmaksā, bet tai pašā laikā kompensāciju saņem tikai uzņēmumā nodarbinātie iedzīvotāji, nevis visa sabiedrība.

Sabiedrības intereses var būt ļoti nozīmīgas gadījumā, kad par kādu preci vai tās tapšanas procesu ir pieejams maz informācijas un kad sekas var izrādīties katastrofālas, piemēram, atomstaciju darbības gadījumā. Valdības uzdevums ir izstrādāt standartu paketi, kas ietvertu tādas prasības, kas nodrošinātu gan augstas kvalitātes produkcijas ražošanu, gan arī maksimālu drošību dabai un cilvēkiem. Daudzos gadījumos standartu noteikšana paredz dažādu ražošanas blakusefektu novērtēšanu, kas var ietvert pat nepieciešamību novērtēt cilvēku dzīvību. Nosakot standartus, valdībām jānosaka ražošanas izmaksu paaugstinājumu, izmantojot tikai valdībai pieejamu objektīvas informācijas paketi par visām ekonomikas nozarēm. Valdībai ir jāpanāk tāda situācija, kad sabiedrības ieguvums no kādas nozares attīstības ierobežojumiem vai pašizmaksas pieauguma pārsniegs zaudējumus, kas saistīti ar peļņas samazināšanu kādā uzņēmumā.

Pārejas ekonomikas periodā, Latvijas valdības loma sabiedrības vispārējās labklājības uzlabošanā un ilgtermiņa attīstības nodrošināšanā ir sevišķi grūta sekojošu apstākļu dēļ:

- 1) nepieciešams stimulēt vispārējo ekonomisko attīstību, nodrošinot labvēlīgus apstākļus vietējo firmu attīstībai, sevišķi veicinot ražojošo uzņēmumu skaita un to apgrozījuma pieaugumu,
- 2) nepieciešamība stimulēt jaunu uzņēmumu saimnieciskās darbības attīstību nedrīkst pieļaut starptautisko drošības un kvalitātes standartu neievērošanu, bet jaunajiem ražotājiem uzņēmējdarbības attīstības fāzē starptautiskie standarti var radīt pārlietu lielu preču pašizmaksas pieaugumu,
- 3) eksporta tirgus pieprasa ne tikai augstvērtīgu un pastāvīgu kvalitāti, bet arī ievērojami zemākas cenas, nekā Rietumu tirgū un, lai atīstītu eksporta nozares, valdībai var rasties nepieciešamība izšķirties par zināmu dabas vai humāno resursu pastiprinātu izmantošanu,
- 4) nepieciešams izveidot Eiropas standartiem atbilstošu, bet Latvijas apstākļiem pielāgotu likumu un normatīvo aktu paketi, kas noteiktu vienādu noteikumu kopumu visiem uzņēmumiem. Valsts institūciju uzdevums ir nodrošināt aprakstīto noteikumu izpildi un subjektīvas interpretācijas izslēgšanu,
- 5) nepieciešams realizēt nodokļu politiku, kas veicinātu zināmu līdzekļu pieplūdi no nozarēm, kuras kaitē dabas vai humānajiem resursiem, pie tam jāveido tāda situācija, kurā nodokļu pieaugums neveicina inflatoriskos procesus, pirkjspējas samazināšanos un uzņēmējdarbības panīkumu,
- 6) ir būtiski izvērtēt Latvijas dabas resursu nozīmīgumu, salīdzinājumā ar atbilstošiem dabas resursiem citās valstīs un jānovērtē patreiz attīstīto eksporta nozaru, kas balstītas uz dabas resursu izmantošanu, potenciālās attīstības iespējas,
- 7) pārlieta humāno resursu izmantošana - gara darbadiena un mazs atalgojums lielai sabiedrības daļai - veicina ne tikai noslāņošanos un atšķirības pieaugumu starp dažādām sabiedrības grupām, bet arī veselības līmeņa pasliktināšanos, kas

vēlākā periodā novedīs pie vispārējo izmaksu pieauguma valstī. Valdībai nepieciešams noteikt samērīgu minimālo darba algu un atbalstīt darba devēju aktivitātes, kas vērstas uz darbinieku veselības saglabāšanu.

1.2.4. Valsts sektora un monopolu ietekme uz labklājību.

Katrā valstī tiek identificētas nozares, kurās nepieciešams ieviest valsts kontrolētus monopolus, kuru darbība ir diskusiju objekts daudzās pasaules valstīs. Lai arī sabiedrībā ir sastopami negatīvi viedokļi par valsts kontrolēto monopolu eksistenci vai darbību, eksistē vairāki iemesli, kas nosaka nepieciešamību dibināt un vadīt valsts monopoluzņēmumus. Ne visas nozares spēj nodrošināt pilnvērtīgu produkcijas piegādi, jo ir liels patērētāju skaits, pie tam daudzi no patērētājiem ne vienmēr būs spējīgi veikt samaksu par nepieciešamajām precēm un pakalpojumiem (maznodrošinātie vai darbanespējīgie sabiedrības locekļi), un ir nepieciešama valsts kontrole, lai šīs preces un pakalpojumi tiktu piegādāti par noteiktām cenām un lai darbotos konstruktīvs apmaksas mehānisms.

Vairākās nozarēs negatīvie blakusefekti ir tik lieli, ka tie var radīt nopietnus draudus valsts un sabiedrības drošībai, tāpēc ne vienmēr ar nodokļu palīdzību pastāv iespēja realizēt pilnu riska faktoru regulēšanu, un valstij rodas nepieciešamība pašai kontrolēt visu ražošanas procesu.

Ne vienmēr brīvā tirgus mehānisms nodrošina maksimālu labklājību visai sabiedrībai kopumā. Atsevišķos gadījumos, kā piemēram, ceļu būvē, darbības, kas nenes peļņu konkrētam uzņēmējam, ir ļoti izdevīgas sabiedrībai, jo nodrošina vispārējo ekonomisko attīstību. Valsij jāuzņemas ne visai ienesīgo nozaru attīstība visas sabiedrības labā. Valstij var rasties nepieciešamība nacionalizēt arī politiski nozīmīgas nozares, ja to pastāvēšana ir būtiski svarīga visai tautsaimniecībai un ārzemju vai privātā kapitāla kontrole varētu ietekmēt valsts politisko stabilitāti.

Dažādās pasaules valstīs iegūta atšķirīga pieredze, risinot valstiski būtisko monopolu īpašuma statusu. Francijā visa enerģētikas nozare ir nacionalizēta, savukārt ASV enerģētikas resursus nodrošina vairāki privatizēti uzņēmumi, starp

kuriem pastāv konkurence, kas veicina uzņēmumu efektivitātes pieaugumu, no kā iegūst gan valsts, gan uzņēmumi, gan individuālie patērētāji. Neatkarīgi no tā, vai monopoli ir valsts vai privātajā īpašumā, to pastāvēšana ievērojami ietekmē ekonomisko situāciju valstī un iedzīvotāju labklājību. Latvijas apstākļos, kad pastāv liela atkarība no importētajiem enerģētiskajiem resursiem, uzņēmumi, kuri piegādā šos materiālus, var ievērojami ietekmēt tādus būtiskus ekonomiskos rādītājus kā inflācija, pirktspēja, vispārējais cenu līmenis, eksporta konkurētspēja kā arī iedzīvotāju labklājība.

Lai monopoli veicinātu sabiedrības labklājības pieaugumu, būtiska ir centralizētas, politiski neatkarīgas regulējošas institūcijas darbība, kas izstrādātu tarifus visām monopolu nozarēm, pie tam šo tarifu lielums un dinamika ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas veicina vai ierobežo uzņēmumu ekonomisko efektivitāti un katra iedzīvotāja labklājības līmeni. Augstas komunikāciju un enerģētisko materiālu cenas ierobežo ne tikai privāto patērētāju brīvību, bet arī ievērojami kavē uzņēmumu saimniecisko darbību. Pārāk zemi tarifi neļaus monopoliem strādāt ar peļņu un uzlabot preču un pakalpojumu kvalitāti.

Latvijas valdībai jāveicina neatkarīgas Tarifu Regulēšanas Padomes darbība, ko neietekmētu politiskie spēki un kura kalpotu visas sabiedrības interesēm. Padomes darbības nozīmīgumu Latvijas apstākļos pastiprina ne tikai lielie importa apjomi enerģētikas nozarē un iedzīvotāju zemā maksātspēja, bet arī negatīva pieredze, kas saistīta ar atbildīgu personu neatbilstību amata prasībām, kas grauj iedzīvotāju uzticību monopolu darbībai.

Jebkura monopola darbība negatīvi ietekmē brīvā tirgus līdzsvaru - veidojas disproporcijas starp pieprasījumu un piedāvājumu, jo patērētāji ir spiesti iegādāties preces un pakalpojumus par tādām cenām, kādas nosaka monopols. Monopolu darbība neveicina maksimālu efektivitātes pieaugumu, jo konkurence ir ierobežota un monopols var diktēt tirgum sev izdevīgus noteikumus, piemēram, saražot mazāk preces, nekā tirgū nepieciešams, lai rastu iespēju palielināt cenas.

Latvijas valdība ir pieņēmusi likumu un normatīvos aktus, kas ierobežo nevēlamu monopolu rašanos un konkurenci kavējošu vienošanos panākšanu, bet, lai izvairītos no monopolu rašanās, nepieciešams ne tikai realizēt likumus un noteikumus, bet arī nodrošināt objektīvus, vienlīdzīgus konkurences apstākļus visiem Latvijas uzņēmumiem. Pretējā gadījumā cietīs ne tikai privātā patērētāja labklājība, bet arī visas ekonomikas attīstība un mūsu ražotāju produkcijas konkurētspēja ārvalstu tirgū.

1.3. Dažādu ienākumu pārdales koncepciju analīze, izmantojot konsistences, iespējamības un izvēlētās ētisko vērtību sistemās atbilstības kritērijus

Pasaules ētisko sistēmu skaits ir ievērojams un lielākā daļa no tām ietver speciālu pieeju ienākumu pārdales analīzē. Plaši pazīstami tādi jēdzieni kā kalvinistu “austerity”, dažu katolocisma virzienu solidarisms, marksisma noteiktība, noliedzot ienākumus peļņas, īpašuma nomas un kredīta procentu veidā, humānistu ilgas pēc brīvības un personības attīstības un buržuāzijas centieni pēc ērtībām un drošības.

Būtiskas atšķirības ienākumu pārdales jautājumā ievērojamas kreiso un labējo politekonomisko virzienu piekritēju uzskatos. Tās lielā mērā izskaidrojamas ar dziļām ideoloģiskām atšķirībām analīzes sistēmā, jo šo galējo virzienu pārstāvji atšķirīgi aplūko tādas vērtības kā tradīcijas, autoritāte, vara, sadarbība, šķiru un mantotības nozīme un izglītība.

Saskaņā ar kreiso uzskatiem, cilvēku ienākumiem ir jābūt līdzīgiem un “bagātie cilvēki ir tie paši nabadzīgie cilvēki, tikai ar naudu”. Kreiso uztverē bagātnieki ieguvuši priekšrocības nelikumīga ceļā un ka katra veiksmē ir saistīta ar noziegumu. Galēji kreiso uzskatu negatīva iezīme ir naids un nesamierināšanās ar to, ka daži sabiedrības locekļi pārziņā ir ievērojamas materiālās vērtības. Dažkārt šī noraidošā attieksme tiek izteikta arī pret cilvēkiem, kuri gūst jēlcādus sasniegumus un tā nemotivē progresu un attīstību sabiedrībā.

Savukārt labējie atbalsta atšķirīgu materiālo labumu nonākšanu atšķirīgu indivīdu pārziņā un izceļ bagāto cilvēku ievērojamus sasniegumus, funkcijas sabiedrībā un dzīvesveidu, uzskatot, ka ekonomiskā elite veidojas, pateicoties bagāto sasniegumiem un stiprumam. Labējo uzskati motivē konkurenci un tieksmi pēc pilnības, tie tiek orientēti uz stipru un veiksmīgu cilvēku sabiedrību. Negatīva iezīme ir nabadzīgo bezierunu vainošana par viņu stāvokli, kas dažkārt robežojas ar neizpratni un norādījumu, ignorējot sociālo mehānismu darbību, kas neizbēgami noved pie ienākumu diferenciacijas.

Kreiso un labējo uzskatus nav iespējams apvienot, bet, eksistējot polarizētiem viedokļiem, iespējams meklēt vidusceļu, izmantojot abu atšķirīgo viedokļu atziņas, tā rezultātā valdības nosaka nodokļu politiku, sociālās apdrošināšanas sistēmu un ienākumu politiku. Ideoloģiskie uzskati tiek veidoti, pamatojoties uz virkni viedokļu un pieņēmumu, kurus iespējams izanalizēt pragmatiskā veidā. Lai arī ideoloģiskos pieņēmumus ne vienmēr ir lietderīgi vērtēt no teorijas viedokļa, iespējams izmantot virkni kritēriju, lai noteiktu to atbilstību un iespējamību.

Viens no tādiem kritērijiem ir konsistence - tā piemēram, ideologs, kurš uzskata, ka nabadzība ir jānovērš un ienākumu sadalei sabiedrībā ir jābūt pilnīgi vienlīdzīgai, drīz var nonākt pretrunās, jo, sasmazinoties motivācijai un efektivitātei, pasliktināsies vispārīgais ekonomiskais stāvoklis un nabadzīgie kļūs vēl nabadzīgāki.

Vēl viens kritērijs ir iespējamība - tā piemēram, nav iespējams nodrošināt visiem iedzīvotājiem noteiktu minimālo ienākumu un papildus atalgojumu atkarībā no darba apjoma, jo kopējais ienākumu apjoms ir ierobežots.

Pārējie kritēriji ir atkarīgi no ētisko normu izvēles un to izvēle nosaka kritiķa piederību vienai vai otrai vērtību sistēmai. Par galveno vēsturisko vērtību pamatu ētisko vērtību sistēmai disertācijā izraudzīta Max Weber "Protestantu ētika", kas satur lielu daļu to ētisko normu, kas tiek pieņemtas modernā tirgus ekonomikas sabiedrībā.

Šis nodaļas mērķis ir veikt dažādu ienākumu pārdales koncepciju analīzi, izmantojot konsistences, iespējamības un ētisko vērtību atbilstības kritērijus un noteikt tās koncepcijas, kuras būtu vispiemērotākās sabiedrības noslāņošanās problēmas risināšanai pārejas ekonomikas valstīs.

Turpmāk tiks aplūkotas visdažādākās ienākumu pārdales koncepcijas, kas ietvertas Jan Pen grāmatā "Income distribution" (Income distribution. Jan Pen. Allen Lane The Penguin Press, 1971.)

1. Koncepcija: ienākumu pārdalei nav nozīmes, jo ienākumiem nav nozīmes.
Saskaņā ar šo koncepciju, mūsdienu industriālais kapitālisms būtu

jālikvidē un jāatgriežas pie dzīves kopienās. Cilvēce tiek apgrūtināta ar nevajadzīgām un “nedabiskām” vērtībām un tādas vērtības kā dvēseliskums un brīvība tiek pakārtotas pieaugošām patēriņa prasībām. Dzīve kopienās dotu iespēju pārtikt no vienkāršiem, dabiskiem pārtikas produktiem, kuri tiktu kopīgi iegūti un vienlīdzīgi sadalīti.

Šī koncepcija ietver konsistentas un aicinošas rekomendācijas, bet tās realizācijas iespējamība ir stipri apšaubāma, jo liels iedzīvotāju skaits vēlas un vienmēr vēlēsies izmantot industriālā progresa augļus: braukt ar jaunām automašīnām, ātrām motorlaivām, iegādāties dārgus pulksteņus un apmeklēt ekskluzīvas modes skates. Arī tā iedzīvotāju daļa, kurai primārās ir kultūras un garīguma vērtības, nevar iztikt bez tehnoloģiskajiem sasniegumiem - lai veiktu pētījumus par dabu, nepieciešami fotoaparāti, lai gūtu iespēju iepazīties ar literatūru, vajadzīgas grāmatas un saziņas līdzekļi. Koncepcijas ētiskais pamatojums ir pretrunā ar jebkura indivīda vēlmi nodrošināt sev un savai ģimenei pēc iespējas labākus dzīves apstākļus, bet arī mūsdienu apstākļos cilvēkiem, kuri to atzītst, ir visas iespējas apvienoties, izolēties un dzīvot saskaņā ar aprakstītajām vērtībām, ignorējot ienākumu pārdales nepieciešamību.

2. Koncepcija: visi iedzīvotāji gūst vienādu materiālo nodrošinājumu ar nelielām atšķirībām, atkarībā no ģimenes stāvokļa, vecuma un citām elementāram vajadzībām. Neviens sabiedrības loceklis nepatur sevis nopelnīto, bet atdod pārdalei, kuras rezultātā saņem vai nu vairāk vai mazāk, atkarībā no vajadzībām.

Koncepcija ir konsistenta, bet tās realizācija - praktiski neiespējama, jo no visiem sabiedrības locekļiem tiek prasīta uzupurēšanās, atdodot sapelnītos līdzekļus. Tas ir pretrunā ar lielākās cilvēku daļas dabiskām tieksmēm un var darboties tikai noslēgtā sabiedrības daļā ar vienādiem morāles principiem (piemēram, reliģiskajās kopienās). Vienāds ienākumu apjoms, neatkarīgi no darba efektivitātes, negatīvi ietekmē ražīgumu un liek šķēršļus radošai domāšanai un progresam. Analizējot šīs koncepcijas realizācijas iespēju sabiedrībā, var konstatēt

risku, ka noteikta sabiedrības daļa centīsies palielināt savas vajadzības, kā arī iegūt labumu no sarežģītā pārdales procesa.

3. **Koncepcija:** algots darbs ir vienīgais ienākumu avots. Saskaņā ar marksisma teoriju, visi kredītu procentu, zemes un īpašuma nomas un peļņas ienākumu ir saistīti ar ekspluatāciju un ir likvidējami. Kapitālistiskā iekārta jālikvidē.

Koncepcija ir iespējama un tā tika un tiek realizēta vairākās valstīs. Galvenais trūkums ir pieņēmuma neatbilstība cilvēku dabiskajām prasībām. Ja iedzīvotājiem netiek dota zināma politiskā un ekonomiskā vara, kas ir ne tikai ienākums algas veidā, bet arī individuāls ražošanas līdzekļu īpašums, nav pamata stipras un apmierinātas vidusšķiras izveidei, pieaugošai darba efektivitātei un ekonomiskajam progresam (tāpat kā iepriekšējās divās koncepcijās), kas kavē stabilu un līdzsvarotu visas valsts un katra tās sabiedrības locekļa attīstību.

4. **Koncepcija:** ienākumu nevienlīdzība ir liela, jo pastāv bagāto politiski - ekonomiskā elite. Bagāto pārticība ir galvenais līdzekļu nepietiekamības iemesls nabadzīgajiem. Bagātņiekiem jāatņem lielie naudas apjomi un to radīšanas avoti: kapitāls, vara, monopolisms un autoritāte un jāizdala nabadzīgajiem.

Šī koncepcija ir konsistenta tikai dažos gadījumos, kad patiešām novērojama netaisnīga zemāko slāņu pārstāvju ekspluatācija, bet netiek ņemts vērā, ka galvenokārt mazas algas dabū tie strādājošie, kuru "ekspluatētāji" paši sastopas ar finansiālajām grūtībām, kuru uzņēmumi nav peļņu nesoši un kuri neveido sabiedrības bagātāko daļu. Savukārt to uzņēmumu darbinieki, kuri ir plaukstoši un ienesīgi, veido vidusšķiras augšējo slāni. Šīs koncepcijas realizēšana varētu attiekties uz kapitālistisko sabiedrību Kārļa Marksa laikos, kad nodalījums starp divām galvenajām šķirām bija liels un nepārprotams. Savukārt mūsdienu Rietumu sabiedrībā, kad lielāko sabiedrības daļu veido vidusšķira, kam piemīt gan ekspluatējamo, gan ekspluatētāju pazīmes, nabadzīgo grūto stāvokli reti kad var izskaidrot ar bagāto pārticību, pie tam pie bagātājiem tiks pieskaitīti augsti

kvalificēti ārsti, juristi, zinātnieki, kuri ieguvuši bagātību pateicoties saviem sasniegumiem.

Pats būtiskākais koncepcijas trūkums ir tas, ka tā nav attiecināta uz patiesajiem nabadzības cēloņiem. Ja milionāriem nebūtu tika daudz naudas, ir apšaubāmi, vai nabadzīgie dzīvotu labāk. Bagātības atņemšana veiksmīgajiem cilvēkiem un izdalīšana nabadzīgajiem ir tikai īslaicīgs pasākums, daudz svarīgāk būtu konstatēt nabadzības cēloņus, cīnīties ar tiem un veicināt pēc iespējas lielāka iedzīvotāju skaita ieplūšanu vidusslānī.

Bez šaubām, situācija, kad daļa sabiedrības ir bagāta, bet cita daļa tai pašā laikā cieš no nabadzības, ir amorāla (situācija aplūkota 5. Koncepcijā), bet ienākumu pārdalīšana tiešā veidā no bagātajiem nabagajiem, nav efektīgs un mūsdienu sabiedrībai pieņemams pasākums. Šīs koncepcijas atbalstītājs bija C. Wright Mills, kurš grāmatā "The Power Elite" (1956. gads) aprakstīja situāciju, kad ekonomiskā elite atbalsta un virza politisko eliti, tādā veidā nostiprinot nesagraujamu valdošo spēku valstī.

Sabiedrībās, kuras nav demokrātiskas un kurās modernā tirgus ekonomika ir jauna, tāda situācija ir iespējama, bet tai ir stingri politiskie pamati. Mills atklāj varas mehānismu noslēpumus, korumpēto politisko varu un pieaugoša spiediena cēloņus uz atsevišķām sabiedrības daļām, kas veidojas, sadarbojoties politiskai un ekonomiskai elitei, kā arī galvenajiem masu informācijas līdzekļiem. Tāda elitāra apvienība ir nesagraujama vienas vai pat vairāku valdību laikā, jo nekad netiek oficiāli atzīta. Lai arī aprakstītā ienākumu pārdales koncepcija ir daļēji attiecināma uz noteiktu valstu grupu, tās nostādes ir praktiski neiespējams realizēt, analizējot no ienākumu pārdales viedokļa, jo jebkādas izmaiņas būs saistītas ar ievērojamām izmaiņām politiskajā situācijā.

5. Koncepcija: lieli un ļoti lieli ienākumi ir nevēlama parādība, ja tai pašā laikā pastāv ievērojama nabadzības izplatība.

Šī koncepcija ir atbrīvota no politiskā sloga un ir saskaņā ar mūsdienu morāles normām. Lielākā nepilnība ir tās nesaskaņa ar modernā cilvēka dabu, kurš

reti kad vēlēsies atdot savus līdzekļus, ja tie pārsniedz vidējo līmeni un valstī pastāv nabadzība. Konceptijas interpretācijai nepieciešama atšķirīga pieeja katrā valstī, kas ir atkarīga no nabadzības izplatības un ienākumu pārdales nevienlīdzības. Ienākumu samērīga pārdales modernā valstī ir grūts un praktiski nepaveicams uzdevums, bet atsevišķas valstis (Zviedrija, Dānija, Vācija) panākušas atzīmējamus rezultātus, kas dod iespēju harmoniskas sabiedrības attīstībai un ir sasniegti tādā pašā politiskajā un ekonomiskajā režīmā, kāds pastāv Brazīlijā, Dienvidāfrikā un ASV. Valdībām jādomā par veidu, kā samazināt nabadzības izplatību, tai pašā laikā saglabājot vidussķiras pārticību un stabilitāti, un jākontrolē pieaugošā patēriņa daudzums, lai neattīstītos inflācija.

6. Konceptija: nevienlīdzība ir pārāk liela, ja strādnieku šķirai nav iespējams nodrošināt pienācīgu dzīves līmeni. Jebkuram strādnieku šķiras pārstāvim jāpelna pietiekami, lai nodrošinātu savu un savas ģimenes iztiku.

Konceptija ir pilnīgi pieņemama norma, bet diemžēl tone vienmēr pastāv iespēja to realizēt visās valstīs. Mūsdienu sabiedrības attīstība parāda, ka ne vienmēr strādnieku šķiras darbs ir vissliktāk apmaksāts un daudzās valstīs cilvēki ar augstāko izglītību vai arī sīkie uzņēmēji atrodas sliktākā situācijā, nekā strādnieki. Tāpēc, akceptējot strādnieku šķiras nepieciešamību nodrošināt labklājību, nedrīkst aizmirst pārējās sabiedrības daļas. Šīs konceptijas attīstība saistīta ar vēsturisko situāciju pagājušajā gadsimtā, kad lielā strādnieku šķira atradās nepieņemamā situācijā. Mūsdienās, pieaugot vispārējam ražīgumam un darba efektivitātei, strādnieku šķira ir skaitliski samazinājusies un atrodas daudz labākā stāvoklī, nekā iepriekšējā gadsimtā, tāpēc šī konceptija, lai arī pieņemama, nav aktuāla un pilnīga.

7. Konceptija: iedzīvotājiem ar augstākiem ienākumiem jāiegulda lielāks līdzekļu apjoms valsts izdevumu finansēšanā. Nodokļu sistēma jāveido tā, lai lielāku ienākumu īpašnieki ieguldītu valsts budžetā lielākas summas.

Progresīva nodokļu sistēma ir ieviesta daudzās pasaules valstīs un teorētiski ir ļoti pamatota. Tā balstīta uz pieņēmumu, ka cilvēkam ar lielākiem ienākumiem katra naudas vienība ir mazāk nozīmīga, nekā nabadzīgam sabiedrības loceklim.

Diemžēl praksē daudzās valstīs bagātie iedzīvotāji ne vienmēr vēlas uzrādīt savu patieso ienākumu apjomu un godīgi maksāt nodokļus, tāpēc valsts spiesta veidot administratīvas organizācijas un sistēmu nodokļu iekasēšanai.

8. Nauda, kas vieglāk nopelnīta, jāapliek ar lielākiem nodokļiem.

Konstatējums ir konsistents un pamatots, bet tā realizēšana ir apgrūtināša. Ne vienmēr normatīvajos aktos jēdzienus ir iespējams pilnvērtīgi un nepārprotami nodefinēt, it sevišķi, ja tas ir saistīts ar tādiem subjektīviem jēdzieniem kā “grūtāk” vai “vieglāk”. Atkarībā no konkrētā cilvēka rakstura, viens un tas pats darbs var tikt uzskatīts par ļoti grūtu vai ļoti vieglu, un valsts ierēdņiem nav iespējas noteikt nodokļu likmes vai pat apjomus, balstoties uz subjektīviem pieņēmumiem. Analizējot dažādu nosacīti “vieglo” ienākumu veidus, piemēram, mantojumu, var nonākt pretrunās, jo iespējams, ka bagātības sakrātas, iepriekšējai paaudzei strādājot ļoti grūti ar mērķi nodrošināt savu pēcnācēju dzīvi.

9. Konceptija: jālikvidē nelegālie un negodīgie ienākumu avoti.

Būtu jāsamazina naudas, kas nopelnīta, izmantojot monopolsituāciju, spekulācijas, krāpšanu vai noziegumus, iegūšanas iespējas, jo tā kalpo nevis sabiedrības labā, bet palielina ienākumu nevienlīdzību. Konceptija ir konsistenta, jo vērstā pret ienākumu avotiem, kas veicina atsevišķu indivīdu, nevis liela cilvēku skaita labklājības attīstību - parasti noziegumu ceļā iegūtie līdzekļi nonāk ierobežota cilvēku loka pārziņā. Konceptija atbilst mūsdienu sabiedrībā valdošajām morāles normām, jo noziegums nav attaisnojams nekādu materiālu apsvērumu dēļ. Diemžēl šī vērtējuma realizēšana ir apgrūtināša, ko pierāda visu pasaules valstu cīņa ar noziedzību, bet, balstoties uz to iespējams attīstīt citas koncepcijas, kas veicinātu negodīgi iegūto līdzekļu izspiešanu no aprites.

10. Konceptija: ienākumu pārdale un algu struktūra jāveido tā, lai to atbalstītu lielākā iedzīvotāju daļa.

Šīs koncepcijas piekritējs ir J. Timbergen, kurš par vienkāršu atsauces punktu dažādu darbu un ienākumu salīdzināšanā izmanto personas A vēlēšanu vai nevēlēšanos mainīties ar personas B darbu un atalgojumu. Ja minētās personas

abas nevēlas mainīties viena ar otru, sabiedrība dzīvo saskaņā un līdzsvarā - ienākumu pārdale nav nepieciešama, savukārt, ja abas personas iekāro vienas personas darbu un atalgojumu, bet nevēlas pildīt otras personas darbu ar tai pienākošos atalgoju, un sabiedrības ienākumu sadali neatbalsta ievērojama sabiedrības daļa un ir nepieciešams veikt korekcijas. Šāds iespējamās apmaiņšanās princips ir ļoti konstruktīvs, jo izslēdz subjektīvismu - vēlamās vai nevēlamās nodarbošanās un atalgojumu līmeņi ir skaidri identificējami. Protams, praksē nodarbošanās un atalgojuma maiņa nav realizējama, jo katram speciālistam ir sava kvalifikācija, kas, ja tā netiek nepienācīgi izmantota, pazemina ekonomisko procesu efektivitāti, bet nepieciešamību rotēt un mainīties var apspriest viena specializēta uzņēmuma ietvaros un tas izlīdzinātu ne tikai materiālo, bet arī sociālo nevienlīdzību, nostādot uzņēmumā valdošās prioritātes (piemēram, labi apkalpot klientus) augstāk par citiem parametriem.

11. Konceptija: ienākumu sadalījums nedrīkst būt diskriminatīvs - ne starp sievietēm un vīriešiem, ne starp melnajiem un baltajiem, ne starp līdzīga darba izpildītājiem dažādās nozarēs. Par vienādu darbu tiek iegūts vienāds atalgojums.

Konceptijas viena daļa, kas attiecas uz diskrimināciju atkarībā no dzimuma, rases vai tautības ir skaidra, konsistenta un nepieciešamības gadījumā realizējama ar likuma palīdzību, un šāda veida diskriminācija mūsdienu sabiedrībā pastāv tikai ne-demokrātiskās valstīs. Savukārt konceptijas otrās daļas, kas saistīta ar vienādu atalgojumu vienāda darba apjoma darītājiem dažādās nozarēs, var radīt pretrunas ar tirgus ekonomikas pamatprincipiem: tādā gadījumā lielais peļņas apjoms, ko saņem plaukstoša industrija, būtu jānovirza uz mazāk attīstītu nozari, lai atalgotu atbilstošā līmeņa strādniekus. Ja algas tiek pielīdzinātas plaukstošās nozares strādnieku algām, kopējie ienākumi nominālajā naudas izteiksmē ir lielāki, nekā produktivitāte un rodas inflatoriskas parādības. Savukārt, ja produktīvās un veiksmīgās nozares nodarbināto algas tiek samazinātas, lai neatšķirtos no atpalikušās nozares darbinieku izpeļņas, zud motivācija ražot un tirgot veiksmīgi un

nākamajā sezonā kopējie ekonomiskie rādītāji var būt zemāki un mazāks būs arī pārdalāmo līdzekļu apjoms.

Jautājums par ilggadīgo darbinieku atalgojuma lielumu, salīdzinot ar jauno darbinieku atalgojumu, arī ir diskutējams. Lai arī abu dabrinieku ieguldījums ir vienāds, firma var izvēlēties maksāt vairāk darbiniekam, kas nostrādājis ilgākus gadus, lai mazinātu kadru mainību un palielinātu motivāciju strādāt uzņēmumā ilgu laiku. Tādā gadījumā nākas akceptēt diskriminējošu atalgojumu attiecībā uz jaunāko darbinieku.

12. Konceptija: katram atbilstoši viņa vajadzībām. Katras sabiedrības daļas patēriņa vajadzības tiek novērtētas un ienākumi tiek sadalīti nevis pēc darba produktivitātes, bet pēc vajadzības konkrētajā sociālajā slānī.

Patēriņa pieejas izmantošana ir konsistenta un labi pamatota, jo teorētiski līdzekļi nonāk tiem iedzīvotājiem un tādā apjomā, cik viņi spēj un vēlas patērēt. Arī raugoties no ētisko normu viedokļa, ja materiālie labumi tiek pilnvērtīgi patērēti tādām vajadzībām, kādas identificētas, novērtējot dažādās sabiedrības stratas, tiek radīts pamats vispārējai labklājībai un apmierinātībai. Protams, praksē šādu ideju realizēt nav iespējams vairāku acīmredzamu iemeslu dēļ. Pirmkārt, sabiedrības sadalījums slāņos lielā mērā atkarīgs no ienākumu apjoma, kas pieejams katrai iedzīvotāju grupai. Ja grupu vērtējums tiek veikts konkrētā laika brīdī un attiecināms uz noteiktu laiku, iedzīvotāju pāriešana citā grupā, ir apgrūtināta. Tāpat cilvēcīgu īpašību vadīti, lielākā daļa sabiedrības locekļu centīsies iekļūt tajā sabiedrības daļā, kura atalgota vislabāk (ja vien sadalījums nav pilnīgi vienmērīgs). Grūtības radīs arī apstākļi, ka cilvēki sev piešķirtos līdzekļus noteiktu patēriņa funkciju veikšanai neizmantos kā paredzēts, bet gan kādu citu, daudzos gadījumos neatbalstāmu darbību un iepirkumu veikšanai.

13. Konceptija: viss, kas saistīts ar ģimeni, ir jāciens un jāatbalsta. Precētiem cilvēkiem, kā arī cilvēkiem ar bērniem pienākas lielāks atalgojums un papildus sociālie pabalsti.

Koncepcija balstīta uz pamatojumu, ka ģimene ir būtiskākais sabiedrības elements un rada sabiedrībā augstāku atbildības sajūtu - dabrinieki, kuri audzina bērnus, pret darbu izturas daudz nopietnāk, nekā viņu kolēģi bez ģimenēm. Sabiedrībās ar samazinošos iedzīvotāju skaitu un pieaugošu vecāka gada gājuma cilvēku īpatsvaru sabiedrībā, it sevišķi, ekonomisko grūtību apstākļos, šāda veida programmas var būt būtiskas jaunu ģimeņu attīstībai un dabiskā pieaguma normalizēšanai. Tai pašā laikā nebūtu lietderīgi tos pašus principus attiecināt uz visiem - arī tiem, kuru dēļ daudzas ģimenes ir spiestas cīnīties ar nabadzību, tāpēc vispareizāk būtu atbalstīt ģimenes un bērnus, kuriem tas visvairāk vajadzīgs un tādā veidā, lai izsniegtie līdzekļi tiktu izmantoti tikai paredzētajiem mērķiem. Protams, iespējams diskutēt par zināmu diskrimināciju, bet šajā gadījumā tas ir mērķtiecīgi un pamatoti.

14. Koncepcija: bagātība jāsadala starp sabiedrības locekļiem. Līdzīgi kā tiek noteikts zināms "nabadzības sliekšnis", būtu jānosaka "bagātības sliekšni", kas precīzi noteiktu naudas apjomu, kas nepieciešams katram iedzīvotājam. Nevis minimālie iztikas līdzekļi, bet zināms materiālo labumu līmenis palīdz iedzīvotājiem izveidoties par aktīviem, mērķtiecīgiem pilsoņiem.

Koncepcija ir konsistenta, pamatota un atbilst mūsdienu morāles un ētikas normām, bet rodas grūtības ar tās realizēšanu, jo, kā pierāda kolektīvās saimniekošanas un vienlīdzīgo algu vēsture bijušajās padomju valstīs, lai arī tiek nodrošināta vispārējā vienlīdzība, nav iespējams saglabāt darba efektivitāti, jo trūkst motivācijas un entuziasma saražot vairāk. Tā rezultātā ekonomikā būs pieejams mazāk preču un fiksētais ienākumu avots nebūs atraktīvs, jo nebūs iespēju iegūto atalgojumu pilnvērtīgi izmantot.

15. Koncepcija: cienījamām, augsti novērtētām profesijām jābūt labi atalgotām. Lai valstij būtu nākotne, tās jaunā paaudze tiktu pilnvērtīgi attīstīta, intelektuālo darbu veicējiem, kas sasniedz lieliskus rezultātus savā darbā, jāsaņem atbilstošs atalgojums.

Koncepcija satur ļoti svarīgu jēgu, ir konsistenta un pamatota - lai ekonomikai būtu nākotne, jāveicina sasniegumi tādās nozarēs kā kultūra, māksla, izglītība un zinātne. Lai koncepciju realizētu, nepieciešams izveidot specifisku algu struktūru valstī, kas nodrošinātu augstu atalgojumu stratēģiski svarīgo profesiju pārstāvjiem. Lielākā daļā valstu augta līmeņa mākslinieki saņem daudz sliktāku atalgojumu, nekā atbilstošā līmeņa firmu darbinieki, kas liecina par sabiedrības vērtību sistēmu, kas orientēta uz uzņēmējdarbību. Koncepcijas negatīvā puse saistīta ar elites izveidošanos un atšķirību no pārējās sabiedrības daļas, bet to ir iespējams attīstīt, uzstādot noteikumu, ka tikai tie speciālisti, kas sasniedz ievērojumus panākumus, tiek bagātīgi atalgoti.

16. Koncepcija: sevišķi centieni ir sevišķi jāatalgo. Produktīvi, rezultatīvi darbinieki jāatalgo daudz bagātīgāk, nekā darbinieki ar sliktākiem rādītājiem.

Būtiskākā koncepcijas priekšrocība ir orientācija uz rezultātiem, kas veicina līdzsvarotas, plaukstošas tirgus ekonomikas attīstību. Atalgojot produktīvu darbu, ekonomiku vada "neredzamā roka", kura nodrošina, ka katra sabiedrības locekļa intereses radīt pēc iespējas vairāk materiālo vērtību un nopelnīt vairāk naudas, sakrīt ar visas sabiedrības interesēm, jo tiek sasniegta līdzsvarota ekonomiskā attīstība, radītas jaunas darba vietas un sabiedrības locekļi paši sev nodrošina pienācīgu dzīves līmeni. Katrā sabiedrībā, kurā darbojas tirgus ekonomika, ir izstrādāta zināma vērtēšanas sistēma, balstoties uz kuru tiek atalgoti darbinieki katrā konkrētā uzņēmumā. Pielietojums, ja vien tas nav vienkāršots un realizēts pārāk tieši, ir pamatots, konsistens un atbilst mūsdienu sabiedrības ētikas vērtībām.

17. Koncepcija: ienākumu pārdale jāatstāj tāda, kāda tā veidojas tirgus mehānismu rezultātā. Valdībai nevajadzētu iejaukties ienākumu pārdales sistēmā, kāda veidojas brīvā tirgus apstākļos. Ienākumu nevienlīdzība, salīdzinot dažādu nozaru peļņas iespējas, atspoguļo patērētāju intereses un ienākumu izlīdzināšanas centieni starp nozarēm un uzņēmumiem neveicinās efektivitātes pieaugumu ekonomikā. Piedāvājuma - pieprasījuma līdzsvars un katra uzņēmuma produktivitāte ir vistaisnīgākie

ienākumu sadales mehānismi. Nodokļu sistēma jāizmanto tikai tādā apjomā, lai nodrošinātu sociālās apdrošināšanas maksājumus nelielam darbanespējīgo iedzīvotāju skaitam.

Šī koncepcija būtu pamatota un konsistenta, ja sākontējā ienākumu sadale būtu sabiedrībai optimāla un nodrošinātu pienācīgu dzīves līmeni visiem iedzīvotājiem, bet diemžēl tirgus ekonomikas realitāte pierāda, ka pilnvērtīga ienākumu sadale nav iespējama bez valdības tiešas vai netiešas līdzdalības saimnieciskajos procesos. Lai sabiedrība varētu pilnvērtīgi attīstīties, noteiktam iedzīvotāju skaitam jābūt nodarbinātiem profesijās, kuru darba rezultāti nav saistīti ar tūlītēju realizāciju tirgū, bet tiek akumulēti un vērtējami kā ilgtermiņa stratēģiskās attīstības ieguldījums. Tāpat ekonomikā eksistē profesijas un nozares, kuru produktivitāte objektīvu iemeslu dēļ ir zemāka par vidējo. Tas nenozīmē, ka šo profesiju pārstāvji strādājuši sliktāk un nav pelnījuši atbilstošu atalgojumu. Valdības līdzdalība ir nepieciešama arī gadījumā, kad tirgus ekonomika nav attīstījusies harmoniski un noteiktas sabiedrības daļas tiek diskriminētas. Valdībām jāregulē ekonomiskie procesi, lai tirgus līdzsvars izveidotos situācijā, kad lielākā daļa iedzīvotāju ir iespēja sasniegt pienācīgu labklājības līmeni.

18. Koncepcija: jālikvidē zemes noma un citas ienākumu formas, kas iegūstamas bez atbilstoša darba ieguldījuma.

Zemes nomas un citu līdzīgu ienākumu likvidēšana ierobežotu kapitālistiskās ekonomikas attīstību. Nacionalizējot nekustāmo īpašumu, valdība var panākt pretēju rezultātu, kas mazinās produktivitāti un ierobežos ienākumu iegūšanas formu dažādību. Šī iespēja būtu jāizvērtē katrā valstī atsevišķi un daļēja nacionalizācija būtu jāveic, ja lielo zemes īpašumu ekspluatēšana rada nepamatotas ienākumu sadales disproporcijas.

19. Koncepcija: jāaptur algu-cenu spirāle. Pastāvīgs algu un cenu pieaugums rada nelabvēlīgu situāciju attiecībā uz pensionāriem un mazajiem uzņēmējiem. Pastāvīgs algu un cenu pieaugums ir nevēlama parādība un ir jākontrolē un algu korekcijas jāveic tikai sevišķi zemu algu gadījumā.

Ciņa ar pieaugošu inflāciju ir būtisks priekšnoteikums stabilas ekonomikas attīstībā, bet tā nav tieši saistīta ar ienākumu pārdales procesu. Inflācijas regulēšana ietekmē tikai nelielas sabiedrības daļas. Tikai tā iedzīvotāju daļa, kuras ienākumi ir noteikti nominālā vērtībā uz ilgāku laiku, cieš zaudējumus, kas rodas inflatorisko procesu rezultātā. Visa pārējā sabiedrība spiesta saskarties ar inflācijas problēmu līdzīgā apjomā.

20. Konceptija: ienākumu pārdalei jāveicina maksimāla ekonomiskā izaugsme. Ekonomiskā attīstība dod labumu visiem valsts iedzīvotājiem, bet ienākumu pārdales process virzīts uz atsevišķu grupu interesēm. Ja šo atsevišķo sabiedrības grupu intereses traucē vispārējo ekonomisko attīstību, to intereses zināmā mēra nepieciešams upurēt. Sabiedrībā pieejamie līdzekļi nevis vienkārši jāizdala cilvēkiem, kam tie vajadzīgi, bet jāiegulda viņu apmācībā, kapitālā vai uzkrājumos, lai nauda tiktu izmantota tādā veidā, kas dotu maksimālu labumu visai sabiedrībai.

Augsti attīstīto industriālo valstu pieredze pierāda, ka pastāvot augstām nodokļu likmēm un sociālai apdrošināšanai, pastāvot vienlīdzīgai ienākumu sadalei, kas nodrošina lielākās sabiedrības daļas pārticību, iespējama stabila ekonomiskā izaugsme. Valstīm nepieciešams atrast optimālu risinājumu, kas pieļauj taisnīgu ienākumu sadali un tai pašā laikā pārlietu neierobežo ekonomiskās attīstības tempus. Jebkurš ekstrēms risinājums var novest pie krīzes situācijas: pārlietu straujas ekonomiskās attīstības gadījumā, ja liela daļa sabiedrības locekļu spiesti saskarties ar nabadzības problēmu, rodas politiskā nestabilitāte, kas apdraud visus procesus valstī. Otrs ekstrēmais risinājums ir nodokļu sloga kavējošā ietekme uz ekonomisko izaugsmi, kas nepieciešama, lai iegūtu sociālās nodrošināšanas līdzekļus. Tās rezultātā ekonomiskie procesi palēlinās un var sākties vispārēja krīze, kas atsās smagu negatīvu iespaidu uz visiem valsts iedzīvotājiem. Šī koncepcija ir konsistenra, jo to var attiecināt uz jebkuru valsti, kurā funkcionē tirgus ekonomika, realizējot stabilu ekonomisko politiku demokrātiskā valstī, iespējams sasniegt līdzsvara variantu, kas būs izdevīgs visai sabiedrībai. Konceptija pilnībā atbilst mūsdienu sabiedrībā pieņemtajām ētiskajām prasībām.

21. Konceptija: vienādas iespējas visiem sabiedrības locekļiem. Katram iedzīvotājam jānodrošina vienādas iespējas uzsākt līdzdalību ekonomiskajos procesos. Jālikvidē jebkādas prioritātes, kas saistītas ar iepriekšējo paaudžu bagātībām un jādod iespēja katram sasniegt noteikts stāvoklis atbilstoši viņa spējām, talantam un centībai. Jāatbrīvojas no prioritātem, ko sniedz ģimene un visi iedzīvotāji jānostāda līdzīgās izejas pozīcijās.

Pieņemot, ka aprakstītais princips tiek realizēts, sabiedrība var saskarties ar vēl lielākām ētiska rakstura problēmām, nekā situācijā, kad izejas pozīcija tiek ierobežota, jo sasniegtais sabiedriskais stāvoklis būs tiešs cilvēka īpašību atspoguļojums, kas nedos iespēju atsaukties uz citiem objektīviem faktoriem. Tas skaidri norādīs, ka iedzīvotāji ar sliktākām iedzimtajām īpašībām nekad nevarēs sasniegt pienācīgu dzīves līmeni. Lai konceptija būtu konsistenta un rastos iespēja realizēt kādu no tās atvasinājumiem, to nepieciešams papildināt ar pilnvērtīgu pārdales mehānismu: noregulēt ne tikai sākumu, bet arī rezultātu. Ir saprotams, ka mūsdienu sabiedrībā iespējams tikai daļēji nodrošināt līdzīgas izejas pozīcijas, jo nevienam nebūtu tiesības ierobežot vecāku vēlmi nodrošināt labāku izglītību saviem bērniem, kas zināmā mēra dod bagātu vecāku bērniem ievērojamas priekšrocības, salīdzinot ar mazāk turīgām ģimenēm.

Apkopojot secinājumus, kas radās analizējot aprakstītās ienākumu sadales un pārdales koncepcijas, var izdalīt vairākas, kuras būtu piemērotas pārejas ekonomikas valstīm un uzlabotu ienākumu pārdales situāciju tajās:

- 1) lieli ienākumi ir amorāli, kamēr pastāv nabadzības problēma. Jāveicina pēc iespējas taisnīgāka un harmoniskāka ienākumu sadale, ko diemžēl nav iespējams sasniegt bez valsts līdzdalības. Valstij nepieciešams izstrādāt progresīvu un efektīvu nodokļu sistēmu, kas vienlaikus dotu iespēju iegūt nepieciešamās materiālās vērtības sociāliem maksājumiem un neierobežotu uzņēmējdarbības attīstību;

- 2) nodokļu sistēma jāveido tā, lai lielāku ienākumu īpašnieki ieguldītu lielākas summas. Valstij jāveido mehānisms, kas veicinātu pilvērtīgu nodokļu iekasēšanu un iegūto summu godīgu pārdali tiem sabiedrības locekļiem, kuriem tas visvairāk nepieciešams;
- 3) jālikvidē nelegālie un negodīgie ienākumu avoti. Nav pieļaujama valdošo aprindu lojalitāte pret dažādiem pārkāpumiem ne tikai noziedznieku vidū, bet arī valdības aprindās. Pretējā gadījumā valstij draud politiska un ekonomiska krīze, kas veidojas pieaugošas nevienlīdzības un netaisnīguma apziņas rezultātā;
- 4) ienākumu sadalījums nedrīkst būt diskriminatīvs. koncepcija attiecināma uz diskriminācijas pārtraukšanu uz dzimuma vai nacionālās piederības pamata. Valstij ar samazinošos iedzīvotāju skaitu sevišķi būtiska ir sieviešu tiesību aizsardzība;
- 5) viss, kas saistīts ar ģimeni, ir jācieņa un jāatbalsta. Jaunas ģimenes ir sabiedrības nākotne. Ja viņu stāvoklis neuzlabosies, nākamā paaudze nevarēs kvalitatīvi vadīt valsti un ekonomiku un pieaugs jau eksistējošā nevienlīdzība;
- 6) sevišķi centieni pienācīgi jāatalgo. Cilvēki, kuri ekonomikā ieguldījuši vairāk, atbilstoši jāatalgo, jo no ekonomiskās izaugsmes un pieaugošas efektivitātes iegūst visi sabiedrības locekļi. Nedrīkst izslēgt nekomerciālo darbu veicējus, kultūras, mākslas un zinātnes darbiniekus;
- 7) ienākumu pārdalei jāveicina maksimāla ekonomiskā izaugsme. Harmoniskas, stabilas tirgus ekonomikas attīstība ir visu pārejas perioda valstu panākumu pamats. Valstij jāveicina godīgas un drošas uzņēmējdarbības uzplaukums, dzīves stilu dažādība, kas veicinātu jaunu nozaru attīstību un iespējas realizēt katra sabiedrības locekļa individuālās spējas un talantus. Ja valsts prātis radīt apstākļus šo talantu realizēšanai, būs radīts pamats vispārējai labklājības izaugsmei un sociālo maksājumu slogs samazināsies.

2. Pārejas ekonomikas makroekonomisko procesu un iedzīvotāju labklājības cēloņsakarības.

2.1. Centrāl- un Austrumeiropas valstu iedzīvotāju dzīves apstākļu raksturojums centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos.

1) Sociālā apdrošināšana, veselības aprūpe un izglītība.

Sociālistiskā sistēma nodrošināja pilnu nodarbinātību valsts sektorā, tādejādi likvidējot nepieciešamību pēc bezdarbieku sociālās aizsardzības. Darba algas bija samērā zemas, pilnīga nodarbinātība garantēta, prasības pēc darba rezultāta un efektivitātes - minimālas. Ekonomiskā riska uzņemšanās netika veicināta. Tika radīti relatīvi zema riska apstākļi visās dzīves sfērās, izņemot politisko.

Samērā augstas pensijas tika nodrošinātas visiem iedzīvotājiem, kuri sasnieguši pensijas vecumu un kuri strādājuši valsts sektorā. No visiem iedzīvotājiem valsts sektorā strādāja 60 - 70 % iedzīvotāju Polijā un Dienvidslāvijā un tuvu 100% Čehoslovākijā un Padomju Savienībā. Tika nodrošināti pietiekami slimības un grūtniecības pabalsti. Pensijas vecums bija zems, pie tam atsevišķām profesiju grupām pensijas vecums tika pazemināts. Pensijas apjomi lielākajā daļā Centrāl-un Austrumeiropas valstu bija augsti un sastādīja 55 - 60 % no vidējās valsts sektorā strādājošo darba algas. Rumānijā, Bulgārijā un Padomju Savienībā pensiju līmenis bija zemāks un sastādīja apmēram 40 % no vidējās algas.

Veselības aprūpe lielākajā daļā valstu bija par brīvu un tika finansēta no valsts budžeta. Medicīnas pakalpojumi bija plaši pieejami, ja izmanto parakstos indikatorus - slimnīcu gultasvietu vai ārstu skaits un vienu valsts iedzīvotāju. Realitātē medicīniskā apkalpošana bija ļoti neefektīva un nekvalitatīva, liela daļa medicīniskā personāla - demoralizēta. Tas noveda pie situācijas, ka slimniekiem "jāstāv rindā", lai saņemtu apšaubāmas kvalitātes medicīnisko aprūpi. Ārstu algas bija samērā zemas, kas veicināja kukuļņemšanu un selektīvu pacientu atlasīšanu, dodot prioritāti politiskās elites pārstāvjiem. Var secināt, ka formāli pacientiem izdevīgā veselības aprūpes sistēma realitātē nozīmēja nevienlīdzīgu medicīnisko pakalpojumu nodrošinājumu un vispārējās kvalitātes pazemināšanos nozarē, kur no kvalitātes ir atkarīga cilvēku veselība un dzīvība. Veselības aprūpes kvalitātes ietekme skaidri

atpoguļojas iedzīvotāju vidējā mūža ilguma rādītājā, kas strauji samazinājās jau ilgu laiku pirms pārejas procesa sākuma. No aplūkojamām valstīm iedzīvotāju vidējais mūža ilgums vismazākais bija Rumānijā un Padomju Savienībā.

Arī vispārējā un augstākā izglītība tika nodrošināta par brīvu. Neliela samaksa dažās valstīs tika prasīta par atsevišķiem priekšmetiem augstskolās un mācību grāmatām. Privātskolas nebija atļautas. Dažās valstīs, piemēram Polijā, baznīcai bija tiesības organizēt specializētu apmācību. Vērtējot nodrošināto izglītības līmeni, izmantojot vispārpieņemtos rādītājus, izglītības līmenis bija visai augsts, tomēr tas pēc satura bija ļoti tāls no tā zināšanu līmeņa, kas nepieciešams tirgus ekonomikas apstākļos. Daudzos modernos uzņēmumos sociālisma apstākļos iegūtā izglītība netiek augstu vērtēta.

2) Valsts uzņēmumu loma iedzīvotāju dzīves līmeņa nodrošināšanā.

Valsts uzņēmumi piedāvāja lielu daļu no iedzīvotāju sociālajām vajadzībām. Uzņēmumu darbiniekiem tika nodrošināti dzīvokļi, Padomju Savienībā atsevišķi uzņēmumi pat apmaksāja savu darbinieku komunālos maksājumus (apkuri, karsto ūdeni). Uzņēmumiem bija paši savas ēdnīcas, veselības aprūpes iestādes, atpūtas nami, tie nodrošināja lētu atpūtu un subsidēja ģimenes ar bērniem. Uzņēmumi daudzos gadījumos deva iespēju iegādāties deficīta preces par pieņemamām cenām, kas mazumtirdzniecībā nebija pieejamas. Lai arī Rietumu pasaulē firmas un organizācijas izpilda daļu no aprakstītajām funkcijām, sociālisma apstākļos šie papildus atvieglojumi bija vairākkārt ievērojamāki. Sociālistiskie uzņēmumi sniedza šos pakalpojumus nevis lai nodrošinātu saviem darbiniekiem papildus ērtības un labākus darba apstākļus, bet lai turētu strādājošos ideoloģiskā un līdz ar to politiskā pakļautībā.

Valsts sektors ideoloģiski tika uzskatīts par sociālistiskās attīstības stūrakmeni. "Pareizs pilsonis" strādā valsts uzņēmumā un vairo sociālistiskās valsts bagātību un visai ierobežoti saņem papildus labumus, kas vispārējā preču un pakalpojumu deficīta apstākļos nav pieejami jebkuram iedzīvotājam. Uzņēmumi kalpoja kā tiešs sociālo priekšrocību sadales instruments, tie bija kaut kas vairāk nekā preču un

pakalpojumu ražotāji - tie bija vietas, kur kopā sanāk cilvēki, lai piedalītos socializācijas procesā, un lai no viņiem tiktu izveidoti pasīvi sociālistiskās iekārtas elementi. Protams, tikai neliela daļa strādājošo 70-to gadu beigās un 80-tajos gados uztvēra savus darba devējus tādā veidā. Iedzīvotāji pakļāvās sistēmai un kļuva neaktīvi, bet tai pašā laikā viņi nebija ieinteresēti strādāt ar atdevi un godīgi. Šādas darba organizācijas rezultāts ir vērojams ikdienā, kad, piemēram, vēlinā sociālisma laikā celtās mājas sāk sabrukt, jo celtniecības uzņēmumu darbinieki un pati vadība necentās nodrošināt darba un materiālu kvalitāti, bet iegūt personīgo labumu, piesavinoties vērtības (piemēram, celtniecības materiālus), kas nebija pieejami mazumtirdzniecībā.

Krievu rakstnieks Aleksandrs Zinovjevs savā darbā "Mūsu jaunības lidojums" raksta:

"Es viņam (komunisma ideologam) jautāju, cik nozīmīgs galu galā bija Lielais Celtniecības Objekts (kāds uzņēmums). Vai izdevumi tika attaisnoti? Celtniecības Objektam - viņš atbildēja - nebija nekādas nozīmes no ekonomiskā un arī jebkāda cita praktiskā viedokļa. Bet tieši tas noteica uzņēmuma vēsturisko nozīmi. Uzņēmums pirmām kārtām bija cilvēku dzīves organizēšanas veids un tikai pēc tam sekundārās nozīmes fenomens ekonomikā un ražošanā."

Sociālo labumu piesaistīšana uzņēmumiem, valsts monopoliem, nodrošināja pilnīgu politisko pakļautību. Cilvēki, kas nelējās strādāt valsts uzņēmumos, tika izolēti no sabiedrības, tiem tika liegtas jebkādas iespējas izdzīvot un materiāli nodrošināt savu ģimeni. Sociālo priekšrocību piesaistīšana darbvietai un salīdzinoši zems un vienmērīgs algu līmenis veidoja mehānismu, kas darīja neiespējamu ienākumu uzkrāšanos kāda iedzīvotāja vai iedzīvotāju grupas rokās, kuri iedrošinātos izvēlēties atteikties no darba valsts sektorā, vai, vēl jaunāk, sāktu agitēt pret to. Daudzi ministri līdz pēdējam turējās pie sava darba, jo tā zaudēšana nozīmētu izlikšanu no dzīvokļa vai mājas, beigās iespējai izmantot automašīnu ar šoferi un nepieciešamību stāvēt neskaitāmās rindās pēc pārtikas. Zemākā līmenī - daudzi vienkāršie strādnieki iestājās komunistiskajā partijā un pēc darba apmeklēja apnicīgas sapulces, lai iegūtu uzņēmuma piedāvāto dzīvokli.

3) Nevienlīdzība un nabadzība Centrāl-un Austrumeiropas valstīs centralizēti plānotās ekonomikas laikā.

Visās sociālistiskajās valstīs, izņemot Ķīnu un Dienvidslāviju, ienākumu nevienlīdzība bija salīdzinoši zema. Lielo nevienlīdzību Dienvidslāvijā noteica reģionālās attīstības īpatnības. Pat, ja to laiku mājsaimniecību budžetu pētījumu rezultātus modificē, ņemot vērā elitāro aprindu slēptās patēriņa iespējas un nelielo aptaujās neiekļauto nabadzīgo skaitu, ienākumu un patēriņa nevienlīdzība ievērojami atpaliek no Rietumu valstīm. Tie partijas augstāko aprindu pārstāvji, kuriem bija pieeja precēm un pakalpojumiem, kas tika liegti plašām tautas masām, dzīvoja daudz sliktāka līmeni nekā atbilstošās aprindas kapitālistiskajās valstīs, drīzāk viņu dzīves līmenis pielīdzināms vidēju ienākumu iedzīvotāju grupai, piemēram Skandināvijas valstīs. Ja ņem vērā, ka uzņēmumu strādājošie saņēma dažāda veida subsīdijas galvenokārt pārtikas produktu veidā, tāpat kā partijas funkcionāri, kuriem tikai tika piedāvāta kvalitatīvāka pārtika, var secināt, ka patēriņa apjomi ir līdzīgi, tādejādi radot samērīgu ienākumu sadali.

Nabadzīgo iedzīvotāju skaits aplūkojamā reģionā bija ļoti mazs. Saskaņā ar Pasaules Bankas ekspertu novērtējumu, 80-to gadu sākumā nabadzīgo skaits Centrāl- un Austrumeiropas valstīs varēja būt no 3 - 7 % no kopējā iedzīvotāju skaita. Izņēmumi nabadzīgo skaita ziņā, kur tas bija lielāks, varētu būt Albānija un Rumānija Čaušesku režīma rezultātā, kā arī atsevišķi Padomju Savienības reģioni.

Nabadzīgajiem iedzīvoājiem netika sniegta sociālā palīdzība veidā, kā to izprot Rietumu sabiedrībā. Tas izskaidrojams ar apstākli, ka problēma nebija izplatīta kā arī ar obligātu pieņēmumu, ka sociālistiskajā sabiedrībā nabadzība nav iespējama. Speciālas dzīves līmeņa uzlabošanas programmas tika orientētas uz tādām ekstrēmām iedzīvotāju grupām kā alkoholiķi, invalīdi un veci cilvēki bez apgādniekiem. Šīs programmas daļēji un nepilnvērtīgi risināja vietējās varas iestādes, kā arī dažas želsirdības organizācijas valstīs, kur nebija iespējams noliegt baznīcas ietekmi (kā Polijā).

Atšķirīga attieksme tika demonstrēta pret nabadzīgajiem, kas saskārušies ar nabadzības problēmu iepriekšējās iekārtas (pirms sociālisma) apstākļu rezultātā, piemēram analfabēti un mazizglītoti lauksatrādnieki, kas sasnieguši ievērojamu vecumu un pret tiem “atstumtajiem”, kuri dažādu apstākļu dēļ nav varējuši vai gribējuši iekļauties sociālistiskajā sabiedrībā. Pirmajai nabadzīgo grupai komunisma režīms simpatizēja un palīdzēja. 10 - 15 gadu laikā pēc sociālistiskās iekārtas nodibināšanas visās aplūkojamās valstīs tika sasniegts ievērojams progress slimību apkarošanā un analfabētisma likvidēšanā, kas bija ievērojamas sociālās problēmas, kas radušās iepriekšējās valsts iekārtas laikā. Tāpēc nav pārsteigums, ka iepriekšējo sistēmu “nabadzīgie”, kuriem jaunajos apstākļos bija iespējas izglītot savus bērnus, pārvākties uz dzīvi lielās pilsētās vai veidot veiksmīgas karjeras partijas aprindās, kļuva par pārliecinātiem sociālisma aizstāvjiem.

Savukārt attieksme pret nabadzīgajiem, kas par tādiem kļuvuši sociālisma apstākļos, bija stingri noraidoša, jo nabadzība tika uzskatīta par kapitālistiskās iekārtas fenomenu. Nabadzība tika uztverta ne vien kā sociāla patoloģija, bet arī kā atklāts izaicinājums nevainojamai sociālisma iekārtai. Cilvēks, kam nodrošināta bezmaksas izglītība, garantēta nodarbinātība, veselības aprūpe, sociālās priekšrocības darba vietā un mērena pensija, varēja kļūt par nabadzīgu tikai tādā gadījumā, ja viņš nepakļāvās noteikumiem, ko katram iedzīvotājam bija paredzējis režīms. Tika uzskatīts, ka šie cilvēki nevēlas strādāt, jo nevēlas ieguldīt pūles “jaunās sabiedrības” veidošanā. Komunistu viedoklis ir saprotams, jo teorētiski nevainojamas sabiedrības ietvaros tikai ļaunais vai nepieskaitāmais izvēlas nepiedalīties režīma stiprināšanā. Tādejādi komunistiskās valdības ne vien ignorēja un atsūma nabadzīgos, bet stingri ierobežoja nevalstisko organizāciju, piemēram, baznīcas darbību.

Nabadzības problēmas ignorēšanai bija vairākas sekas. Sociālas nodrošināšanas sistēmas bija diezgan primitīvas un praktiskā darbība atšķīrās dažādos vietējās varas orgānos. Netika veidota kvalitatīva iedzīvotāju ienākumu analīze un vidējā sociālistiskās iekārtas iedzīvotāja dzīves līmeni analizēja un noteica funkcionāri, neizejot no savām darba vietām, gatavojot oficiālās vēlamās

situācijas modeli. Nabadzības apkarošanas jautājumi sistēmai bija sveši. Tai pašā laikā komunistiskais režīms lepojās ar milzīgajām summām, kas tika ieguldītas sociālajā attīstībā, noklusējot un neuzrādot, kādā veidā un cik efektīvi šīs summas tika izmantotas.

2.2. Stratifikācijas situācija centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos un tās ietekme uz mūsdienu sabiedrības šķirisko apziņu.

Lai arī padomju valdīšanas apstākļos valsts politikas akcents tika likts uz vienkāršo darbu izpildītājiem, vienlīdzīgā līdzekļu sadale sabiedrībā nodrošināja zināmas vidusšķiras izveidošanos - nevis mūsdienu klasiskajā izpratnē, bet centralizēti plānotās ekonomikas apstākļiem piemērotu kritēriju skatījumā. Balstoties uz Profesores O. G. Rakauskienes vērtējumu, sabiedrības stratifikāciju sociālisma apstākļos var aprakstīt šādi:

1) 10 % iedzīvotāju piederēja augstākajam sabiedrības slānim, kuru veidoja komunistiskās partijas vadītāji, rajonu partijas sekretāri, ministri, augstākās padomes deputāti. Šai pašā stratā, bet nedaudz zemākā līmenī ieskaitāmi akadēmiķi, lielu uzņēmumu un citu institūciju direktori, kolhozu priekšsēdētāji, kultūras un mākslas iestāžu atbildīgie darbinieki, kā arī neliels skaits zemnieku un strādnieku, kuri bija ieguvuši darba varoņu titulu. Šai sabiedrības daļai bija pieeja speciāliem kūrortiem, valsts ierādītiem dzīvokļiem un automašīnām, atvieglotai sadzīves preču kā arī reto imorta preču iegādei.

Lai arī padomju laika elites dzīves līmenis, prestižs un politiskā vara ievērojami atšķirās no vidusmēra iedzīvotāja iespējām, šis priekšrocību un materiālo vērtību kopums pielīdzināms attīstīto tirgus ekonomikas valstu vidusmēra iedzīvotāja elementārām prasībām;

2) 70 % iedzīvotāju veidoja plašu vidējo stratu, kurā ietilpa kvalificētie strādnieki, inženieri, skolotāji, ārsti un zinātnieki kā arī radošā inteliģence.

Lai arī šī sabiedrības daļa varēja piedalīties vienpusējos politiskajos procesos, kā arī baudīt zināmu prestižu sabiedrībā, tās materiālais nodrošinājums maz atšķirās no zemākās sabiedrības daļas dzīves līmeņa un pielīdzināms zemākā sabiedrības slāņa labklājībai attīstītajās tirgus ekonomikas valstīs - bezdarbnieks, kurš saņem sociālo pabalstu Vācijā varēja baudīt pilnvērtīgāku dzīvi, nekā padomju inženieris ar 20 gadu stāžu. Pie tam jāņem vērā, ka attīstītajās Rietumu valstīs

iedzīvotājiem no visām sabiedrības šķirām ir pieejami augsta līmeņa publiskie pakalpojumi un dažādas nemateriālās vērtības - augstāka līmeņa dzīves telpas, salabotas ielas, drošība, iespēja izvēlēties dažādas preces un brīvā laika pavadīšanas veidu (pat ar ierobežotu līdzekļu apjomu), iespēja brīvi izvēlēties savu dzīvesvietu, nodarbošanos, politisko un reliģisko piederību, brīva pieeja pasaules informācijai, kas zemākā slāņa dzīves apstākļus padara ievērojami labākus, nekā vidusšķiras dzīves apstākļus plānveida ekonomikas apstākļos;

3) 20 % iedzīvotāju piederēja zemākai šķirai, kas sastāvēja no primitīvo darbu veicējiem un cilvēkiem bez profesijas. Tai pašā laikā jāievēro, ka materiālo līdzekļu sadalījums starp vidējo un zemāko šķiru bija visai vienlīdzīgs, pie tam valsts politika veicināja vienkāršo profesiju prestiža stiprināšanu.

Tabulā 2.2.1. atspoguļots iedzīvotāju sociālais sastāvs Latvijā no 1935 līdz 1979. gadam procentos.

Tabula 2.2.1. iedzīvotāju sociālais sastāvs Latvijā no 1935 līdz 1979. gadam procentos.

	1935	1959	1970	1979
Visi iedzīvotāji, to skaitā:				
Strādnieki	30.0	53.9	57.5	58.6
Kalpotāji	10.0	19.5	24.6	27.8
Kolhozu zemnieki	-	26.1	17.6	13.5
Individuālie zemnieki un nekooperētie amatnieki	47.1	0.5	0.3	0.1
Pilsētu lielburžuāzija, sīkburžuāzija, tirgotāji, lielsaimnieki	12.9	-	-	-

Attīstoties centralizēti plānotajai ekonomikas sistēmai un valstij realizējot K.Marx ideoloģiskos pieņēmumus, Latvijā laika posmā no 30-tajiem līdz 80-tajiem gadiem strauji pieauga strādnieku šķira, kuras pārstāvji bija nodarbināti valsts sektorā. Arī kalpotāju skaits aplūkotajā laika periodā gandrīz dubultojās. Likvidējot privātīpašumu kā īpašuma formu vispār, valdība panāca pilnīgu privāto uzņēmēju un individuālo zemnieku kā arī lauku lielsaimnieku šķiru izzušanu, daudzos gadījumos piemērojot pat represīvus pasākumus.

Centralizēti plānotās ekonomikas un sociālisma ideoloģijas iespaidā šķiru izpratne kā tas pieņemts mūsdienu socioloģijas teorijā, tika pilnīgi iznīcināta un sabiedrība tika nosacīti iedalīta grupējumos pēc nodarbošanās, profesijas, dzīvesvietas, aktivitātes līmeņa komunistiskajā partijā. Iedzīvotāju apziņā tika nostiprināts pieņēmums, ka iedalījums šķirās ir nevēlama kapitālistiska parādība un diferencēta sabiedrība ar dažādiem dzīves stiliem un sociālajām vērtībām nav pieļaujama.

Lielākai daļai iedzīvotāju, dzīvojot ilgus gadu desmitus aprakstītajā ideoloģiskajā iespaidā, sastopas ar grūtībām atzīt jaunās sabiedrības prasības pārejas ekonomikas apstākļos. Tā kā 50 gadu garumā par sabiedrības dalījumu šķirās nebija pieņemts (un arī nebija atļauts) runāt, mūsdienu socioloģiskās aptaujas liecina, ka lielākā daļa iedzīvotāju atsakās sevi pieskaitīt jebkādi šķirai vai nu šķiriskās apziņas trūkuma dēļ vai arī šķiriskas sabiedrības ideoloģijas nepieņemamības dēļ, esot agrāko laiku ētikas vērtību iespaidā.

Socioloģiskās aptaujas "Baltic - Nordic Project", kas aptver sabiedrības diferenciacijas procesu apzināšanās un šķiriskās identitātes pētījumu Latvijas sabiedrībā no 1991. līdz 1995. gadam, rezultāti liecina, ka 60 % Latvijas iedzīvotāju nepieskaita sevi nekādi šķirai, bet lielākā daļa cilvēku, kas sevi apzinājās par noteiktas šķiras pārstāvjiem, atzina, ka pieder vidējai vai zemākai šķirai (atbilstoši 23 % un 14 % no aptaujātajiem). Sīkāka sabiedrības stratifikācijas analīze, ņemot vērā ienākumu nevienlīdzības nozīmi, veikta disertācijas 3. daļā.

Daudz vieglāk cilvēkiem ir identificēt sevi ar piederību konkrētai nodarbinātības grupai. Lielākā daļa iedzīvotāju - 45,5 % sevi pieskaita pie strādniekiem, 28,0 % - pie kalpotājiem, 14,9 % - pie inteliģences, 2,8 % - pie vadītājiem, 2,0 % - pie fermeriem un 2,2 % - pie uzņēmējiem. Šis subjektīvais stratifikācijas modelis ļauj izdarīt vairākus secinājumus:

1) profesiju sadalījumā ir saglabājies centralizēti plānotās ekonomikas iespaids un sabiedrības pārveide atpaliek no makroekonomiskā progresa valstī,

2) cilvēku šķiriskā apziņa vēl nav izveidojusies, kas zināmā mērā aizkavē harmoniskas sabiedrības izveidi,

3) profesiju un kvalifikācijas modelis nedod iespēju izdarīt tūlītējus secinājumus par piederību noteiktai šķirai, kā to būtu iespējams izdarīt attīstītā Rietumu sabiedrībā,

4) uzņēmēju un fermeru nelielais īpatsvars sabiedrībā norāda uz aizkavēšanos pārejas ekonomikā, apstiprinot 1. daļā izdarītos secinājumus, novērtējot sabiedrības ienākumu avotus pēc Fohl modeļa,

5) dzīves apstākļu un citu sociālu rādītāju (prestīžs, ilgtermiņa nodrošinātība) subjektīvais salīdzinājums pārejas ekonomikas laikā un iepriekšējos gados liecina par vispārējā sociālā statusa pazemināšanos, kā rezultātā ievērojama sabiedrības daļa pieskaita sevi pie zemākās šķiras,

6) viszemākais materiālā un sociālā statusa pašvērtējums Latvijas iedzīvotājiem bijis 1993. gadā un tas pamazām palielinās, savukārt straujāka pārliecinātības palielināšanās var būt riskanta un radīt naudas aprites problēmas (kā novērots Igaunijā 1998. gada sākumā).

2.3. Ekonomisko procesu attīstības ietekme uz iedzīvotāju dzīves līmeni pārejas ekonomikas periodā Latvijā un citās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs.

2.3.1. IKP un IKP uz vienu iedzīvotāju kā valsts un iedzīvotāju vispārīgās labklājības raksturotājs.

Iekšzemes kopprodukts kā viens no galvenajiem katras valsts saimnieciskās aktivitātes raksturotājiem tiek plaši izmantots starptautiskos salīdzinājumos, lai vērtētu valsts ekonomikas apjomu un vispārīgo labklājību. Šī rādītāja pieauguma dinamika norāda, ka valsts ekonomikas tendences ir pozitīvas un valsts iedzīvotāju pārziņā esošo materiālo vērtību apjoms palielinās. IKP apjoma pieaugums sabiedrības dzīves līmeņa raksturošanai uzskatāms par obligātu, bet nepietiekošu priekšnoteikumu iedzīvotāju labklājības palielināšanai.

Tā kā IKP raksturo līdzekļu apjomu, kas pieejami sabiedrībai kopumā, katra sabiedrības locekļa dzīves līmeņa uzlabošanās nav iespējama bez IKP pieauguma. Lai panāktu IKP apjoma palielināšanos un tātad palielinātu iespējas labklājības pieaugumam, jāveicina viena vai vairāku kopprodukta veidojošo parametru uzlabošanās: jāveicina patēriņa apjoms, efektīvu valsts izdevumu apjoms, investīciju lielums, eksporta pieaugums. IKP palielināšanos aizkavē disproporcionāla ārējās tirdzniecības bilance (importa pieaugums) kā arī netiešo nodokļu slogs.

Iedzīvotāju dzīves līmeni var pozitīvi ietekmēt sekojošu rādītāju pieaugums:

1) **Patēriņa apjoms.** Pieaugošs vietējo produktu patēriņš palielina pieprasījumu pēc vietējām precēm un firmām tiek dota iespēja saražot vairāk. Tai pašā laikā rodas nepieciešamība pēc papildus darbaspēka. Firms var nodrošināt vairāk darbavietu un stabilu ienākumu avotu lielākam valsts iedzīvotāju skaitam. Vietējo ražotāju ekonomiskās aktivitātes pieaugums ietekmē labklājību, ne tikai palielinot kopprodukta apjomu, bet arī piedāvājot darbavietas, pie tam daudzās valstīs algots darbs uzskatāms par galveno iedzīvotāju ienākumu avotu. Jo vairāk vietējās

produkcijas patērēs valsts iedzīvotāji un valdība, jo lielāks pamamats tiks veidots viņu labklājības pieaugumam;

2) Investīciju lielums. Investīcijas ir būtisks ražošanas attīstības priekšnoteikums un to trūkums aizkavē kopprodukta palielināšanos. Vienas naudas vienības izmantošana investīcijām sabalansētas tirgus ekonomikas apstākļos, palielinās kopprodukta apjomu vairāk nekā par vienu naudas vienību, jo darbojas makroekonomisko procesu multiplikators, kas nosaka saikni starp investīciju apjoma pieaugumu, saražoto preču apjoma un patēriņa pieaugumu. Jo lielāka būs patēriņam atvēlētā ienākumu daļa, jo lielāks būs investīciju efektivitāti raksturojošais makroekonomisko procesu multiplikators.

Var secināt, ka katra investētā naudas vienība palielinās kopproduktu par vairāk nekā vienu vienību un iedzīvotāju labklājība pieaugs, ja firmām, uzņēmējiem un valdībai būs pastāvīga interese veikt investīcijas. Lai uzlabotu labklājības līmeni, valstij jāveicina investīciju apjoma pieaugums, veidojot investīcijām drošu un izdevīgu uzņēmējdarbības vidi, un jāveicina patēriņam atvēlētās iedzīvotāju ienākumu daļas pieaugumu;

3) Valsts izdevumu apjoms. Lielāki valsts izdevumi, tāpat kā patēriņa un investīciju pieaugums, pozitīvi ietekmēs kopprodukta attīstības tendences. Jo vairāk līdzekļu valdība atvēlēs vietējo ražojumu iepirkšanai kā arī ilgtermiņa objektu celtniecībai, izmantojot materiālus, kas saražoti vietējā tirgū, jo lielākā apjomā pieaugs kopprodukts un iedzīvotāju labklājība. Protams, valdības līdzekļi nav neierobežoti un ilgstošs budžeta deficīts, pat, ja tas izveidojies darbību rezultāta, kas mērķētas un vietējās ekonomikas attīstības veicināšanu, var novest pie ekonomiskās krīzes un hiperinflācijas;

4) Eksports. Veiksmīga eksporta attīstība nodrošina nodarbinātību un ienākumu avotu valsts iedzīvotājiem, dod iespēju radīt jaunas materiālās vērtības, pat ja valsts

iekšienē tām nav pieprasījuma. Var apgalvot, ka līdzekļi, kas radīti citās valstīs (iedzīvotāju, firmu un valdību brīvie patēriņa līdzekļi), tiek izmantoti vietējās ekonomikas izaugsmes veicināšanai. Eksporta attīstība ir sevišķi efektīvs valsts labklājības uzlabošanas līdzeklis ierobežota patēriņa pieprasījuma apstākļos valsts iekšienē, kas radies zemās pirktspējas vai palielinātas iedzīvotāju vēlmes veidot iekrājumus (ierobežot patēriņu) dēļ. Ārvalstīs radītie patēriņa līdzekļi tiek izmantoti, lai veicinātu vietējo ražošanu un radītu jaunas darba vietas vietējiem iedzīvotājiem. Jo straujāk attīstīsies eksports, jo lielākas iespējas tiks radītas labklājības pieaugumam.

Iekšzemes kopprodukta apjomu negatīvi ietekmē sekojošu parametru pieaugums:

1) **Netiešie nodokļi.** Pievienotās vērtības nodoklis, akcīzes nodoklis un citi netiešie nodokļi samazina privātā patēriņa pieprasījumu, tātad aizkavē ražošanu un iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanu. Līdzsvarotas tirgus ekonomikas apstākļos valdībai ir jāsabalansē netiešo nodokļu un valdības izdevumu apjomi tādā veidā, lai tiktu panākts vēlams ekonomiskās attīstības efekts. Palielinot nodokļus, valdība ierobežo ekonomisko attīstību, bet, palielinot valdības izdevumus, kopprodukta apjoms tiek palielināts. Tā kā uz netiešo nodokļu atvilkumiem iedarbojas līdzsvarotā budžeta multiplikators, kā rezultātā kopprodukts samazinās par mazāku naudas vienību skaitu, nekā tiek iekasēti nodokļos, var panākt tādu situāciju, kad valdības izdevumu apjoms sakrīt ar iekasēto netiešo nodokļu apjomu un multiplikatora rezultātā palielinās kopprodukts un labklājība, pie tam netiek radīts budžeta deficīts. Šādu situāciju iespējams panākt, jo netiešie nodokļi ietekmē nevis visu jaunradītās vērtības un iedzīvotāju pārziņā esošo ienākumu apjomu, bet tikai to daļu, kas paredzēta patēriņam. Var secināt, ka netiešie nodokļi samazina kopprodukta lielumu par mazāku summu, nekā valsts budžets ir saņēmis nodokļu iekasēšanas rezultātā un iedzīvotāju dzīves līmeni ir iespējams uzlabot, vienādojot valsts izdevumu un netiešo nodokļu lielumus, ja valsts ekonomiskā politika nepieļauj budžeta deficīta rašanos. Īstermiņa budžeta deficīta pieļaušana norāda,

ka valdība iztērējusi lielāku līdzekļu apjomu, nekā saņēmusi netiešo nodokļu veidā un valsts ekonomiskā politika ir virzīta uz kopprodukta un labklājības veicināšanu.

Tiešie ienākuma nodokļi un dažāda veida sociālie pabalsti ne palielina ne samazina sabiedrības pārziņā esošo līdzekļu apjomu. IKP, ražošanas attīstība un nodarbinātība paliek nemainīgas, ja palielinās vai samazinās tiešie nodokļi vai sociālie maksājumi. Šie procesi nepalielina vispārējo labklājību, bet veicina kādās sabiedrības daļās dzīves līmeņa uzlabošanos, iegūstot līdzekļus no kādas citas sabiedrības daļas. Līdzekļi netiek palielināti, bet vienkārši pārdalīti sabiedrības ietvaros;

2) Imports. Importa pieaugums atstāj tieši pretēju iespaidu uz IKP un iedzīvotāju labklājību, nekā eksports. Ārvalstu ražotāji iegūst brīvos patēriņa līdzekļus, kurus iedzīvotāji un firmas varētu izlietot vietējo preču iegādei. Pieaugot importa pārsvaram pār eksportu, samazinās vietējā ražošana, nodarbinātība un kopprodukts. Tātad importa pārpalikumu var uzskatīt par tiešu draudu iedzīvotāju labklājībai. Tai pašā laikā ir saprotams, ka noteikts importa apjoms ir būtiski nepieciešams, lai, piemēram, iegūtu izejvielas, kas valstī pašā nav pieejamas. Ja visas valstis centīsies ierobežot importu, starptautiskā tirdzniecība tiks pārtraukta un zaudētāji būs visu valstu iedzīvotāji, tāpēc aktīva un sabalansēta ārējā tirdzniecība ir būtisks priekšnoteikums valsts iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanai. Valstīm jāattīsta savstarpēji izdevīgas tirdzniecības attiecības, vienlaikus analizējot ārējās tirdzniecības bilanci un izmantojot citus IKP un labklājības palielināšanas līdzekļus negatīvas tirdzniecības bilances gadījumā.

Lai spriestu par vispārīgās labklājības attīstības tendencēm Latvijā, jāizmanto IKP dinamika no 1990- to gadu sākuma kā arī šī rādītāja attīstības prognozes tuvākajā nākotnē.

1990-to gadu sākumā Latvijā tāpat kā pārējās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs sākās ekonomisko reformu process pārejai no centralizēti plānotās uz tirgus

ekonomiku, kā rezultātā lielākajā daļā aplūkojamā reģiona valstu, ieskaitot Latviju, sākās sistemātisko pārmaiņu šoks un dziļa ekonomiskā krīze, par kuru liecināja straujais IKP kritums.

Kopprodukta apjomi Latvijā, uzsākot pārejas periodu, nokritās par 40.2 % salīdzinot ar 1990. gadu. Tā kā aplūkotajā laika posmā nenotika tik straujas izmaiņas iedzīvotāju skaita ziņā, var apgalvot, ka Latvijas vidējā iedzīvotāja labklājība samazinājās tikpat strauji kā kopprodukta lielums. 1990. - 1993. gadi raksturojami kā smagu un negaidītu pārmaiņu sākums daudzu valsts iedzīvotāju dzīves apstākļos. Pielikuma tabulā 2.3.1. attēlota IKP dinamika Baltijas valstīs sākot ar 1990- to gadu.

Sistemātisko pārmaiņu šoks Latvijā spilgti izpaudās, risinot enerģētisko resursu apgādes problēmas. Krievijai pārejot uz pasaules tirgus cenām par enerģētiskiem resursiem, Latvijas uzņēmumiem ievērojami pieauga izmaksas, kas atstāja tiešu un spēcīgu iespaidu un enerģijas mazumtērētājiem - valsts iedzīvotājiem. Arvien lielāku daļu no saviem ikmēneša ienākumiem iedzīvotāji ir spiesti izmantot energoresursu apmaksai. Tā kā enerģijas izmaksas un to daļa iedzīvotāju izdevumos pastāvīgi pieaug un arvien lielāks iedzīvotāju skaits tuvojas nabadzības robežai, pieaug iedzīvotāju neapmierinātība ar izveidojušos situāciju. Daudzos gadījumos nabadzīgie Latvijas iedzīvotāji spiesti atteikties no pārtikas iegādes, lai atvēlētu savus ierobežotos patēriņa līdzekļus komunālo maksājumu veikšanai.

Lai rastu izeju no krīzes situācijas, Latvijas valdība bija spiesta steidzami uzsākt ekonomiskās reformas, kas veicina privatizāciju, makroekonomisko liberalizāciju un stabilizāciju. Ja netiktu veikti pasākumi situācijas uzlabošanā, palielinātos iedzīvotāju un politisko grupējumu neapmierinātība, kas novestu pie politiskā spiediena atjaunot ciešās attiecības ar Krieviju un būtībā nozīmētu tikko atgūtās neatkarības zaudēšanu.

Pārējās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs pārdzīvoja ekonomisko krīzi, kas bija daudz vieglāka nekā Baltijas valstīs. 1991. - 1993. gados iekšzemes kopprodukts Polijā, Ungārijā, Čehijā un Slovākijā samazinājās aptuveni par 16 - 23 %.

Savukārt ekonomiskās atveseļošanās process Baltijas valstīs noticis daudz straujāk, jo 1994. gadā aplūkotās valstīs sasniedza līdzvērtīgu attīstības līmeni. Pielikuma tabulā 2.3.2. atspoguļota IKP dinamika Centrāl- un Austrumeiropas valstīs 90-to gadu vidū.

Lai arī sākot ar 1994. gadu Baltijas valstu kopprodukta dinamika ir pozitīva (ar izņēmumu 1995. gadā Latvijā, kad IKP indekss bija mīnus 1.6 sakarā ar banku krīzi), nav pamata apgalvojumam, ka lielākās daļas Latvijas iedzīvotāju dzīves līmenis ir sācis uzlaboties atbilstoši kopprodukta tendencēm. Iedzīvotāju samērā līdzīgais labklājības līmenis centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos pārejas perioda sākumā tika smagi iedragāts, bet ekonomiskās atveseļošanās procesu var izbaudīt tikai neliela sabiedrības daļa un daudzām mājsaimniecību grupām ekonomiskā krīze, kas sākusies 1990- tajā gadā ne tikai turpinās, bet pat pastiprinās.

Lai spriestu par valsts vispārīgās labklājības attīstības tendencēm tuvākajā nākotnē, var izmantot Eiropas Komisijas ģenerāldirektorāta tuvāko gadu IKP attīstības prognozi Eiropas Savienības kandidātvalstīm. Saskaņā ar šo prognozi, vienīgi Slovēnija (1997. gadā) un Slovākija (1998. gadā) līdz prognozē aptvertā laika posma beigām spēs (1999. gads) sasniegt pirmspārejas perioda IKP līmeni. Neskatoties uz to, ka piecu gadu garumā visas CAE valstīs piedzīvojušas plašu un samērā strauju ekonomisko attīstību. Pastāv liela iespēja, ka 1999. gadā šai valstu grupai pievienosies Čehijas Republika. Arī Ungārija un Rumānija no tā nav pārāk tālu, un prognozes liecina, ka nākamā gadsimta sākumā tām izdosies paveikt to pašu. Taču, ja aplūko Igauniju, Bulgāriju, Latviju un Lietuvu - tad iespēja, ka tās tuvākajā nākotnē varētu sasniegt pirmspārejas līmeni, praktiski līdzinās nullei. Trijās Baltijas valstīs tas izskaidrojams ne tikai ar kraso ražošanas sašaurināšanos, ko tās pārdzīvoja pēc neatkarības iegūšanas no Padomju Savienības, bet arī ar daudz dziļāku un plašāku transformācijas procesu, kas iekļāva gan ekonomiskās

sistēmas reorganizāciju, gan patsāvīgas neatkarīgas valsts ekonomiskās struktūras izveidi (nodokļi, muiža, budžets). Bulgārijā noteicošais faktors ir pastāvošās ekonomiskās problēmas. Tomēr tuvāko gadu laikā attīstības līmeņi Baltijas valstīs un citās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs izlīdzināsies. IKP līmeņu prognoze Centrāl- un Austrumeiropas valstīs attēlota pielikuma attēlā 2.3.1.

Eiropas Savienības ekspertu prognoze ļauj secināt, ka vispārējā ekonomiskā izaugsme gan Latvijā, gan lielākajā daļā valstu tuvāko gadu laikā būs pozitīva, kas dod cerības, ka vispārējā labklājība uzlabosies, tomēr attīstības tempi ir pārāk lēni, lai turpinoties patreizējai ekonomiskai politikai, uzlabotos lielas iedzīvotāju daļas dzīves līmenis. Tā kā nepastāv iespējas strauji paaugstināt IKP, jādomā par ekonomiskās politikas izmaiņām, kas ļautu iedzīvotājiem pašiem uzlabot savu dzīves līmeni un vienmērīgāk sadalīt sabiedrībai pieejamās materiālās vērtības.

Latvijai ir būtiski apzināties savu situāciju ne tikai salīdzinājumā ar citām Austrumeiropas valstīm, bet arī ar Eiropas Savienību. Eiropas tirgus ir apjomīgākais Latvijas eksporta tirgus un šo valstu nozīme Latvijas importā ir vēl lielāka - 1996. gadā 44.7% no Latvijas eksporta un 49.3% no Latvijas importa veidojās sadarbības rezultātā ar ES valstīm, tāpēc no veiksmīgu tirdzniecisko sakaru attīstības ar šīm valstīm ir tieši atkarīgs Latvijas kopprodukta lielums un vispārīgā labklājība. 1996. gada laikā ekonomiskā situācija Eiropas Savienības dalībvalstīs kopumā ir uzlabojusies. Vidējais iekšzemes kopprodukta pieaugums ir 1.6 %. Prognozes liecina, ka turpmākajos gados rādītājs turpinās pieaugt un 1997. gadā tas palielināsies par 2.3 %, bet 1998. gadā - par 2.8 %. Latvijas ekonomikai nozīmīgāko pasaules valstu IKP dinamika attēlota pielikuma tabulā 2.3.3.

Lai arī iekšzemes kopprodukts ir būtiskākais valsts ekonomiskās attīstības un vispārējās labklājības rādītājs, tā izmantošanai secinājumu izdarīšanai par iedzīvotāju labklājību ir dažas nepilnības. IKP apjoms var strauji pieaugt, piemēram, ja valstī pieaudzis iedzīvotāju skaits imigrantu ieplūšanas rezultātā no

ārzemēm. Tādā gadījumā pieaug kopprodukta apjoms, bet katra iedzīvotāja pārziņā esošo līdzekļu apjoms var palikt arī nemainīgs vai pat samazināties.

Lai novērtētu valsts “vidējā iedzīvotāja” ieguvumu no IKP izmaiņām, izmanto rādītāju IKP uz vienu valsts iedzīvotāju gada laikā. Šis rādītājs vienlaikus raksturo valsts ekonomisko attīstību un tā ietekmi uz vienu sabiedrības locekli.

Starptautiskajiem salīdzinājumiem IKP uz vienu iedzīvotāju ir pilnvērtīgs vispārējās labklājības rādītājs un tā kopējais apjoms kādā salīdzināmā naudas vienībā ir analizējams absoūtā izteiksmē un tā pozitīva dinamika liecina par iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanos. Izmantojot IKP uz vienu iedzīvotāju lielumu, pasaules valstis var klasificēt “bagātajās”, “nabadzīgajās”, “attīstības valstīs” un citās grupās. Starptautiskās organizācijas izmanto šo rādītāju, lai noteiktu valstu vajadzības pēc starptautiskās palīdzības un kredītiem.

Tā kā šim rādītājam ir absolūts un objektīvi salīdzināms raksturs un tā vērtību var noteikt jebkurai pasaules valstij, aplūkojot vidējo iedzīvotāju labklājības līmeni, iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju ir vissvarīgākais rādītājs. Tā kā IKP uz vienu iedzīvotāju lielums ir tieši atkarīgs no ekonomiskās aktivitātes lieluma valstī, labklājības vispārējā līmeņa uzlabošanai uz vienu iedzīvotāju jāizmanto tos pašus faktoros, kas tika analizēti, nosakot iekšzemes kopprodukta un dzīves līmeņa sakarības. Gan IKP, gan IKP uz vienu iedzīvotāju pieaugumu - un tātad iedzīvotāju vispārīgo labklājību - uzlabo patēriņa, investīciju, valdības izdevumu un eksporta palielināšanās.

Visās Baltijas valstīs IKP uz vienu iedzīvotāju ir ļoti zems, salīdzinot ar augsti attīstītajām valstīm. IKP *per capita* vairākās Rietumeiropas valstīs ir 5 - 7 reizes augstāks, nekā Latvijā, kas dod pamatu reālai iedzīvotāju dzīves līmeņa atšķirības izpratnei.

Tabulā 2.3.4. attēlots iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju Baltijas valstīs 1993. - 1995. gados.

Tabula 2.3.4. Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju trijās Baltijas valstīs (USD).

	1993	1994	1995
Latvija	3070	3681	3785
Lietuva	3178	3803	3784
Igaunija	3228	4000	4051

Avots: LR Finanšu ministrijas dati

Dati par IKP uz vienu iedzīvotāju pārejas valstīs nav sevišķi droši un ticamība ir problemātiska. Ne visās valstīs ir pieejami statistikas dati, un šo valstu reformu gaitas īpatnības un dažādais temps apgrūtina salīdzināšanu. Tāpēc, izmantojot citu datu avotu (UNDP Ziņojums par tautas attīstību 1997), iegūti atšķirīgi rezultāti, kas atspoguļoti tabulā 2.3.5.

Tabula 2.3.5. Iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju Centrāl- un Austrumeiropas valstīs (USD).

Valsts	1994	1995
Bulgārija	4372	4852
Igaunija	3784	4051
Latvija	3178	3273
Lietuva	3803	4000
Polija	5001	5479
Rumānija	3926	4307
Slovākija	6716	NA
Slovēnija	9894	10521
Ungārija	6303	6604

Avots: UNDP Human development report 1997.

Var konstatēt, ka, kaut arī Latvija un pārējās Baltijas valstis ekonomiskajā ziņā sāk panākt citas Centrāleiropas un Austrumeiropas valstis, IKP uz vienu iedzīvotāju ir viens no zemākajiem visā Austrumeiropā. Tas par 61% atpaliek no CAE vidējā līmeņa. Vislabākos rezultātus sasniegušas Slovēnija - 10 521 USD uz vienu iedzīvotāju, ar lielu atrāvienu, Ungārija - 6604 USD uz vienu iedzīvotāju. 1995. gadā nevienai no aplūkojamām valstīm IKP uz vienu iedzīvotāju nebija zemāks nekā Latvijai. Tas norāda, ka sabiedrībā sadalāmo materiālo vērtību apjoms, kas tieši ietekmē iedzīvotāju dzīves līmeni, ir mazāks. Vienīgais veids kā šo rādītāju palielināt ir veicināt reālā IKP pieaugumu, kura dinakima, salīdzinot, piemēram, ar Bulgāriju un Rumāniju Latvijā ir ļoti pozitīva, bet nedod iespējas izdarīt secinājumu par vispārējās labklājības izaugsmi.

Turpmākam salīdzinājumam var minēt 1995. gada IKP uz vienu iedzīvotāju rādītājus dažās Eiropas valstīs: Beļģijā - 19 380 USD, Austrijā - 19 390 USD, Somijā - 18 520 USD un Dānijā - 18 930 USD gadā. Aplūkojamais rādītājs atšķiras no attīstītajām valstīm 5 - 7 reizes. Ievērojamās atšķirības aplūkojamā rādītājā Baltijas valstīs un attīstītās Eiropas valstīs norāda uz būtisku starpību valstu attīstības līmeņos, kas tieši ietekmē iedzīvotāju labklājību. Tikai konkrētā rādītāja pieaugums dos iespēju uzlabot Baltijas valstu iedzīvotāju dzīves līmeni. Savukārt šī rādītāja uzlabošanās iespējama, ja uzlabojas kopējie iekšzemes kopprodukta apjomi, ko var sasniegt, attīstot dzīvotspējīgu ražošanu un tirdzniecību, piesaistot ārvalstu un vietējos investorus. Bez investīciju veicināšanas un uzņēmumu attīstības, kas rada jaunas materiālās vērtības, nav iespējama Baltijas valstu attīstība un iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanās.

Arī saskaņā ar Eiropas Savienības prognozēm visas Centrāl- un Austrumeiropas valstis stipri atpaliek no Eiropas Savienības vidējā līmeņa rādītājam IKP uz vienu iedzīvotāju. Tiek prognozēts, ka 1998. gadā Latvijā šis līmenis būs viszemākais no kandidātvalstīm, tai sekos Bulgārija, Rumānija, Igaunija, Lietuva, Polija un Ungārija, kurās šis rādītājs sasniegs 20 - 40 % no ES vidējā līmeņa. 40 - 60 % līmeni attiecīgais rādītājs būs Slovākijā, Čehijas republikā

un Slovēnijā. Pielikuma attēlā 2.3.2. atspoguļota IKP *per capita* prognoze Centrāl- un Austrumeiropas valstīm.

Balstoties uz Eiropas Komisijas ekspertu izstrādātajām prognozēm, var secināt, ka iedzīvotāju dzīves kvalitātes atšķirība Austrumeiropas un Eiropas Savienības valstīs 1998. gadā būs ļoti liela, un sevišķi neapmierinošs ir apstāklis, ka, secīgi ekonomiskās attīstības tempu tendencēm Bulgārijā, Rumānijā un Latvijā, oficiālās ES prognozēs iedzīvotāju labklājības līmenis Latvijā prognozējams kā viszemākais kandidātvalstu vidū, un tas sasniegs tikai 18% no Eiropas Savienības vidējā līmeņa. Latvijas valdībai un ārpolitikas veidotājiem jāizvērtē šīs problēmas nopietnību, kas ne tikai rada sarežģījumus veiksmīgas un veselīgas sabiedrības un valsts attīstībai, bet arī rada dziļi negatīvu priekšstatu par Latvijas vietu Eiropas Savienības kandidātvalstu starpā.

Aplūkotais rādītājs - IKP uz vienu iedzīvotāju - tiek izmantots Starptautiskās Rekonstrukcijas un Attīstības Bankas valstu klasifikācijā. Baltijas valstis vēl nav sasniegušas līmeni, kas ir tuvu sliekšņa līmenim, lai Pasaules Banka uzskatītu valstis par savas palīdzības programmu absolventēm, jo tādām valstīm jāsasniedz IKP līmenis uz vienu iedzīvotāju 4715 USD apmērā.

Lai arī IKP uz vienu iedzīvotāju ir pilnvērtīgs rādītājs, lai veiktu iedzīvotāju labklājības salīdzinājumu starp vairākām valstīm un gūtu priekšstatu par vispārīgo absolūto jeb valsts "vidējā iedzīvotāja" pārticību, šis rādītājs nav pietiekams, lai "vidējā iedzīvotāja" labklājību attiecinātu uz visiem sabiedrības locekļiem. Iespējama tāda situācija, kad valstī ar lielu IKP uz vienu iedzīvotāju, ir plaši izplatīta nabadzības problēma, jo kopējie valstī pieejamie lielie patēriņa līdzekļi koncentrējušies nelielas bagātnieku grupas rokās. Tai pašā laikā valstī ar mazāku IKP uz vienu iedzīvotāju un lēnāku tā dinamiku, var valdīt vispārīga labklājība. Šis labklājības rādītājs neparāda ienākumu sadali starp valsts iedzīvotājiem un neļauj izdarīt secinājumus par sabiedrības noslāņošanos. Lai konstatētu noteiktu sabiedrības daļu, tai skaitā lielākās iedzīvotāju daļas, dzīves līmeni un analizētu

līdzekļu pārdales vienmērīgumu sabiedrībā, jāizmanto speciāli dzīves līmeņa pētījumi, kas dod iespēju artast, cik liela daļa līdzekļu pieejama noteiktām iedzīvotāju grupām.

Reālā situācija daudziem Latvijas iedzīvotājiem ir daudz kritiskāka nekā to varētu secināt, analizējot IKP *per capita* līmeņus, jo ienākumu sadale ir nevienmērīga un, daļai sabiedrības dzīvojot atbilstoši, vai vismaz pietuvināti ES dzīves līmenim, otra sabiedrības daļa grimst dziļā nabadzībā. Darbā turpmāk tiks veikta dziļa analīze par atsevišķu sabiedrības slāņu materiālo stāvokli un tā izmaiņām.

2.3.2. Inflācijas ietekme uz iedzīvotāju dzīves līmeni

1980-to gadu sākumā Prezidents Reigans, Mārgareta Tečere un Kanclers Helmutš Kols nosauca inflāciju par “sabiedrības galveno ienaidnieku”, un inflācijas samazināšana kļuva par triju pasaules lielvalstu ekonomiskās politikas prioritāti.

Inflācijas fenomens mūsdienā ir salīdzinoši nesena parādība, jo līdz 1950. gadam cenas mainījās gan uz augšu, gan uz leju un inflācijas problēmai nebija jāpievērš pastiprināta uzmanība.

Inflācijas parādība ir cieši saistīta ar parametriem, kas ietekmē naudas tirgus līdzsvaru: ar naudas daudzumu valstī, nominālo cenu līmeni, kopprodukta apjomu un depozītu un kredītu likmi. Izmaiņas jebkurā no šiem parametriem iespaido naudas tirgus līdzsvaru ar sekām, ko parasti izjūt katrs valsts iedzīvotājs.

Īstermiņa skatījumā iedzīvotāju labklājību un inflāciju saista Filipa likne: pieaugot nodarbinātībai (un labklājībai), palielinās inflācija, jo kopprodukta pieaugums pieprasa atbilstošas izmaiņas naudas daudzumā valstī, kas nozīmē cenu palielināšanos. Īstermiņa skatījumā mērens inflācijas pieaugums var rasties pieaugušās iedzīvotāju ekonomiskās aktivitātes rezultātā un nerada draudus ne valsts ekonomikai kopumā, ne tās iedzīvotājiem.

Ilgākā laika posmā nodarbinātības un cenu līmeņa attiecība izlīdzinās un naudas tirgus ir līdzsvarā pie kāda noteikta inflācijas un nodarbinātības līmeņa.

Ilgstoša inflācija saistīta ar vairākām negatīvām parādībām, kas ietekmē iedzīvotāju labklājību, veicina patēriņa līdzekļu pārplūšanu no vienas sabiedrības daļas uz otru vai no viena rūpniecības sektora uz otru, vai no sabiedrības uz valsts budžetu.

Viens no spilgtākajiem piemēriem pārmaiņām, kas radušās inflācijas iespaidā, ir piegādes nosacījumu šoks un tai sekojošā inflācija. Ja palielinās kādas importa izejvielas cenas, valdībai jāizvēlas monetārā politika, no kuras būs atkarīga kopprodukta un nodarbinātības attīstība valstī. Ir divas iespējas valdības rīcībai piegādes nosacījumu šoka gadījumā:

1) Valdība nereaģē uz piegādes nosacījumu pārmaiņu šoku un saglabā naudas daudzumu valstī iepriekšējā līmenī. Augstas inflācijas apstākļos, nepalielinoties naudas daudzumam, pieaug depozītu un kredītu likmes un samazinās kopprodukts.

Iestājas stagflācija ar augstu inflācijas līmeni un kopprodukta un nodarbinātības kritumu. Strauji pasliktinās iedzīvotāju dzīves līmenis, viņu ienākumu apjoms samazinās lielās bezdarba izplatības dēļ un nauda, kas iegūta ierobežotajā darba tirgū, ar katru dienu strauji zaudē savu vērtību. Līdzekļus nav izdevīgi turēt skaidrā naudā, bet pastāv iespēja, ka banku sistēma nav bijusi pietiekami elastīga, un piedāvātās depozītu likmes nav pietiekamas, lai kompensētu inflācijas apjomu. Stagflācijas apstākļos piegādes nosacījumu pārmaiņu šoks ievērojami pazemina iedzīvotāju labklājību un postoši iedarbojas uz viņu uzkrāto līdzekļu vērtību.

Tikai ilgākā laika posmā, pastāvot augstam bezdarba līmenim, brīvais darbaspēks samierināsies ar zemāku algu līmeni, kas pamazām samazinās inflāciju un ekonomika atgriezīsies līdzsvara stāvoklī ar samērīgu inflācijas lielumu un stabilu nodarbinātības līmeni.

Protams, ir iespējama situācija, kad valdībai nepalielinot naudas daudzumu valstī, lai izvairītos no bezdarba, strādājošie samierinās ar mazākām algām un kopprodukta apjoms nesamazinās. Tādā gadījumā ekonomiskā izaugsme nav traucēta, bet darba ņēmēji ir spiesti samierināties ar sliktājiem dzīves apstākļiem un mazākiem ienākumiem.

2) Gadījumā, kad valdība reaģē uz piegādes noteikumu pārmaiņu šoku, naudas apjoms valstī tiek palielināts atbilstoši cenu pieaugumam. Kopprodukts un nodarbinātība nemainītos pat pie augsta inflācijas līmeņa. Bet ekonomiskais līdzsvars būs saglabājams tikai ar lielāku inflāciju un pastāvīgu naudas daudzuma palielināšanu, līdz netiks pieņemts lēmums mainīt ekonomisko politiku.

Arī šinī gadījumā iedzīvotāju labklājība samazināsies, jo ar naudas daudzuma palielināšanu nav iespējams kompensēt pieaugušās importa produktu cenas. Lai norēķinātos par dārgajām importa izejvielām ārvalstu valūtā, nepieciešams veikt lielāku ieguldījumu eksporta nozaru attīstībā, bet pie nemainīga kopprodukta apjoma šos ieguldījumus iespējams veikt, vienīgi smazinot vietējo patēriņu. Pēc ilgāka laika iedzīvotāji atklās, ka viņu pirktspēja un reālās algas ir samazinājušās un uzņēmumi atklās, ka sarukusi to peļņa. Piegādes pārmaiņu noteikumu šoka rezultātā izraisītā inflācija atstās negatīvu iespaidu uz vietējo patērētāju pirktspēju un dzīves līmeni.

Notiekot piegādes noteikumu pārmaiņu šokam, valdībām ir jāveic ekonomiskās politikas izvēle - realizēt stingru monetāro politiku, kuras rezultātā var iestāties stagflācija ar pieaugošu bezdarba līmeni un iedzīvotāju tūlītēju labklājības samazināšanos vai palielinot naudas daudzumu valstī, kas nozīmētu pastāvīgu augstu inflācijas līmeni ar nepieciešamību arī nākotnē palielināt naudas drukāšanu. Arī šinī gadījumā iedzīvotāju labklājība samazināsies, jo sabiedrībā pieejamie līdzekļi būs jānovirza eksporta industriju attīstībai.

Lai arī inflācija, kas saistīta ar importa preču cenu pieaugumu, radusies kā piegādes noteikumu pārmaiņu šoka rezultāts, tā atstāj negatīvu iespaidu uz iedzīvotāju labklājību abos gadījumos, gan kad valdība izvēlas stingru monetāro politiku, nepalielinot naudas daudzumu - gan kad tā pieņem pastāvīgi pieaugošo inflāciju un naudas apjomu, lai saglabātu kopprodukta lielumu un nodarbinātības līmeni.

Neaplūkojot inflācijas rašanās cēloņus, jebkura inflācijas parādība saistīta ar virkni negatīvu parādību, kas mazina visu iedzīvotāju vai noteiktas iedzīvotāju daļas labklājību. Turpmāk tiek aplūkotas galvenās ar inflāciju saistītās grūtības, kas negatīvi ietekmē cilvēku labklājību.

1) Neefektīvi izdevumi.

Pieņemot, ka visi iedzīvotāji ir pilnīgi informēti un sagatavoti inflācijas parādībai, tiem rodas nepieciešamība atbrīvoties no skaidrās naudas uzkrājumiem, jo skaidrā nauda pastāvīgi zaudē vērtību. Sabiedrībai pieaug neefektīvas izmaksas, pieaugot mazvērtīgo naudas operāciju skaitam. Tā vietā, lai cilvēki no bankām izņemtu lielas naudas summas reizi mēnesī, viņi apmeklē banku katru dienu un izņem mazas summas. Sabiedrība izmanto darbaspēku neefektīvi, tātad ievērojami ierobežo kopprodukta pieaugumu un katra sabiedrības locekļa labklājību. Tā vietā, lai pilnvērtīgi tizmantotu savas iespējas nopelnīt, piedāvājot savus pakalpojumus darba tirgū, iedzīvotāji ir spiesti ilgu laiku pavadīt, veicot naudas operācijas.

Pat zinot un paredzot inflācijas apjomus, sabiedrība vēltīgi šķiež līdzekļus visa veida cenu informācijas izmaiņu nodrošināšanai. Cenu uzlīmes precēm ir vienkāršākais piemērs, bet jāņem vērā, ka katram uzņēmumam un organizācijai vajadzīgi speciālisti, kas sekotu cenu izmaiņām un nepieciešamības gadījumā mainītu preču un pakalpojumu cenas savas firmas precēm vai pakalpojumiem. Sabiedrība tērē līdzekļus lielam darbinieku skaitam, kas apkalpo inflācijas procesus, bet nerada jaunas vērtības un pamatu labklājības pieaugumam. Tas pats attiecas uz materiālu patēriņu dažādu cenu informācijas līdzekļu izgatavošanai.

Valstīs ar augstu inflācijas līmeni, valda lielāka neskaidrība par inflācijas turpmāko dinamiku. Līdz ar to palielinās iedzīvotāju norūpētība par savu nākotnes finansiālo nodrošinātību. Iedzīvotāju neapmierinātība ar pastāvīgo risku un laiks, ko viņi neefektīvi pavada, mēģinot paredzēt iespējamo inflācijas līmeni, ir sabiedrības neefektīvas izmaksas. Visas sabiedrības labklājība uzlabotos, ja iedzīvotāji pilnībā iesaistītos darba tirgū, veltot mazāk laika un rūpju, mēģinot paredzēt sava budžeta attīstības iespējas.

2) Kredītu un depozītu likmju kontrole.

Augstas inflācijas apstākļos cilvēki ir ieinteresēti rīkoties ar saviem līdzekļiem tā, lai naudas reālā vērtība nesamazinātos. Tā kā kredītu un depozītu likmes tiek pielāgotas prognozējamai inflācijai, bet reālā inflācija var pārsniegt prognozētos apjomus, reālā depozītu likme var izrādīties negatīva, un, lai arī cilvēki zaudē mazāk naudas, nekā gadījumā, kad nauda tiek turēta mājās, viņu pirktspēja un dzīves līmenis pasliktinās. Valstīs, kurām ir ilga pieredze saimniekošanai inflācijas apstākļos, tiek izmantoti ligumi, kas nosaka depozītu un kredītu likmju pielāgošanu inflācijai, tomēr tā kā depozītu un kredītu likmes netiek mainītas ar atpakaļejošu datumu, aizdevējs un noguldītājs var zaudēt reālo naudas vērtību.

3) Nodokļu maksājumi inflācijas apstākļos.

Jebkurā nodokļu sistēmā tiek noteikti nodokļi, kas pēc savas būtības ir piesaistīti noteiktam cenu līmenim - vai nu tas ir ienākumu nodoklis, kurš jāmaksā, kad ienākumi pārsniedz kādu summu noteiktā laika periodā, vai arī tas ir akcīzes nodoklis, kurš jāmaksā kā fiksēta naudas summa par katru importēto akcīzes preces vienību, vai arī - īpašuma nodoklis, kas aprēķināms kā procentuāls lielums no īpašuma nominālās vērtības dotajā laika momentā. Ja nodokļu sistēma netiek elastīgi piemērota pastāvīgi mainīgajiem jaunajiem cenu līmeņiem, var izveidoies situācija, kad nodokļu maksājumu reālā vērtība vairākkārt pārsniedz valdības paredzēto un ekonomisko attiecību dalībniekiem sākotnēji izdevīgie darījumi nes zaudējumus, jo viņu naudas vai īpašuma reālā vērtība nav palielinājusies, bet jāmaksā lielāki nodokļi. Tādos apstākļos iedzīvotāji un firmas var kļūt ekonomiski neaktīvas un kopprodukts un sabiedrībai pieejamie līdzekļi var samazināties.

Augstas inflācijas apstākļos valdības uzdevums ir rūpīgi kontrolēt nodokļu sistēmu un nodokļu aprēķināšanas mehānismu, jo, ja tas netiek darīts, pastāv

ekonomiskās aktivitātes sašaurināšanās risks, kam seko visparējā labklājības lejupslīde.

4) Labklājības pārdale no vienas paaudzes otrai.

Attīstītajās tirgus ekonomikas valstīs vecākie sabiedrības locekļi, kas savas darba dzīves laikā iekrājuši naudu un iegādājušies nekustāmo īpašumu, beži darbojas kā līdzekļu aizdevēji jaunākās paaudzes pārstāvjiem, parasti cilvēkiem vecumā no 30 līdz 40 gadiem, kas vēlas dibināt ģimeni un kuriem radusies nepieciešamība pēc dzīvokļa vai mājas. Inflācijas apstākļos aizdevēji zaudē, bet aizņēmēji iegūst no naudas reālās vērtības izmaiņām. Notiek labklājības pārdale starp iedzīvotāju grupām, šajā gadījumā līdzekļi pārplūst no vecākās paaudzes jaunākajai. Ņemot vērā iespējas, ko katrai nākamai paaudzei dod tehnoloģiskais progress un vispārējās efektivitātes pieaugums, tiek uzskatīts, ka katras nākamās paaudzes dzīves līmenis ir salīdzinoši labāks par iepriekšējās paaudzes dzīves līmeni, tāpēc turpmāka ienākumu pārplūšana no vecākiem iedzīvotājiem pie jaunākiem palielina atšķirību starp paaudžu dzīves apstākļiem un vispārējo nevienlīdzību, kas ir nevēlama parādība jebkurā sabiedrībā.

Latvijas iedzīvotāji inflācijas postošo ietekmi uz savu labklājību pirmo reizi izjuta 1991. gadā, kad cenu liberalizācijas un stingrās monetārās politikas rezultātā, kas noteica augstu nacionālās valūtas kursu, reālās patēriņa cenas Latvijā pieauga par 124 % un visi Latvijas iedzīvotāji sāka izjust smago sistemātisko pārmaiņu šoka ietekmi. Līdzīga situācija 1991. gadā izveidojās arī Lietuvā un Igaunijā, kur inflācija sasniedza attiecīgi 225 % un 210 %. 1992. gadā inflācijas tempi palielinājās un cenu pieaugums sasniedza 951%, salīdzinot ar iepriekšējo gadu. Hiperinflācija ļoti negatīvi ietekmēja noguldītājus un iedzīvotājus, kuri bija izveidojuši naudas uzkrājumus. Straujā cenu pieauguma rezultātā ieguldītā nauda zaudēja ap 75 % no savas reālās vērtības, kas ievērojami pazemināja iedzīvotāju pirktspēju.

No 1991. gada beigām līdz 1993. gada sākumam visās Baltijas valstīs reālais vidējais darba algu līmenis strauji samazinājās. Iedzīvotāju pirktspēja kļuva ļoti zema un liela iedzīvotāju daļa pirmo reizi saskārās ar nabadzības problēmu.

Latvijas iedzīvotāju uzkrājumi tika zaudēti otru reizi - 1995. gada banku krīzes rezultātā, kas stipri iedragāja iedzīvotāju labklājību. Laikā, kad uzticība valsts monetārai politikai un finansu sistēmai bija ļoti augsta, liela daļa iedzīvotāju ievērojamu savu ienākumu daļu glabāja komercbankās, tāpēc banku krīze skāra gandrīz katru ģimeni.

Konsekventā ekonomiskā politika, valdībai un Latvijas Bankai realizējot stingru fiskālo un monetāro politiku, ļāva samazināt inflācijas pieaugumu līdz 17.6% 1996. gadā. Pēdējos gados Latvijas patēriņa cenu pieauguma rādītājs ir bijis zemākais Baltijas valstīs. Latvijas valdība apņēmusies turpināt stabilizācijas pasākumus arī turpmākajos gados. Inflācijas līmeņu dinamika Baltijas valstīs, kā arī Krievijā un Baltkrievijā attēloti tabulā 2.3.6.

Tabula 2.3.6. Patēriņa preču indeksi Baltijas valstīs, Krievijā un Baltkrievijā 1994. - 1996. gados % pret iepriekšējo gadu.

	Latvija	Lietuva	Igaunija	Baltkrievija	Krievija
1994	35.9	72.2	47.7	2221	309
1995	25.0	39.6	29.0	709	197
1996	17.6	24.6	23.1	52.7	47.8

Avots: LR Centrālā Statistikas Pārvalde.

Eiropas Komisijas ģenerāldirektorāts veicis 10 ES kandidātvalstu inflācijas līmeņa novērtējumu un prognozi. Analizējot šī pētījuma rezultātus, var secināt, ka patreizējais inflācijas līmenis Latvijā ir salīdzināms ar vidējo 8 kandidātvalstu līmeni, neieskaitot Bulgāriju un Rumāniju. Pielikuma tabulā 2.3.7. attēlota inflācijas dinamikas prognoze Centrāl- un Austrumeiropas valstīs.

Tā kā Latvijā turpinās relatīvo cenu izmaiņas, tām piemērojoties pasaules cenām un Latvijai pārejot uz pilnībā attīstītu tirgus ekonomikas sistēmu, vēl dažus gadus Latvijā nebūs iespējams sasniegt Rietumvalstu inflācijas līmeni. Šobrīd būtisks inflācijas ierosinātājs ir izmaiņas monopoluzņēmumu pakalpojumu cenās un nodokļu likmju pacelšanā. 1996. gada inflācijas galvenie cēloņi bija akcīzes nodokļa pieaugums un elektroenerģijas cenu kāpums. Cenu pieaugums paredzams arī no dzīvokļu īres paaugstināšanas, importa preču dārdzības palielināšanās, kā arī ārzemju kapitāla un valūtas ieplūde.

Šobrīd administratīvi tiek regulētas tikai dažu dabisko monopolu cenas - elektroenerģijas, gāzes, apkures, ūdensapgādes, telekomunikāciju, pasta, dzelzceļa, kā arī pasažieru pārvadājumu, valsts un pašvaldību īpašumā esošo dzīvokļu īres cenas un komunālie maksājumi. Tiek regulēti arī maksājumi par dažiem citiem pakalpojumiem, kurus veic valsts institūcijas. Saskaņā ar Ekonomikas ministrijas vērtējumiem, valsts un pašvaldību institūcijas regulē mazāk nekā 15% no patēriņa preču un pakalpojumu grozā ietverto preču un pakalpojumu klāsta. Pārējās cenas un tarifi ir brīvi un tirgotāji var tās noteikt patstāvīgi.

Subsidiju samazināšana veicinājusi valsts administrēto cenu pieaugumu virs vispārējā inflācijas līmeņa. Pieauguši iedzīvotāju izdevumi par dzīvokļu īres maksu, sabiedrisko transportu, elektrību, gāzi, ūdeni, atkritumu izvešanu. Izmaksu pieauguma šoks valsts monopoliem (gāze, elektroenerģija) pēc atdalīšanās no PSRS bija galvenais iemesls augstākminēto izmaksu pieaugumam. Tai pašā laikā transporta subsidēšana turpinās, kas rada zināmu saspīlējumu un neskaidrību, iedzīvotājiem pastāvīgi saņemot informāciju par iespējamo pakalpojumu dārdzības pieaugumu.

Lai arī no 1993. gada sākuma, samazinoties inflācijai, reālais algu līmenis sācis pamazām pieaugt, tā tempa nav pietiekami, lai ievērojami palielinātos iedzīvotāju labklājība. LR Centrālās statistikas pārvaldes dati par algu līmeņiem dažādos tautsaimniecības sektoros daudzos gadījumos nav pietiekami precīzi, lai izdarītu

secinājumus par patieso algu līmeni, jo liela daļa privāto uzņēmumu, lai izvairītos no nodokļu maksāšanas, savos finansu dokumentu uzrāda daudz mazākus algu līmeņus par patiesajiem.

2.3.3. Valsts budžeta un fiskālās politikas ietekme uz iedzīvotāju labklājību

Valdība piedalās ekonomiskajos procesos ar valdības izdevumiem preču un pakalpojumu iegādei no vietējiem un ārvalstu ražotājiem un ar netiešo nodokļu atvilkumiem. Šo abpusējo naudas maksājumu apjoms un intensitāte var ievērojami ietekmēt ražošanas apjomu, patēriņa pieprasījumu un iedzīvotāju labklājību. Valdības izdevumu par precēm un pakalpojumiem un netiešo nodokļu ieņēmumu starpība veido budžeta deficītu, ko var izmantot, lai raksturotu valdības ekonomisko politiku.

Saskaņā ar Keinsiānisma ekonomikas teoriju, ekonomisko procesu cirkulārā saistība nosaka, ka bez valsts līdzdalības ekonomiskajā apritē iedzīvotāju patēriņa un uzkrājumu summa ir vienlīdzīga ar firmu saražotās vērtības un investīciju summu. Ja ekonomika ir līdzsvarota, iedzīvotāju iekrājumu apjoms ir vienāds ar firmu investīciju summu. Ja līdzsvara modelī iesaistās valdība ar nodokļiem un izdevumiem, starpība starp iedzīvotāju iekrājumiem un investīcijām ir līdzvērtīga ar budžeta deficītu. Valdības izdevumi, kas ir būtisks priekšnoteikums vispārējās labklājības pieaugumam, jo uz tiem, tāpat kā uz investīcijām, iedarbojas ekonomisko procesu multiplikators, palielina valsts budžeta deficītu, jo, pieaugot patēriņam, ja nodokļu likme nav 100%, ievērojama jaunradīto vērtību daļa tiks izmantota iedzīvotāju uzkrājumiem, bet investīcijas nav atkarīgas no iekrājumu apjoma. Tātad pieaugošo starpību starp iekrājumiem un investīcijām sedz budžeta deficīts.

Apgriezti pretēji notiek situācijā, kad netiešo nodokļu palielinājums samazinās iedzīvotāju ienākumus, patēriņu un uzkrājumus. Tādā gadījumā krītas ražošana un vispārējā labklājība, bet pie nemainīga investīciju apjoma līdzsvarotā ekonomikas modelī veidojas budžeta pārpalikums.

Apstākļos, kad valsts ekonomikas izaugsme nav pietiekoša, ir liels bezdarba līmenis un nepietiekošs sabiedrībā pieejamo līdzekļu apjoms, valsts fiskālo politiku

var izmantot ekonomisko procesu stimulēšanai un kopprodukta apjoma palielināšanai, pietuvinot to pilnas efektīvas nodarbinātības rezultātam.

Valdības fiskālā politika var būt vai nu ekspansionāra - ekonomisko procesu veicinoša vai arī sašaurinoša un ierobežojoša. Ja valdības ekonomiskā politika ir vērsta, piemēram, uz strauju ražošanas attīstību un iedzīvotāju labklājības palielināšanu, var rasties budžeta deficīts. Savukārt, ja valdība vēlas ierobežot kādu no ekonomiskās izaugsmes parametriem, iespējams palielināt nodokļus un ekonomiskās aktivitātes samazināsies.

Izdarot secinājumu par valsts budžeta un fiskālās politikas ietekmi uz iedzīvotāju labklājību, var akcentēt divas pretējas nostādnes:

- 1) realizējot ekspansīvu fiskālo politiku, rodas budžeta deficīts, palielinās nodarbinātība un pieaug vispārējā labklājība, pieaug sabiedrībai pieejamais kopējais līdzekļu apjoms;
- 2) realizējot sašaurinošu fiskālo politiku, valsts budžetā rodas pārpalikums, pieaug bezdarbs un krītas iedzīvotāju vispārīgā labklājība.

Fiskālās politikas ietekmes uz vispārējo labklājību kontekstā netiek aplūkoti tiešie ienākuma nodokļi, jo tie ne stimulē, ne ierobežo jaunu vērtību radīšanu sabiedrībā, bet vienīgi pārdala jau saražotās vai eksporta rezultātā iegūtās vērtības.

Analizējot fiskālās politikas ietekmi uz iedzīvotāju labklājību, jāņem vērā nodokļu likmju automātisko stabilizātoru efektu. Nodokļu atvilkumu rezultātā tiek ierobežoti brīvie patēriņa līdzekļi, un tiek samazināts ekonomisko procesu multiplikators. Iedzīvotāju patēriņš samazinās ne tikai par to kopprodukta daļu, kas tiek izmantota uzkrājumu veidošanai, bet arī par ienākumu daļu, kas tiek virzīta netiešo nodokļu apmaksai. Tā kā multiplikatora lielums ir tieši pretējs patēriņa funkcijai no kopprodukta, pieaugot nodokļiem, par atbilstošu daļu samazinās multiplikators.

Strauju ekonomiskās attīstības pārmaiņu, piegādes noteikumu izmaiņu šoka un ekonomiskās krīzes gadījumā, nodokļu likmes darbojas kā automātiskais stabilizators, jo samazinās investīciju apjoma krišanās negatīvo seku lielums. Kopprodukts un patēriņa apjoms krītas nevis par pilnu multiplikatora lielumu, bet par tā daļu, no kuras atņemta netiešo nodokļu likmes daļa no IKP. Ekonomiskos procesus sašaurinošās fiskālās politikas rezultātā noteikto nodokļu ievērojamās likmes glābušas vairākas pasaules valstis no dziļas ekonomiskās krīzes. Negatīvo pārmaiņu ietekme tikusi mazināta, mazāks iedzīvotāju skaits zaudējis darbu un individuālo ienākumu un patēriņa līmenis samazinājies ne tik ievērojami, kā tas būtu noticis beznodokļu apstākļos.

Sabalansēta ekspansīva valdības fiskālā politika var ievērojami stimulēt iedzīvotāju labklājības palielināšanos un nodarbinātības pieaugumu apstākļos, kad kopprodukta un investīciju apjoms attīstās - palielinās vai samazinās - samērīgi un ne pārāk strauji.

Ekonomiskās krīzes apstākļos stingra fiskālā politika var samazināt kopprodukta, nodarbinātības un iedzīvotāju ienākumu kritumu un ir būtisks priekšnoteikums valsts ekonomiskās attīstības stabilizācijai.

Analizējot fiskālās politikas, iedzīvotāju labklājības un valsts budžeta deficīta sakarības, nedrīkst neievērot apstākli, ka valsts budžeta deficīts var liecināt par ekspansīvu fiskālo politiku, bet fiskālā politika ir tikai viens no faktoriem, kas izraisa budžeta deficītu. Budžeta deficīts daudzos gadījumos liecina par negatīvu ekonomisko parādību sekām. Tas var rasties, piemēram, depresijas apstākļos, kad ienākumi ir tik zemi, ka iekasēto nodokļu apjoms ir sarucis un valdības izdevumi pārsnieguši ienākumus. Arī investīciju kritums ekonomiskās lejupslīdes rezultātā var izraisīt ievērojamu budžeta deficītu. Tāpēc īslaicīgs samērīgs budžeta deficīts var liecināt par ekspansīvu uz labklājības palielināšanu orientētas valdības fiskālo politiku tikai pilnas nodarbinātības apstākļos. Ekonomiskās krīzes apstākļos budžeta deficīts ir depresīvo procesu atspoguļotājs. Budžeta deficīta apjomi NVS kā arī vairākās Centrāl-un Austrumeiropas valstīs attēloti pielikuma tabulā 2.3.8.

Pieaugošam, ilgstošam budžeta deficītam var būt graužošas sekas, jo valdība ir spiesta meklēt deficīta finansējuma avotus. Vai nu rodas nepieciešamība veikt aizņēmumus ārzemēs, vai valdībai nākas izlaist parādzīmes, lai aizņemtos no vietējiem iedzīvotājiem, vai arī tiek izmantoti monetārās politikas līdzekļi un tiek vienkārši palielināts apritē pieejamās naudas daudzums. Pēdējā gadījumā, pieaugot naudas apjomam, paceļas patēriņa cenas un rodas inflācija. Bet inflācija ir iedzīvotāju labklājību samazinoša negatīva parādība, tāpēc budžeta deficīts, ja vien tas nav radies ekspansīvas fiskālās politikas rezultātā un ir neliels, ir bīstams un nevēlams rādītājs un atstāj negatīvu iespaidu uz iedzīvotāju dzīves līmeni.

1989. - 90. gadu budžeti parāda, ka Baltija nonākusi veiksmīgākā situācijā nekā Centrāleiropa, jo atkritis maksājumu slogs centrālajam Savienības budžetam, kas iepriekšējos gados ievērojami ietekmēja Baltijas valstu, sevišķi Latvijas un Lietuvas finansiālos budžetus. Savlaicīgas budžeta reformas, kas tika realizētas 1990. - 1991. gados veicināja situācijas uzlabošanos. Kā pozitīvu rādītāju jāmin vasts subsīdiju ievērojamu samazināšanu. Latvijas valsts parāds un budžeta deficīts ir rādītāji, kas jau atbilst Eiropas Savienības monetārās sistēmas konverģences kritērijiem, un tikai dažās ES valstīs tie ir labāki. 1997. un 1998. gadiem Latvijā apstiprināts bezdeficīta budžets, kas neparedz algu palielinājumu valsts iestādēs strādājošiem un nosaka ļoti pakāpenisku pensiju indeksāciju, kas savukārt neveicina pirkjspējas palielināšanos. Pielikuma tabulā 2.3.9. attēloti Latvijas ekonomikas attīstības pamatrādītāji 1994. - 1997. gados.

Latvijā tiek realizēta stingra fiskālā politika. Valsts iestāžu un sociālās apdrošināšanas fonda līdzekļi ir ļoti ierobežoti un tas nesekmē tūlītēju iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanos. Tai pašā laikā tiek ievērota pretinflācijas politika, kas aizkavē cenu pieaugumu un nodrošina stabilitāti. LR Finanšu Ministrija, lai realizētu stingru fiskālo politiku, noteikusi galvenos fiskālās reformas mērķus, kas nosaka, ka valsts budžeta deficīts nedrīkst pārsniegt 2 % no iekšzemes kopprodukta, bet tai pašā laikā jāveido tāda nodokļu sistēma, kas veicina ražošanu un ekonomisko izaugsmi.

1993. - 1995. gados tika izveidota jaunā Latvijas nodokļu sistēma, kas tika vērsta uz netiešiem nodokļiem un patēriņa nodokļiem, nevis ienākumu nodokļiem. Nodokļu sistēma tiek uzlabota un sāk darboties tiešākā saskaņā ar citām likumdošanas normām Latvijā kā arī ar Eiropas Savienības standartiem. Samazinājās ienākumu nodokļa nozīme, bet pieauga pievienotās vērtības un akcīzes nodokļi.

Lai arī valsts institūcijas apstiprinājušas virkni noteikumu, kas ierobežo izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, patreizējā situācijā saglabājas problēmas, kas saistītas ar nodokļu iekasēšanu un administrēšanu. Ja tiktu izveidots efektīvs nodokļu iekasēšanas mehānisms, valsts budžeta ieņēmumi varētu ievērojami pieaugt un būtu pieejami līdzekļi sociālo programmu realizēšanai un iedzīvotāju labklājības uzlabošanai.

Ekonomikas izaugsmes kvalitāte ir tikpat svarīga kā tās kvantitāte. Valsts budžets ir mehānisms, ko valdība var izmantot, lai kvantitāti pārvērstu kvalitātē, akcentējot tautas attīstības prioritātes. Līdz šim makroekonomiskās stabilitātes nodrošināšana ņēmusi virsroku pār sociālo problēmu risināšanu un tam bijušas nopietnas sekas tautas vispārējā labklājības līmeņa attīstībā. Finansējumi bijuši ļoti nepietiekami medicīnas un izglītības jomā. Fiskālās politikas galvenais mērķis joprojām paliek makroekonomiskā stabilizācija. Latvijas budžeta pamatproblēma ne tik daudz ir izdevumu sadalījums, cik mazs budžeta kopējais apjoms. Ja IKP ir zems, budžeta ieņēmumu absolūtais lielums ir relatīvi mazs un ar to nepietiek, lai risinātu sarežģītas pārejas perioda sociālās problēmas. Ja ņem vērā, ka kopējie valdības izdevumi uz vienu iedzīvotāju 1997. gada budžetā ir tikai 552 lati, ir skaidrs, ka valdības spēja padarīt ekonomikas izaugsmi kvalitatīvāku ir ierobežota, un politiķu izvēles iespējas šai jautājumā ir izteikti šauras. Tomēr šis apstāklis vēlreiz apstiprina, ka valdībai nepieciešams arvien paaugstināt izdevumu efektivitāti tautas attīstības skatījumā. Ja kādam ir maz naudas, ko tērēt, īpaši svarīgi ir to labi iztērēt.

Lai uzlabotu budžeta situāciju, izšķirīgi svarīgi ir uzlabot nodokļu iekasēšanu, jo tas dotu līdzekļus, kas vajadzīgi, lai veiktu būtiskus tautas attīstības

uzdevumus. Tā kā budžeta apjoms ir mazs, nauda, kas netiek iekasēta, ir tikpat būtiska kā nauda, kas tiek iekasēta. 1996. gada UNDP Tautas Attīstības Pārskatā atrodami Valsts Centrālās statistikas pārvaldes aptaujas rezultāti, kas liecina, ka ēnu ekonomikas īpatsvars iekšzemes kopproduktā ir 14 procenti. Ēnu ekonomikas pastāvēšana atņem budžetam līdzekļus, kas būtu ļoti vajadzīgi. Informācija par neregulāru vai nelegālu ekonomisko darbību ir būtiski svarīga, lai situācija uzlabotos un samazinātos ieņēmumu zaudējumi. Pagaidām nekādi papildu pētījumi par ēnu ekonomiku nav veikti.

2.3.4. Ārējās tirdzniecības ietekme uz valsts iedzīvotāju labklājību.

Ārējā tirdzniecība ir būtisks ekonomiskās izaugsmes priekšnoteikums. Eksporta apjoms tiešā veidā ietekmē iekšzemes kopprodukta pieaugumu, piesaistot ārzemnieku radītās materiālās vērtības vietējo ražojumu patēriņa pieaugums ierobežo makroekonomisko attīstību un iedzīvotāju labklājības pieaugumu tādā pašā veidā kā sašaurinoša fiskālā politika. Bet ir būtiska atšķirība, jo fiskālās politikas pasākumu rezultātā var tikt aizkavēta ražošana un tirdzniecība, bet rodas pārpalikums valsts budžetā, savukārt importa pieauguma apstākļos vietējā ražošana tiek sašaurināta, bet ienākumi par patēriņa precēm nonāk ārvalstu ražotāju pārziņā. Tāpēc, lai veicinātu iedzīvotāju labklājību, jāsamazina to importa patēriņa - ienākumu funkcija un jāveicina multiplikaotra pieaugums, novirzot pieejamos ienākumus vietējam patēriņam.

Lai arī samērīga improta ierobežošana dod pozitīvu iespaidu uz nodarbinātību un labklājības pieaugumu, jāņem vērā atsevišķi apstākļi, kad importa parādība ir ļoti vēlama:

- 1) vispārējas ekonomiskās krīzes gadījumā valstīm ir nevis jāizvērs individuāla ekspansīva fiskālā politika, cenšoties “nozagt darbavietas no citām valstīm”, bet jācenšas maksimāli atbalstīt starptautisko tirdzniecību, jo ieguvēji būs visu valstu iedzīvotāji;
- 2) vienas valsts ekonomiskās krīzes apstākļos importa - ienākumu funkcija darbojas kā automātiskais stabilizators. Ja multiplikātors ir samazināts, investīciju lejupslīde tiks ierobežota, pateicoties importa daļai iedzīvotāju patēriņa struktūrā. Šajā gadījumā importa patēriņa efekts ir līdzīgs sašaurinošas fiskālās politikas efektam;

3) citu valstu importa veicināšana un cieša starptautiskā sadarbība stimulēs pārējās valstis veicināt arī analizējamās valsts eksportu. Valsts ārējās tirdzniecības politika jāorganizē sabalansētā veidā ar galveno mērķi saglabāt un palielināt vietējā eksporta apjomu.

Negatīva ārējās tirdzniecības bilance ir zināma parādība visās ekonomikas valstīs, jo šajās valstīs ir liels pieprasījums pēc importētām precēm. Līdz šim augstie ārējie deficīti tikuši arī viegli finansēti. Ilgstoši tirdzniecības deficīti liecina par ekonomikas pārsātinājumu, kas varētu apdraudēt patēriņam un vietējās ekonomikas atbalstīšanai. Jo lielāki būs valsts eksporta apjomi, jo vairāk pieaugs pieprasījums pēc vietējām precēm, tiks veicināta vietējā ražošana, radītas jaunas darbavietas un pieaugs iedzīvotāju labklājība. Apjoma ziņā eksports iespaidos IKP pieaugumu par to pašu vērtību kā vietējā patēriņa pieaugums, bet vietējā tirgus patēriņš ir ierobežots un ne vienmēr vietējiem iedzīvotājiem ir pieejami pietiekoši patēriņa līdzekļi.

Importa apjomi samazina kopprodukta aprēķinu tieši par importa apjomu, jo vietējie iedzīvotāji atbalsta ārvalstu ekonomikas izaugsmi. Iedzīvotāju ienākumus un importa apjomu saista funkcija, kas nosaka, kādu daļu no katras pieaugušo ienākumu naudas vienības iedzīvotāji patērēs importam. Valsts interesēs ir pēc iespējas samazināt šo attiecību, jo ekonomisko izaugsmi regulējošais makroekonomisko procesu multiplikators ievērojami samazināsies, pieaugot eksporta patēriņa daļai kopējā patēriņā. Augsta importa pārpalikuma jeb negatīvas ārējās tirdzniecības bilances gadījumā katra jauna investētās vai valdības izdotās naudas vienības ietekme uz labklājības uzlabošanu būs ievērojami mazāka, nekā slēgtas ekonomikas apstākļos. Tā, piemēram, ja slēgtas ekonomikas apstākļos iedzīvotāju patēriņš būs 0.7 no kopējā ieņēmuma, katra investētā naudas vienība dos kopprodukta un vispārējās labklājības pieaugumu par 3.33 naudas vienībām. Eksporta patēriņa daļa, ja tā ir, piemēram, 0.2 no kopējiem ienākumiem, samazinās multiplikatoru līdz 2.00. Protams, jāņem vērā, ka sašaurinošas fiskālās politikas

apstākļos multiplikators ir jau samazināts, jo iedzīvotāju patēriņš ir pazeminājies par atvilkto nodokļu summu.

Var izdarīt secinājumu, ka importa nesēn samazināto inflāciju. Lai izvairītos no šāda pārsātinājuma, ir jārealizē stingra iekšējā monetārā un fiskālā politika. Finansējot lielu ārējo deficītu ar īstermiņa kapitāla piesaistīšanu, pastāv risks, ka pēkšņa šo fondu zaudēšana varētu izraisīt maksājumu bilances krīzi. Pielikuma tabulā 2.3.10. atspoguļots ārējās tirdzniecības bilances deficīts vai pārpalikums Centrāl- un Austrumeiropas valstīs (procentos no IKP).

Lai arī Latvijas eksporta apjoms pieaug, sakarā ar liberālo tirdzniecības politiku ārējā tirdzniecības bilance Latvijā ir stipri negatīva. Saskaņā ar LR Finanšu ministrijas datiem, 1996. gadā ārējās tirdzniecības deficīts sasniedzis 8 % no IKP. Tas daļēji izskaidrojams ar degvielas importa pieaugumu pirms akcīzes nodokļa palielināšanās un kokmateriālu tirgus nelabvēlīgā konjunktūra. Importa pieaugumu objektīvi nosaka energoresursu nepieciešamība un ražošanas modernizācijas vajadzības, kā arī iedzīvotāju pieprasījums pēc kvalitatīvām ilglietošanas precēm.

Šobrīd galvenās eksporta problēmas ir daudzu uzņēmumu pasivitāte jaunas produkcijas ražošanā un noieta tirgus meklēšanā, kvalificētu mārketinga speciālistu trūkums, valodas barjera, nepietiekama operativitāte komunikācijā ar ārzemju partneriem, nepietiekama informācija par Latvijas eksportprodukciju ārzemēs un dārgi banku aizdevumi eksporta pasākumu īstenošanai. Eksportu uz NVS kavē arī muitas barjeras un līdz galam nesakārtotā norēķinu un garantiju sistēma. Tomēr pamatcēlonis ir privatizācijas ieilgšana, kuras dēļ aizkavējusies daudzu uzņēmumu modernizācija.

Eksporta tirgus Latvijā paplašināšanās ir izšķirīgi svarīga, jo iekšējais tirgus pašreiz ir pārāk ierobežots, lai varētu nodrošināt ekonomisko izaugsmi. Eksporta iespēju pieaugums paaugstinātu gan iekšējo, gan ārējo investoru ieinteresētību, pieaugtu investīcijas. Tas savukārt veicinātu arī infrastruktūras nozaru attīstību, pieaugtu iedzīvotāju ienākumi. Rezultātā lielākus līdzekļus būtu iespējams atvēlēt tautas attīstības prioritāšu - veselības aizsardzības un izglītības - finansēšanai.

2.3.5. Darbs kā labklājības priekšnoteikums un valdības ekonomiskās politikas izvēle bezdarba līmeņa regulēšanā

Darbs ir viens no būtiskākajiem priekšnoteikumiem katra cilvēka kā arī visas sabiedrības labklājības veidošanai. Pārejas perioda valstīs, kurās nav ievērojami attīstījušies tādi privātpersonu ienākumu avoti kā nekustāmā īpašuma apsaimniekošana vai iesaistīšanās vērtspapīru tirgū, darbs ir galvenais iedzīvotāju ienākumu avots. Lai arī disertācijas uzdevums ir aplūkot galvenokārt materiālo labumu sadales un pārdales iespējas sabiedrībā, jāuzsver arī to nemateriālās dabas aspektu nozīmīgums, ko darbs dod katra cilvēka dzīvē. Nedrīkst aizmirst, ka visas tautas attīstība ir iespējama, tikai balstoties uz katra tās pārstāvja personīgo attīstību, kas sastāv ne tikai no materiālās nodrošinātības, bet arī no veselības (ieskaitot psiholoģisko līdzsvaru), izglītības un iespējas kontaktēties ar citiem sabiedrības locekļiem. Tāpēc jāakcentē, ka mūsdienu sabiedrībā darbs ir ne tikai materiālās nodrošinātības pamats, bet arī galvenā iespēja cilvēku personības attīstībai un sociālo sakaru veidošanai un uzturēšanai.

Analizējot nodarbinātības nozīmīgumu no valsts viedokļa, jāuzsver divas negatīvas parādības, kas rodas bezdarba eksistences gadījumā:

- 1) Valsts ekonomika neizmanto visu tās potenciālu. Valstī ir cilvēki, kuru darbs varētu palielināt kopprodukta un eksporta apjomu un vispārīgo labklājību, bet viņi nespēj atrast pielietojumu savam laikam un darbam. Valsts ekonomika sasniedz visveiksmīgāko attīstību pilnas nodarbinātības apstākļos. Mainoties ekonomiskās izaugsmes tempiem vai nozaru struktūrai, katrā noteiktā attīstības periodā viena vai otra sabiedrības daļa sastopas ar bezdarba problēmu. Var apgalvot, ka tirgus ekonomika ir līdzsvarā tikai pilnas nodarbinātības apstākļos, neieskaitot “labprātīgo bezdarbu”;

2) Pastāvot bezdarbam, valstij rodas ievērojams maksājumu slogs, kas saistīts ar izdevumiem, kas nepieciešami, lai nodrošinātu bezdarbniekiem tās materiālās un sociālās vērtības, ko pilnas nodarbinātības apstākļos sniedz darbs. Protams, katrā sabiedrībā eksistē bezdarbnieki, kuri brīvo laiku vērtē augstāk, nekā stabilu algu. Valstij jāatvēr noteikta budžeta daļa bezdarbnieku pabalstam, kas, protams, rada nepieciešamību uzturēt atbilstošu nodokļu likmi strādājošiem. Strādājošo sabiedrības locekļu ienākumi tiek samazināti, lai radītu iespēju nodrošināt materiālo un personīgās izaugsmes pamatu tai iedzīvotāju daļai, kas nespēj atrast darbu.

Tā kā bezdarba struktūra nav viendabīga, pasākumu kopumu, ar kuru palīdzību valsts var ietekmēt nodarbinātības līmeni, var iedalīt vairākās grupās. Izmantojot atbilstošus valsts ekonomiskās politikas līdzekļus, iespējams ietekmēt gan labprātīgā, gan nelabprātīgā bezdarba līmeņus. Speciāla pieeja tiek izmantota Keinsiānisma definētā bezdarba kā arī frikcionālā, strukturālā un klasiskā bezdarba regulēšanai. Keinsiānisma bezdarbs jāizdala no pārējiem bezdarba veidiem, jo tas veidojas apstākļos, kad ekonomika neizmanto visu potenciālu un tirgus nav līdzsvarojies. Eklektiskie un ekstrēmie Keinsiānisti nosaka dažādus ilgumus bezdarbam, kas radies tirgus nelīdzsvarotības vai ekonomiskās krīzes apstākļos. Strukturālais, frikcionālais un klasiskais bezdarba veids pastāv jebkuras ekonomiskās attīstības stadijā. Noteikts šo bezdarba veidu līmenis uzskatāms par "dabisku" katrā valstī.

Turpmāk tiks analizēti vairāki valdības ekonomiskās politikas aspekti, kas var ietekmēt bezdarba līmeni un līdz ar to iedzīvotāju labklājību valstī. Disertācijas mērķis nav analizēt visas konkrētās aplūkojamās ekonomiskās politikas sekas uz visiem valsts ekonomikas elementiem, bet noteikt dažādu valdības pasākumu iespaidu uz iedzīvotāju labklājību, uzsverot tos pasākumus, kuri tiešā vai netiešā veidā pozitīvi ietekmēs iedzīvotāju dzīves līmeni.

1) Valsts ekonomiskās politikas instrumenti, kas vērsti tieši uz bezdarba līmeņa samazināšanu, izmantojot piedāvājuma regulēšanas pasākumus.

Keinsiānisti uzskata, ka ekonomika var atrasties zem pilnas nodarbinātības līmeņa ilgu laika posmu - vairākus gadus. Saskaņā ar monetāristu viedokli klasiskais pilnas nodarbinātības modelis sasniedzams daudz ātrāk, bet abu virzienu piekritēji piekrīt, ka ilgtermiņa skatījumā ekonomisko attīstību var mainīt, vienīgi ietekmējot potenciālā kopprodukta apjomu pilnas nodarbinātības apstākļos. Galvenie līdzekļi kopprodukta palielināšanai aplūkoti disertācijā iepriekš.

Lai panāktu pilnu nodarbinātību un piesaistītu lielāku cilvēku skaitu darba tirgum, iespējams izmantot vairākus mikroekonomiskās veicināšanas līdzekļus kā arī specifiskus makroekonomiskās ietekmēšanas līdzekļus, kas vērsti tieši uz bezdarba samazināšanu.

Pastāv iespēja samazināt ienākumu nodokļa likmi, kā rezultātā palielināsies to cilvēku skaits, kas vēlas iesaistīties darba tirgū. Lielākas neto algas pievilks lielāku nodarbināto skaitu. Praktiskie pētījumi, ko veikuši tādi zinātnieki kā Stīvs Nikels, Tonijs Atkinsons un Niks Šterns, pierāda, ka nodokļu samazināšana palielina nodarbinātības līmeni, bet tikai nedaudz. Tas izskaidrojams ar apstākli, ka, pieaugot iespējamam patēriņa izdevumu apjomam, iedzīvotājiem rodas vēlšanās izmantot iegūtos līdzekļus brīvā laika pavadīšanai. Eksistējot brīvajiem līdzekļiem, rodas papildus laika prasības to iztērēšanai. Tai pašā laikā jāievēro, ka nodokļu ienākumu samazinājums var negatīvi ietekmēt budžeta apjomu. Ir nepieciešams izvērtēt, vai nodokļu likmes samazinājums dos pozitīvu budžeta ienākumu dinamiku, pateicoties kopējam ienākumu apjoma pieaugumam sabiedrībā.

Arī bezdarbnieku pabalsta ierobežošana darbojas līdzīgi kā ienākumu nodokļa likmes samazināšana. Valstīs, kurās ir liels labprātīgo bezdarbnieku skaits, kuri samierinās ar minimālo ienākumu apjomu un dod priekšroku brīvā laika izbaudīšanai, bezdarbnieku pabalsta samazināšana palielinās strādāt gribošo skaitu. Valsts ekonomika sasniegs augstāku kopprodukta apjomu, jo pieplūdīs jauns

darbaspēks un valsts budžets ietaupīs sociālo maksājumu izdevumus. Protams, šis mikroekonomiskās veicināšanas līdzeklis nedos pietiekamu efektu pārejas ekonomikas valstīs, kurās bezdarbnieku pabalsta apjoms ir zem iztikas minimuma. Tādā situācijā nav pamata bažām par labprātīgā bezdarba līmeņa nepamatotu pieaugumu. Bez tam jāņem vērā dažādu valstu socioētiskās tradīcijas, kas nosaka darba un brīvā laika vērtību katrā valstī.

Lai mazinātu “dabiskā bezdarba” līmeni, valdības var veikt konkrētus pasākumus, lai pavājinātu organizēto arodbiedrību ietekmi, kas uzstāda pārāk augstas prasības darba devējiem un vienlaicīgi ietekmē iedzīvotājus nepieņemt nosacīti neizdevīgus darba piedāvājumus.

Arī tirdzniecības monopolu ietekmes mazināšana veicinās kopprodukta apjomu un mazinās bezdarba līmeni. Valdība var pieņemt lēmumus, kas ierobežotu monopolu darbību, ja tiek konstatēts, ka ekonomika varētu funkcionēt efektīvāk.

Lai mazinātu strukturālo bezdarbu, valdība var veicināt pārkvalifikācijas vai izglītības programmu organizēšanu, lai firmas varētu iegūt tāda profila darbiniekus, kādi tām nepieciešami. Kvalificēta darbaspēka efektīva izmantošana veicinās piedāvājuma apjoma pieaugumu un radīs jaunas darbavietas.

Būtisks priekšnoteikums ražošanas apjomu palielināšanai un līdz ar to bezdarba samazināšanai ir efektīvu, modernu tehnoloģiju izmantošana. Ja firmas sāks vairāk ražot, tām būs nepieciešami dažādu profesiju un dažādas kvalifikācijas darbinieki. Lai veicinātu jaunu tehnoloģiju izmantošanu, valdība var piedāvāt dažādus pakalpojumus firmām, kas tās izmanto. Valdība var ietekmēt tehnoloģiju cenas vai izsniegt aizdevumus jaunu tehnoloģiju iegādei. Valdība var ļaut firmām samazināt ar ienākumu nodokli apliekamās peļņas apjomu par iegādāto tehnoloģiju vērtību, kā rezultātā samazinās peļņas nodokļa lielums.

Kredītu procentu samazināšana ir vēl viena iespēja jaunu tehnoloģiju iegādes veicināšanai. Zems kredītu procents ir būtisks priekšnoteikums veiksmīgai piedāvājuma attīstībai ilgtermiņa skatījumā.

Valdība var ietekmēt piedāvājuma un nodarbinātības apjomu, regulējot valdības izdevumu un investīciju lielumu. Valdībai jārada situācija, kurā kopējais investīciju apjoms pastāvīgi palielinās, kurā firmas ir optimistiskas savos biznesa plānos un attīsta ilgtermiņa izaugsmes stratēģijas. Privāto investīciju pieaugums ievērojami uzlabos nodarbinātības līmeni ilgtermiņa skatījumā.

2) Keinsianisma bezdarba samazināšana.

Saskaņā ar keinsianistu viedokli, lai uzlabotu ekonomisko situāciju un iedzīvotāju labklājību īstermiņa skatījumā, kas ir vienlīdz svarīgi kā nodrošināt ilgtermiņa izaugsmes priekšnoteikumus, valdībai jāveic pasākumi pieprasījuma palielināšanai. Pieprasījuma palielināšanas iespējas, izmantojot virkni fiskālās un monetārās politikas paņēmieni, analizētas iepriekšējās nodaļās.

Lai samazinātu bezdarba apjomu, tādejādi radītu lielākas iespējas iedzīvotājiem pašiem nodrošināt sev iztiku un pienācīgu dzīves līmeni, ir būtiski izvērtēt, kādā veidā ekonomiskās politikas instrumenti tiek izmantoti. Valdības izdevumus, atkarībā no to struktūras, ir iespējams virzīt līdzekļus vai nu ar mērķi ievērojami palielināt nodarbinātību vai arī uzlabot vispārīgo labklājību un izaugsmi. Tā, piemēram, valdības izdevumi policistu skaita palielināšanai daudz vairāk samazinās bezdarba līmeni, nekā tā paša līdzekļu apjoma ieguldīšana elektroenerģijas ražošanai, kam nav nepieciešams tik liels darbaspēka apjoms.

Keinsianisma bezdarba samazināšana ir komplicēts process, jo sakarība starp pieprasījuma un kopprodukta pieaugumu kā arī sakarība starp sekojošu nodarbinātības pieaugumu un bezdarba līmeņa samazināšanu nav tieši izsakāma. Tas daļēji izskaidrojams ar apstākli, ka straujas ekonomiskās attīstības gadījumā, darba tirgū vēlas iesaistīties liels iedzīvotāju skaits, kuri pirms izaugsmes bija pesimistiski noskaņoti par savām iespējām atrast darbu. Līdzīgi ekonomiskās krīzes gadījumā liels cilvēku skaits neregistrējas nodarbinātības dienestos, jo ir zudusi cerība atrast darbu.

Tā kā sakarību starp pieprasījuma pieaugumu un keinsianisma bezdarba līmeņa krišanos nav iespējams precīzi formulēt, valdību ekonomiskās politikas ievaros reti kad tiek paredzēti konkrēti pasākumi pieprasījuma palielināšanai ar mērķi samazināt keinsianisma bezdarba apjomu. Valdībām ir jāapzinās tāda bezdarba pastāvēšana un jāatzīst, ka atsakoties no mērķtiecīgu pasākumu veikšanas, šī problēma pastāvēs ilgu laika posmu, iespējams pat gadu desmitus - kā uzskata ekstrēmie keinsianisti. Valdībai ir jāgatavo keinsianisma bezdarbnieki gaidāmajam uzplaukumam, lai tie varētu pilnvērtīgi iekļauties darba tirgū, kad tā sniegtās iespējas viņus apmierinās, un vienlaicīgi jārūpējas, lai viņu dzīves līmenis nebūtu kritisks.

Nodarbinātībai ir sevišķi būtiska nozīme Latvijas iedzīvotājiem, jo algotais darbs ir galvenais iedzīvotāju ienākumu un iztikas avots. Lai arī darba piedāvājums Latvijā tikai retos gadījumos kalpo vairāku minēto vajadzību apmierināšanai, tas bieži vien ir vienīgais līdzeklis materiālās bāzes nodrošinājumam kaut vai cilvēka fizioloģisko vajadzību apmierināšanai. Pastāvot ļoti zēmam vidējam ienākumu līmenim Latvijas mājsaimniecībās un zēmiem sociāliem pabalstiem, bez pastāvīga darba vismaz vienam ģimenes loceklim, eksistence kļūst apgrūtināša. Tikai uzlabojoties ekonomiskai situācijai valstij kopumā, iespējamās pozitīvas izmaiņas arī darba piedāvājumā, darba apstākļos un atalgojumā, kas ļautu iedzīvotājiem pilnvērtīgi izmantot savas iespējas, gūt pienācīgus ienākumus un veidot harmonisku un attīstītu sabiedrību. Kvalitatīva, piemērota darba nodrošinājums dos iespēju cīnīties ar tādām sabiedrības problēmām kā alkoholisms, bezcerība un pasivitāte kā arī ar sociālajām problēmām, ko izraisa zēmais dzīves līmenis.

Pārejas process no plānveida uz tirgus ekonomiku izraisīja būtiskas pārmaiņas Latvijas darba tirgū. Bezdarbs parādījās kā pilnīgi jauna problēma, jo Padomju Savienības laikā katram sabiedrības loceklim tika nodrošināts darbs līdz pensijas vecumam un tā laika apstākļiem piemērota darba alga. Pastāvīgs, nemainīgs darbs vienā un tanī pašā organizācijā visas profesionālās dzīves garumā bija izplatīta parādība. Darbaspēka mobilitāte bija stingri ierobežota un tika centralizēti

organizēta, lai kalpotu sistēmas stratēģiskajiem mērķiem. Tā kā stabilitāte un atkarība no centralizētiem lēmumiem bija ilgusi vairākus gadu desmitus, jaunie saimniekošanas apstākļi daudziem cilvēkiem šķiet šokējoši.

Straujās apstākļu maiņas rezultātā viena daļa iedzīvotāju guvusi iespējas brīvi piedalīties darba tirgus apritē un ievērojami uzlabot savu dzīves līmeni, kamēr otra daļa saskaras ar nopietnām morālas un materiālas dabas problēmām. Stabilās un līdzvērtīgās darba algas dažādu profesiju pārstāvjiem plānveida ekonomikas apstākļos ne tikai pazemināja darba efektivitāti un kvalitāti, bet arī ierobežoja kadru rotāciju. Jaunajos apstākļos, kad darba vietas atrašana bez stāža un izglītības prasa arī neatlaidību un uzņēmību, ne visi iedzīvotāji ir spejīgi sasniegt apmierinošus rezultātus. Jo lielāks ekonomiski aktīvo iedzīvotāju vecums, jo lielākas grūtības jāpārvar, lai veiksmīgi konkurētu darba tirgū. Vairāku bezperspektīvu uzņēmumu slēgšana vai darbības sašaurināšana veicina bezdarba rašanos valstī, jo atbrīvoto darbinieku izglītība un kvalifikācija nav piemērota jauno darbavietu prasībām citās nozarēs.

Lai gan kopumā vērtējot veiksmīga Latvijas tautas attīstība nav iedomājama bez brīvām darba attiecībām tirgus ekonomikas apstākļos, var akcentēt atsevišķas Latvijas darba tirgus iezīmes, kas īstermiņa skatījumā negatīvi ietekmē iedzīvotāju labklājību:

- bezdarba rašanās un liels darba meklētāju skaits,
- darbavietu nepastāvība, nedrošība nodarbinātībā,
- darba likumdošanas neievērošana no darba devēju puses,
- liels skaits pretlikumīgo darījumu un organizāciju,
- augsta kadru mainība uzņēmumos un organizācijās,
- lielas iedzīvotāju daļas izglītības un kvalifikācijas nepiemērotība jaunajām prasībām,
- līdzekļu trūkums nodarbinātības problēmu risināšanai,

- uzņēmumu izvairīšanās no sociālā un citu nodokļu maksāšanas,
- slēptais bezdarbs, kas norāda uz bezdarbnieku skaita palielināšanās iespējām.

Saskaņā ar Valsts nodarbinātības dienesta datiem, līdz 1997. gada 1. aprīlim, par bezdarbniekiem atzīti 7.5 % no ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem. Dienesta rīcībā ir detalizēta informācija par bezdarba izplatību atkarībā no dzīvesvietas, no dzimuma un vecuma, no profesijas un izglītības un no nacionālās piederības.

Visplašāk bezdarba problēma Latvijā ir izplatīta tādos reģionos kā Rēzeknes rajons - 29.5 %, Krāslavas rajons - 25.4 %, Preiļu rajons - 22.8 %, Balvu rajons - 22.3 %, Jēkabpils rajons - 16.7 %, Daugavpils rajons - 14.6 % un Ludzas rajons - 14.2 %.

Bezdarbnieku skaita attiecība pret ekonomiski aktīvo iedzīvotāju skaitu minētajos reģionos ievērojami pārsniedz vidējo rādītāju valstī. Situācija Rēzeknes rajonā ir tuva kritiskai, jo katrs trešais rajona iedzīvotājs ir bezdarbnieks. Šīs problēmas nopietnību reģionā apstiprina arī augstie nabadzības izplatības un dziļuma rādītāji, kas atspoguļoti disertācijas 3. daļā.

Salīdzinot bezdarba izplatību Latvijā un citās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs, var secināt, ka bezdarba līmenis Latvijā ir salīdzinoši zems, kaut gan tas ir visaugstākais Baltijas valstīs. Precīzi dati par situāciju Baltijas un citās postkomunisma valstīs pieejami par 1995. un 1996. gadu. Tādās valstīs kā Polija, Čehija, Slovākija, Slovēnija un Ungārija, bezdarba līmenis ievērojami pārsniedz Latvijas apjomus, neskatoties uz to, ka minēto valstu ekonomiskās attīstības rādītāji ir labāki. Tas, protams, nedod pamatu apgalvojumam, ka augstais bezdarba līmenis Centrāl-un Austrumeiropas valstīs ir par pamatu iedzīvotāju dzīves līmeņa samazināšanās, jo valstīs ar labāku vispārējo ekonomisko sistēmu un efektīvi funkcionējošu sociālās apdrošināšanas sistēmu, bezdarbniekus ne vienmēr var pieskaitīt pie mazzurīgajiem iedzīvotājiem. Šāds apgalvojams, bez šaubām, ir aktuāls Latvijas gadījumā, jo bezdarba pabalsts ir ļoti mazs un pieaugošas dārdzības

apstākļos iespējas kļūt nabadzīgam ir ļoti lielas. Pielikuma tabulā 2.3.11. attēlots bezdarba līmenis Centrāl- un Austrumeiropas valstīs 1995. un 1996. gados.

Arī Eiropas Savienības valstīs bezdarbs ir viena no svarīgākajām problēmām. Šo problēmu nav iespējams atrisināt ar vienkāršiem ekonomiskās politikas instrumentiem. Bezdarbs ir strukturāla ilgtermiņa problēma, kas, domājams, netiks atrisināta tuvāko gadu laikā. Pat ekonomiskās aktivitātes un iekšzemes kopprodukta pieaugums - kā tas novērojams, piemēram, Somijā - nedod tūlītēju un tiešu iespaidu uz bezdarba samazināšanos. Bezdarba līmeņa dinamika Eiropas Savienības valstīs attēlota pielikuma tabulā 2.3.12.

2.3.6. Tautas attīstība Latvijā.

Tautas attīstību definē kā cilvēku izvēles iespēju paplašināšanos. Gan ekonomiskajā un politiskajā sfērā, gan sociālajā un kultūras dzīvē cilvēki diendienā kaut ko izvēlas - izvēlas tajās robežās, kādas nosaka apstākļi. Dažu izvēles iespēju pieejamība ir cilvēka dzīvē vitāli svarīga un neaizstājama. Tāda, piemēram, ir iespēja izvēlēties ilgu un veselīgu mūžu, labu izglītību un pienācīgu dzīves līmeni. Tas nebūt nenozīmē, ka pārējās iespējas būtu mazāk svarīgas. Ļoti svarīgas ir izvēles iespējas, kas skar līdzdalību politiskajā dzīvē, kultūras daudzveidību, cilvēktiesības un pamatbrīvības. Taču izšķirīgās ir minētās pamatiespējas, jo tikai tad, kad tās ir pieejamas, kļūst izmantojamas arī visas pārējās. Jēdziens "tautas attīstība" ietver tādus jēdzienus kā cilvēkresursu attīstība, pamatvajadzības un cilvēku labklājība.

Vispārējie ekonomiskie rādītāji, piemēram, iekšzemes kopprodukts un tā dinamika atspoguļo valsts kopējo ekonomisko stāvokli un tās attīstību, bet ne vienmēr dod iespēju izdarīt secinājumus par iedzīvotāju dzīves apstākļiem un nākotnes iespējām. Lai novērtētu dzīves kvalitāti, iespējams izmantot rādītājus, kuros apkopoti gan materiālas, gan nemateriālas izteiksmes dati. Vienu no tāda veida rādītājiem 1990. gadā izstrādājusi Apvienoto Nāciju Attīstības Programma (UNDP) un tas ietver tādus parametrus kā:

- paredzamais dzīves ilgums,
- vispārējais izglītības līmenis,
- iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju, kas izteikts kā pirktspējas paritāte.

Katrs parametrs tiek izteikts speciāla indeksa veidā, kas parāda dotā rādītāja atšķirību konkrētā valstī no vidējā līmeņa pasaulē. Pēc tam tiek aprēķināts aritmētiskais vidējais no trim iegūtajiem lielumiem.

Aprakstītā rādītāja nosaukums ir **Tautas attīstības indekss** (Human Development Index). Indeksa galvenā priekšrocība ir tā, ka tiek ņemtas vērā nemateriālas vērtības.

Apvienoto Nāciju Attīstības Programma veic regulārus indeksa aprēķinus visā pasaulē. Tautas attīstības indeksa aprēķinu rezultāti Latvijā atspoguļoti pieliukma tabulā 2.3.13.

Kopš starptautiskajā praksē uzsāka izmantot Tautas attīstības indeksu, daudzu valstu valdības ir labāk izpratušas iedzīvotāju labklājības nozīmi valsts attīstībā.

Var secināt, ka tautas attīstības rādītājs Latvijā ir salīdzinoši zems, tas sācis strauji samazināties un mūsu valsts stāvoklis nav apmierinošs, salīdzinot ar citām 175 pasaules valstīm. Straujais kritums gan daļēji izskaidrojams ar iespējamo iepriekšējo gadu datu pārspilējumu kā arī ar indeksa aprēķināšanas metodikas īpatnībām, kas paredz iepriekšējo gadu ekonomisko un demogrāfisko rādītāju izmantošanu, nosakot tekošā gada tautas attīstības indeksu, tāpēc arī ekonomiskā krīze 90-to gadu sākumā TAI atspoguļota ar 3 gadu novēlošanos.

Jāatzīmē, ka Latvijā ir rādītājs, kas ir ļoti āpmierinošs: izglītības procents ir augsts un pieaugušo analfabētu daudzums sastāda tikai 1 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Latvijai tāpat kā citām Austrumeiropas valstīm pārejas procesā, nav jācinās par izglītības līmeņa paaugstināšanu, bet jācenšas saglabāt jau sasniegtais. Valstīs, kas atrodas pārejas procesā no plānveida uz brīvā tirgus ekonomiku, jārisina problēmas, kas saistītas ar centralizētā budžeta līdzekļu plūsmas pārtraukšanu izglītības sfērai apstākļos, kad atsevišķo valstu budžeti neatļauj sasniegt iepriekšējos finansējuma līmeņus. Atšķirībā no Rietumu attīstītajām valstīm, izglītības jomā valsts nozīme pārejas ekonomikas valstīm arvien samazinās, salīdzinot ar situāciju, kas bija plānveida ekonomikas apstākļos. Ir būtiski samazināt valsts nozīmi ne tikai izglītības jomā, bet cilvēku dzīvēs vispār.

90 - to gadu sākumā politisko un ekonomisko pārmaiņu procesa rezultātā Austrumeiropā izveidojās valstu grupa, kurās iedzīvotāju dzīves apstākļus nav iespējams pielīdzināt ne attīstītajām, ne jaunattīstības valstīm, tāpēc tiek izmantots jēdziens "valstis pārejas procesā".

Latvijai kā vienai no pārejas procesa valstīm, raksturīgas vairākas problēmas, kas saistītas ar tautas attīstību. Ja jaunattīstības valstu progress tiek analizēts, atkarībā no viena makroekonomiskā rādītāja - iekšzemes kopprodukta - dinamikas, pārejas procesa valstu attīstību nosaka, balstoties uz vairāku ekonomiskā rādītāju kopu. Sociālās problēmas, kas rodas pārejas periodā, tiek uzskatītas par neizbēgamām, un tāpēc nav prioritāras dotajā attīstības momentā. Sociālās izmaiņas, kas notiek Austrumeiropā un bijušajās Padomju Savienības valstīs, prasīs šo valstu iedzīvotāju izturību un pacietību. Dažādas Austrumeiropas valstis ir sasniegušas atšķirīgas sekmes ekonomisko un sociālo problēmu risināšanā. Dažas no tām ir spējušas mazināt negatīvās sekas, ko pārejas process ir atsājis sociālajā sfērā. Līdz 1995. gada banku krīzei Latvija ar šo uzdevumu tika galā samērā veiksmīgi. Tomēr Latvijas iedzīvotāju labklājība ievērojami samazinājusies. Viens no fundamentāliem iedzīvotāju dzīves līmeņa rādītājiem - dienā uzņemto kaloriju daudzums vienam iedzīvotājam - laika periodā no 1989. līdz 1994. gadam Latvijā samazinājās par 12 % (kritums no 2618 uz 2293 kalorijām dienā).

Galvenie demogrāfiskie rādītāji Latvijā pārejas procesā ir pielīdzināmi atbilstošiem Austrumeiropas valstu rādītājiem. Pielikuma tabula 2.3.14. atpoguļo demogrāfiskos rādītājus 1994. gadā.

Jāatzīmē, ka vairāki Latvijas demogrāfiskie rādītāji ir stipri zem vidējā Austrumeiropas līmeņa un liek domāt par neatliekamiem pasākumiem situācijas uzlabošanā. Piemēram, paredzamais dzīves ilgums dzimšanas brīdī tikai Krievijā ir zemāks, nekā Latvijā, turklāt iedzīvotāju skaits, kuru vecums ir virs 60, ir salīdzinoši liels, kas norāda uz to, ka iespējama strauja iedzīvotāju skaita samazināšanās. Socioloģiskie pētījumi liecina, ka jaundzimušo skaits ir liels ģimenēs ar zemu izglītības līmeni vai "nelabvēlīgajās" ģimenēs, kuras jau izmanto sociālos pabalstus. Tas izskaidrojams ar cilvēku, kuri apzinās patreizējās ekonomiskās grūtības un

rūpējas par savu bērnu labklājību, bažām par iespējām nodrošināt saviem bērniem pilnvērtīgu dzīvi. Tādas situācijas rezultātā pieaug to cilvēku daļa sabiedrībā, kas paļaujas uz citu darba rezultātu izmantošanu, kas var novest pie jau tā augstā noziedzības līmeņa palielināšanās. Dabiskā pieauguma līmenis Latvijā ir viszemākais no analizētajām 14 Austrumeiropas un bijušajām Padomju Savienības valstīm. Pie tam šis rādītājs (-6.9) arī bez salīdzināšanas ir tik zems, lai izdarītu secinājumus par nepieciešamību veikt nekavējošas darbības tautas labklājības uzlabošanā, kas varētu būt dzimstības samazināšanās un mirstības pieauguma noteicošais iemesls.

Protams, negatīvais iedzīvotāju pieaugums nav radies vienīgi pārejas procesa grūtību rezultātā. Tāda demogrāfiskā situācija ir radusies vairāku gadu desmitu laikā. Pasaulē zināmi vairāki piemēri, kad iedzīvotāju dabiskā pieauguma rādītājs attīstās pretēji ekonomiskajiem procesiem. Tā, piemēram, Albānija, kas ir salīdzinoši nabadzīga valsts, un kas arī atrodas pārejas periodā, ieņem pirmo vietu pēc iedzīvotāju dabiskā pieauguma uz 1000 iedzīvotājiem (19.6), bet Vācijā, kas ir augsti attīstīta valsts, atbilstošais rādītājs ir negatīvs (-1.3). Latvijā jaundzimušo skaits ir pastāvīgi samazinājies jau sākot ar 1940. gadu. Tanī pašā laikā mirstības līmenis ir pastāvīgi pieaudzis kopš 1960-to gadu vidus, kas atpoguļo arī sabiedrības novecošanu un cilvēku, kas ir darbaspējīgajā vecumā, mirstības pieaugumu. Dzimstības līmeņu kritums Latvijā ir apstājies divas reizes - 1950-to gadu beigās un 1980-tajos gados. Abi šie periodi bija saistīti ar politisko liberalizāciju. 80-tie gadi raksturojami arī ar apmaksātu dekrēta atvaļinājumu ieviešanu un Gorbačova anti-alkohola politiku, kas ievērojami samazināja mirstības pieaugumu bijušajā Padomju Savienībā.

Analizējot patreizejo situāciju, zinātnieki secinājuši, ka Latvijai ir maz cerību saglabāt savu esošo iedzīvotāju skaitu. Ja turpināsies patreizējās tendences, 2015. gadā Latvijas iedzīvotāju skaits būs sarucis līdz 2.14 miljoniem (patreizējo 2.48 miljonu vietā). Arī gadījumā, ja dzimstības un mirstības rādītāji uzlabosies un sasniegs 1980-to gadu līmeni, 2015. gadā iedzīvotāju skaits Latvijā būs 2.34 miljoni - par 200 000 mazāk nekā patreiz.

Pārejas procesa sekas tieši atspoguļojas vidējā dzīves ilguma rādītājā. Vidējais dzīves ilgums ir viens no svarīgākajiem tautas attīstības rādītājiem, jo tas atspoguļo gan sabiedrības veselības stāvokli, gan vispārējo sabiedrības dzīves līmeni. Pirms II Pasaules kara vidējais dzīves ilgums Latvijā bija lielāks, nekā daudzās Austrumeiropas valstīs (Bulgārija, Čehija, Ungārija, Polija), kā arī daudzās Dienvideiropas valstīs (Grieķija, Itālija, Spānija, Portugāle) un aptuveni pielīdzināms atbilstošajam rādītājam Austrijā, Beļģijā, Francijā un Skotijā. Atšķirība starp Latvijas un Padomju Savienības rādītāju tanī laikā bija 15 gadu. Pat vadoties pēc šodienas standartiem, atšķirība ir ļoti liela.

Pielikuma tabulā 2.3.15. atspoguļots paredzamais cilvēku dzīves ilgums dzimšanas brīdī Baltijas valstīs un Eiropā 1955. - 1995. gados.

II Pasaules karš un Padomju Savienības iebrukums atstāja graujošu ilgtermiņa iespaidu uz sabiedrības veselību un dzīves ilgumu. Tomēr, pateicoties bērnu mirstības samazināšanās, līdz 1960-to gadu vidum vidējais dzīves ilgums turpināja pieaugt. Tajā laikā attiecīgais rādītājs tuvojās Ziemeļ- un Rietumeiropas līmenim un bija augstāks par Dienvideiropas līmeni. Tomēr, analizējot pēckara datus, jāņem vērā, ka sevišķi Staļina valdīšanas laikā statistikas dati nav ticami un izmantojami salīdzināšanai.

Turpmākais vidējā mūža ilguma samazinājums 70-tajos gados izskaidrojams ar nedabiskajiem un absurdajiem procesiem, kas tajā laikā notika Padomju Savienībā un Austrumeiropā un kas noveda pie sociālās struktūras atpalcības, zema veselības aizsardzības līmeņa, neveselīga dzīvesveida, sliktas pārtikas izmantošanas, ilgtermiņa alkoholisma. Īsā pretalkoholisma kampaņa perestroikas laikā un atbrīvošanās kustības laikā 80-to gadu beigās veicināja strauju vidējā dzīves ilguma pieaugumu gan Latvijā, gan citās padomju republikās. Padomju lielvalsts sabrukums, valstu pāreja uz tirgus ekonomikas apstākļiem, kas noveda pie ekonomiskās krīzes un sociālās nestabilitātes, deva pamatu straujai aplūkotā rādītāja lejupslīdei.

Patreizējā periodā visaugstākais vidējā dzīves ilguma līmenis konstatēts Japānā - 76 gadi vīriešiem un 82 gadi sievietēm. Eiropā visaugstākais līmenis reģistrēts Īrijā un Šveicē - 75 gadi vīriešiem un 81 gads sievietēm abās valstīs. Savukārt Latvijas līmenis nokrities zemāk kā pirms 50 gadiem, un tas sasniedz tikai 63.3 gadus vīriešiem un 74.9n gadus sievietēm. Stāvokli Latvijā varētu pielīdzināt krīzes situācijai, jo tādi rādītāji ir vairākām jaunattīstības valstīm. Latvijā strauji pieaudzis darba vecuma vīriešu mirstības rādītājs, sevišķi pēc 35 gadu vecuma. Apvienoto Nāciju Attīstības Programmā secināts, ka galvenie agrās nāves cēloņi ir dažāda veida nelaiemes gadījumi un asinsrites slimības. Šo cēloņu izraisītā mirstība ir daudz augstāka, nekā citās valstīs visā Eiropā. 1994. gadā Latvijā 56 % nāves cēloņu bija tieši asinsrites traucējumi, tai pašā laikā Rietumeiropā šī saslimšana bijusi par cēloni tikai 35 - 40 % nāves gadījumu.

Atšķirība vīriešu un sieviešu vidējos mūža ilgumos ir daļēji izskaidrojama ar tabakas izstrādājumu un alkoholisko dzērienu popularitāti vīriešu vidū. Alkohola patēriņš uz vienu iedzīvotāju pieaudzis no 6.4 litriem 1993. gadā līdz 7.8 litriem 1994. gadā. Pie tam, lielāko daļu alkohola patēriņa veido stiprie dzērieni - 1995. gadā 58.9 %. Savukārt Dānijā 58 % alkohola patēriņa veido alus. Lielu negatīvu iespaidu uz iedzīvotāju veselības stāvokli atstāj nelegāli ražotais alkohols, kam ir liels noiets grūtajos ekonomiskajos apstākļos. To ļauj secināt straujais ar alkoholu saistīto psihisko slimību un ar alkoholu saistīto nāves gadījumu skaita pieaugums. 1980. gadā tika reģistrēti 19 ar alkoholu saistīto psihisko slimību gadījumi uz 100 000 iedzīvotājiem, bet 1993. gadā rādītājs pieauga līdz 34, un 1994. gadā - līdz 59. 1981. gadā nāves gadījumu, kas saistīti ar saindēšanos no alkohola, skaits bija 3,6 uz 100 000 iedzīvotājiem, bet 1993. gadā tas sasniedza jau 10.1 un 1994. gadā - 16.7. Arī smēķēšanas problēma ir stipri izteikta parādība vīriešu vidū. Apmēram 56 % no visiem vīriešiem lieto tabakas izstrādājumus, izsmēķējot vidēji 16 cigaretes dienā, savukārt sieviešu smēķētāju daudzums ir 17 %, vidēji 9 cigaretes dienā.

Analizējot tautas attīstības rādītājus Latvijā, jāsecina, kas tos ievērojami ietekmē reģionālais sadalījums. Rīga vienmēr ir bijusi pievilcīga vieta citu Latvijas reģionu iedzīvotāju un bijušās Padomju Savienības iedzīvotāju skatījumā. Kopš II

Pasaules kara, pilsētas izmēri ir vairāk kā divkāršojušies. Gandrīz puse Latvijas iedzīvotāju dzīvo Rīgā un tās apkārtnē, kas ir septiņas reizes vairāk, nekā nākošajā lielpilsētā. Tikai nedaudzās attīstītajās valstīs ir izveidojusies līdzīga situācija: Atēnas Grieķijā ar 55 % no kopējā iedzīvotāju skaita un Lisabona Portugālē ar 50 % no kopējā valsts iedzīvotāju skaita. Rīgā ir viens no augstākajiem mirstības rādītājiem, ko veicina ģenētiskās anomālijas, sirds slimības, pašnāvību un nelaimes gadījumu skaits. Lielais mirstības skaits nav samērojams ar medicīniskās palīdzības nodrošinājuma līmeni un sociālo infrastruktūru. Mirstību Rīgā ietekmē arī virkne līdz šim neizpētītu sociālu, ekonomisku, medicīnisku, bioloģisku un organizatorisku faktoru. Pārāpdzīvotības problēma saistīta ar dzīvokļu nepietiekamību, nabadzību un apkārtējās vides piesārņošanu. Latvijas interesēs ir veikt nacionāla mēroga pasākumus reģionālās attīstības izlīdzināšanā, infrastruktūras attīstīšanā visas republikas mērogā, tirdzniecības un kultūras sakaru paplašināšanā citās Latvijas pilsētās un lauku rajonos. Pielikuma tabulā 2.3.16. attēloti galvenie socio-demogrāfiskie rādītāji Latvijas reģionos.

Latvijas reģionu socio-demogrāfisko rādītāju analīze liek secināt, ka situācija Latgalē ir ievērojami grūtāka, nekā pārējos Latvijas reģionos. Vairākos Latgales rajonos paredzamais mūža ilgums ir zemāks, nekā vidējais valstī, notiek sabiedrības novecošana, ir ievērojami augstāks bezdarba līmenis un zemāki iedzīvotāju ienākumi. Tas izskaidrojams ar lielajām Latgales reģionu atšķirībām no pārējās Latvijas daļas kultūras un vēstures ziņā. Ilgie Polijas ietekmes gadsimti atstājuši iepaidu uz reliģiju - lielākā daļa Latgales iedzīvotāju ir katoļi. Izveidojusies arī savdabīga etniskā situācija.

Socio-demogrāfiskā situācija Latvijā pierāda, ka daudzas problēmas nav saistītas tikai ar pārejas procesa grūtībām, kā tas notiek citās Austrumeiropas valstīs, bet šīm problēmām Latvijā ir dziļākas saknes. Tāpēc nevar cerēt, ka, atrisinot pārejas procesa grūtības, Latvijas sociālais un demogrāfiskais stāvoklis būs tāds kā augsti attīstītajās valstīs. Latvijas problēmām jāmeklē īstie cēloņi un jācenšas rast specifiski risinājumi, kas piemēroti vienīgi mūsu valstij.

Ekonomiskās pārveides procesu līdzīgā norise kā arī kopējās sociālās sfēras tradīcijas ir ietekmējušas Baltijas valstu sociālo sfēru attīstību. Daudzi sociālie procesi norit līdzīgi. Pat iedzīvotāju dabiskais pieaugums, kas ir integrāls rādītājs dažādu sociāli ekonomisko un citu faktoru iedarbībai, visās Baltijas valstīs attīstās pēc līdzīga modeļa - samazinās. Pielikuma tabulā 2.3.17. attēlots atsevišķu sociālās sfēras rādītāju salīdzinājums Baltijas valstīs. Tabulas sagatavošanā izmantoti Latvijas Republikas Ekonomikas Ministrijas dati.

3. Stratificētas sabiedrības izveide un tās nozīme nabadzības problēmas risināšanā Latvijā.

3.1 Sabiedrības stratifikācijas teorijas mūsdienu sabiedrībā

Lai analizētu ekonomisko procesu norišu ietekmi uz Latvijas sabiedrību un pētītu, kā attīstās iedzīvotāju labklājība, jāveic sabiedrības stratificēta analīze, jo pārejas perioda laikā skaidri parādās sabiedrības noslāņošanās problēma, kas neļauj visu sabiedrību apūkot kā vienotu kopumu, bet liek noteikt dažādu iedzīvotāju slāņu labklājību. Viens no būtiskākajiem disertācijas uzdevumiem ir meklēt saikni starp makroekonomiskajiem procesiem, kas attīstās objektīvi (neatkarīgi no indivīda situācijas) un situāciju, kādā objektīvo un subjektīvo apstākļu ietekmes rezultātā nonāk katra iedzīvotāju grupa. Tikai pilna cēloņsakarību analīze dos iespēju meklēt sabiedrības noslāņošanās problēmas risinājumu un izstrādāt priekšlikumus, kas būtu izmantojami ne tikai valsts institūcijās, bet ar kuriem vajadzētu iepazīties dažādu sociālo slāņu pārstāvjiem, lai rastu iespēju analizēt savu situāciju un atrast sev vispiemērotāko rīcību.

Lai rastu pamatu Latvijas sabiedrības stratifikācijas modeļa attīstīšanai, tiek aplūkotas četras galvenās mūsdienu sabiedrības stratifikācijas teorijas, kā arī viena sociālo vērtību grupējumu pieeja, un analizēta to piemērotība pārejas ekonomikas valstu sabiedrībām.

Socioloģijas zinātnes attīstību ir ievērojami ietekmējušas Karl Marx, Max Weber un Eric Olin Wright teorijas, kas veido analītisku un strukturizētu pamatu sabiedrības stratifikācijas modeļu attīstībai.

Karl Marx teorija

Marx teorijas pamatu veido dažādu sabiedrības grupējumu un ražošanas līdzekļu īpašuma saistības, galvenokārt aplūkojot šo atšķirīgo sabiedrības grupu galvenos ienākumu avotus. Tā kā Marx darbi tika izstrādāti 19. gadsimta vidū, tie analizē sabiedrības modeļus, kāds bija raksturīgs valstīs, kas atradās industriālā

prograsa sākumā. Saskaņā ar Marx teoriju, industriālo sabiedrību veido divas galvenās šķiras - kapitālisti, kuru pārziņā atrodas rūpnīcas, biroji, iekārtas un kapitāls un proletariāts, kura pārstāvjiem nepieder ražošanas līdzekļi un kuri ir spiesti pelnīt savu iztiku, pārdodot savu darbu kapitālistu uzņēmumiem. Marx kritizē ekspluatatorisko sabiedrības modeli, kas ļauj kapitālistiem piesavināties proletariāta darba augļus, tai pašā laikā neļaujot strādniekiem sasniegt pienācīgu dzīves līmeni.

Lai arī 19. gadsimtā sabiedrības modelis bija daudz tuvāks Marx analīzei, nekā mūsdienu sabiedrībā, pats Marx atzina, ka realitātē sabiedrības uzbūve ir daudz komplicētāka un bez divām galvenajām šķirām eksistē pārejas šķiras, kuras saglabājušās no feodālās saimniekošanas sistēmas un turpina eksistēt ilgu laiku pēc sistēmas sabrukuma. To vislabāk var attiecināt uz zemniecību. Tāpat Marx atzīst, ka pat divu galveno šķiru ietvaros eksistē atšķirības:

- kapitālistu starpā pastāv interešu konflikts starp finansu kapitālistiem (bankieriem) un rūpnieciskajiem ražotājiem,
- pastāv lielas interešu atšķirības starp maziem uzņēmējiem un lielo korporāciju īpašniekiem. Abas grupas pieder pie kapitālistu šķiras, bet lielo uzņēmēju intereses var kaitēt mazo firmu īpašnieku uzņēmējdarbības attīstībai,
- proletariāta ietvaros pastāv atšķirības starp ilgtermiņa bezdarbniekiem un nodarbinātajiem iedzīvotājiem, kā arī starp dažādu tautību proletariāta pārstāvju dzīves līmeni.

Attīstoties tirgus ekonomikai, industriālajās Rietumu valstīs atšķirības starp dažādām sabiedrības šķirām ir kļuvušas daudz mazākas, nekā pagājušajā gadsimtā un ražošanas līdzekļi ir tikai viens no vairākiem faktoriem, kas nosaka mūsdienu sabiedrības iedzīvotāju piederību pie vienas vai otras šķiras. Marx uzskatīja, ka ievērojamā atšķirība pārticības ziņā starp kapitālistiem un proletariātu turpinās pieaugt un palielināsies nevienlīdzība, kuras pamats ir ražošanas līdzekļu īpašums.

Mūsdienu augsti attīstītas Rietumu valstīs pierādījušas, ka arī tie iedzīvotāji, kuri pieder strādnieku šķirai saņem savām prasībām atbilstošu atalgojumu un viņu

patēriņa kultūra daudzos gadījumos netpaliek no to iedzīvotāju patēriņa standarta, kuru pārziņā atrodas ražošanas līdzekļi. Vispārējās produktivitātes pieaugums un pārejas šķiru veidošanās mūsdienās ļāvusi attīstīt daudzveidīgu sabiedrības modeli, kurā nav strikts nodalījums starp kapitālistiem un proletariātu. Pieaagot vispārīgai produktivitātei, katram strādnieku šķiras pārstāvim mūsdienās ir iespējams baudīt daudz pilnvērtīgāku dzīvi, nekā atbilstošā darba veicējam pagājušajā gadsimtā.

Tāpat pieaudzis to iedzīvotāju skaits, kurus nav iespējams iedalīt jebkurā no Marx izdalītajām šķirām, jo augsta līmeņa vadītāji lielos uzņēmumos kontrolē ražošanas līdzekļu izmantošanu un vada citus darbiniekus, bet viņu īpašumā nav ražošanas līdzekļu. Tāpat pie strīdīgajām šķirām pieder sīka buržuāzija, kas atsevišķos gadījumos nevienu neekspluatē, bet nodarbojas ar ģimenes biznesu, pašiem izpildot maz kvalificētos darbus. Līdz ar to jāsecina, ka Marx modelis mūsdienu modernās sabiedrības analīzei nav pilnvērtīgs un ir nepieciešams izmantot citas sabiedrības stratifikācijas teorijas.

Bez šaubām Marx atzinumi ir būtiski arī Latvijas apstākļiem, jo, ja sabiedrībā neveidosies daudzpusība, ar dažādiem profesiju veidiem un dažādām īpašuma formām, var izveidoties situācija, ka nodalījums starp divām dažādām sabiedrības daļām paliek ievērojams un sabiedrībā nenotiek pilnvērtīgs stratifikācijas process. Tādā gadījumā Latvijas sabiedrības modelis būtu pielīdzināms 20. gadsimta sākuma modelim Rietumu valstīs un norādītu uz sabiedrības nespēju izmantot augsti attīstīto valstu pieredzi sociālās sfēras attīstībā. Jāņem vērā arī Marx bažas par nabadzības izplatības iespējamību. Lai arī nabadzības problēma augsti attīstītajās industriālajās valstīs ieņem daudz mazākus apmērus, nekā bija paredzējis Marx, tā turpina eksistēt un pierāda, ka pat vispārtikušākajās valstīs ar samērīgu ienākumu sadales mehānismu pilnvērtīgas, harmoniskas sabiedrības izveide vēl nav sasniegta.

Max Weber teorija

Lai arī Weber teorija ir balstīta uz tām pašām nostādnēm, ar kādām strādāja Marx, Weber akcentē divus būtiskus stratifikācijas faktorus, kas nav atrodamī Marx teorijā. Pirmkārt, indivīda piederību vienai vai otrai šķirai nosaka vairāki ekonomiski faktori, kas ne vienmēr ir saistīti ar kontroli pār ražošanas līdzekļiem. Tiem sabiedrības locekļiem, kuriem ir speciāla kvalifikācija vai izglītība, ir iespējas saņemt lielāku atalgojumu darba tirgū un gūt lielākus sasniegumus uzņēmējdarbībā.

Otrkārt, Weber veido jaunu stratifikācijas paraugu, kas nav cieši saistīts ar ekonomiskiem faktoriem, proti, tiek veidota stratifikācija atkarībā no statusa un no piederības kādam noteiktam grupējumam jeb partijai. Sabiedrībā atrodas vairākas prestižas profesijas, piederība aristokrātiskai ģimenei, nodarbošanās ar kādām sabiedriskajām aktivitātēm, kas nodrošina zināmu statusu, atkarībā no sabiedrības ētiskajām vērtībām.

Piedalīšanās organizācijās un partijās arī ir pamats sabiedrības stratifikācijai, bet tas ne vienmēr ir saistīts ar personas piederību vienai vai otrai šķirai.

Tā kā Weber teorijas jaunievedumi, salīdzinot ar Marx teoriju, akcentē galvenokārt ne-ekonomiskus faktorus, tā nav izmantojama par pamatu sabiedrības noslāņošanās analīzei šīs disertācijas ietvaros. Protams, ir būtiski ņemt vērā Weber atzinumus, lai izprastu iedzīvotāju mobilitātes iespējas no vienas šķiras citā, izmantojot ne-ekonomiskas aktivitātes.

Erik Olin Wright teorija

Wright akcentē trīs galvenos ar sabiedrībā pieejamo līdzekļu kontroli saistītus faktorus, kas dod pamatu sabiedrības stratifikācijai:

- kontrole pār investīcijām un kapitālu,
- kontrole pār fiziskajiem ražošanas līdzekļiem (rūpnīcām, iekārtām, birojiem),

■ kontrole pār darbaspēku.

Balstoties uz šiem faktoriem, iespējams attīstīt pilnvērtīgu sabiedrības stratifikācijas modeli, kurā atspoguļotas galvenās mūsdienu modernās sabiedrības šķiras. Wright pieeja dod iespēju atrisināt Marx darbos atspoguļotu dilemmu par “pretrunīgo” šķiru pastāvēšanu. Wright teorija pierāda, ka agrākās “pretrunīgās” šķiras ir iespējams definēt un tās veido mūsdienu sabiedrības lielāku daļu, tāpēc tās nedrīkst ignorēt, bet, tieši otrādi, par tām jāveic padziļināti pētījumi.

Balstoties uz Wright teoriju, iespējams izdalīt sekojošas galvenās mūsdienu sabiedrības šķiras:

1) Bagātie cilvēki - kapitālisti, kuriem pieder neproporcionāli liels materiālo vērtību apjoms (multimilioniāri un miljardieri) - banku un lielu tirdzniecības vai pakalpojumu uzņēmumu īpašnieki kā arī lieli zemes īpašnieki (sevišķi Anglijā), kuru bagātība, prestižs un politiskā vara ir ievērojami lielāka, nekā pārējiem sabiedrības locekļiem un kuri aktīvi piedalās sabiedrības politiskajos un ekonomiskajos procesos. Šo cilvēku skaits katrā valstī ir ļoti mazs, bet viņu ietekme ievērojama. Iedzīvotāji, kuri atbilst šīs klases prasībām veido sabiedrības augšējo politisko un ekonomisko eliti un gūst iespēju ietekmēt valstī būtiskas norises un zināmā mērā pat ierobežot demokrātiju. Protams, arī šīs, lai arī skaitliski mazās šķiras ietvaros ievērojama dažādība un pretrunas, kas saistītas ar ienākumu un bagātības avotu veidu.

Augstākā šķira Latvijā sastāv no ienesīgu banku, ražošanas, tirdzniecības un pakalpojumu uzņēmumu īpašniekiem, kuri darbojas arī politiskajā arēnā vai nu tieši līdzdarbojoties, vai arī atbalstot noteiktu partiju, kuras programma konkrētajam uzņēmumam ir visizdevīgākā. Pie augstākās šķiras var pieskaitīt arī tos iedzīvotājus, kuru ienākumu avoti nav likumīgi un kuru politiskā ietekme netiek atklāta. Latvijas apstākļos pie augstākās šķiras nosacīti varētu pieskaitīt iedzīvotājus, kuru ienākumi gan ir daudzkārt mazāki, nekā atbilstošās šķirās šķiras pārstāvjiem attīstītajās Rietumu valstīs un tie veido 5 % no Latvijas iedzīvotājiem, kuru pārziņā ir 30 % no sabiedrībā pieejamiem ienākumiem. Par Latvijas

sabiedrības eliti var uzskatīt iedzīvotājus, kuri ne tuvu nav miljonāri tādu apsvērumu, jo ekonomikā kopumā pieejamo līdzekļu apjoms ir daudz mazāks, nekā Rietumu valstīs, bet neskatoties uz to noteikta iedzīvotāju daļa pēc savām sociālajām īpatnībām ievērojami atšķiras no pārējās sabiedrības daļas ar savu politisko ietekmi un iespēju izbaudīt citiem nepieejamus materiālos labumus. Latvijas īpatnība ir arī salīdzinoši viegla un ātra migrācija no/ uz eliti.

Līdzīgus secinājumus par augstākās šķiras sastāvu un ietekmi Lietuvā izdarījusi profesore O. Rakauskiene, uzsverot lielāku nelegālo darījumu ietekmi augstākās šķiras izveidē.

2) Vadošie darbinieki, kuri strādā kapitālistu labā un kuri vada ekonomiku un ražošanu. Vadošie darbinieki kontrolē saražotās vērtības un sociālo vajadzību pārpalikumu, viņi ir vienlaicīgi gan ekspluatējamie, gan ekspluatētāji un veido vidusšķiras pamatu. Šai šķirai nebūtu piemērotas vietas, piemēram, K.Marx stratifikācijas modeli, jo tās pārstāvji kontrolē investīciju un kapitāla izvietojumu, rūpnīcu un biroju izmantošanu kā arī zemāka līmeņa darbiniekus, bet tai pašā laikā viņi nav savu uzņēmumu īpašnieki un nav neatkarīgi. Vadošie darbinieki veido vidusšķiras augstāko slāni, tiem parasti ir augstākā izglītība un ievērojama veiksmīga profesionālā pieredze.

Latvijā vadošo darbinieku skaits nav skaitliski liels, jo starptautisko uzņēmumu augstākās pozīcijas pagaidām ieņem ārzemju speciālisti, kas varētu mainīties, pieaugot vietējo ekspertu pieredzei un profesionālismam. Savukārt vietējos uzņēmumos vadības struktūra ir ļoti hierarhiska un vadības lēmumus pieņem neliels cilvēku skaits, kuri bieži vien ir līdzīpašnieki un kuri vēlas iekļūt elitē.

3) Vidēja līmeņa darbinieki, kuri pārdod savu darbaspēku jeb “baltās apkaklītes” un kuriem nepieder īpašums, kuru darbs nav neatkarīgs. Vidēja līmeņa darbinieki atšķiras no primitīvo funkciju un fiziskā darba veicējiem ar zināmu izglītības līmeni,

iespēju rast jauninājumus tehnoloģiskajā procesā, spēj uzlabot ražošanas procesu, tie veido daļu no lauksaimniecības darbiniekiem un inteligences. Amerikāņu sociologs Daniels Bells dēvēja šo iedzīvotāju slāni kā šķiru, kurai ir zināšanas. Šīs sabiedrības daļas profesija un zināšanas vien nav pietiekams priekšnoteikums, lai iekļautos vidusšķirā - ir nepieciešams arī zināms materiālais nodrošinājums un politiskā ietekme. Šīs būtiskās vidusšķiras daļas sociālās un politiskās intereses atšķiras no “zilo apkaklišu” interesēm un tai zināmā mērā ir dota iespēja kontrolēt fizisko darbu veicēju darbību.

Latvijas vidusšķiras lielāko daļu veido tieši vidējā līmeņa darbinieki, jo iedzīvotāji ar kvalitatīvu tirgus ekonomikas apstākļiem piemērotu izglītību cenšas iegūt darba pieredzi lielos starptautiskos un vietējos uzņēmumos, lai iegūtu zināmu materiālo stāvokli kā arī darba pieredzi. Būtiski ir atzīmēt, ka, pastāvot lielai birokrātijai un ierobežojumiem, Latvijā nav pietiekoši labvēlīga vide mazā biznesa attīstībai, kas nosaka lielas daļas izglītoto iedzīvotāju piederību algotajam darbaspēkam.

4) Mazā buržuāzija - veikalu, restorānu, salonu īpašnieki, kuri netiek ekspluatēti un neekspluatē citus un kuru pārziņā ir nelieli īpašumi. Šī ir tradicionālā vidusšķira, jeb “vecā vidusšķira”. Karl Marx definēja mazo buržuāziju kā pārejas šķiru, kurā apvienojas gan kapitālistu, gan strādnieku intereses, kuras sociālais stāvoklis - dzīves līmenis, prestižs un politiskā vara ir tieši pa vidu starp diviem atšķirīgiem sabiedrības slāņiem, jo, apsaimniekojot savus nelielos īpašumus, viņi izmanto savu un savu ģimeņu darbaspēku. Ražošanas līdzekļi atrodas mazās buržuāzijas rokās un nerodas pamats šķiru cīņai, tāpēc mazā buržuāzija zināmā mērā tika uzskatīta par progresīvu sabiedrības daļu. Tomēr šīs sabiedrības daļas intereses un ideoloģiskās prasības ir lielā mērā koncentrētas uz savām problēmām.

Protams, mūsdienu kapitālistiskā sabiedrība ir ievērojami attīstījusies un vidusšķiras pamatu veido vadošie darbinieki, kuri, lai arī tiek ekspluatēti, neredz

iemeslu būt neapmierinātiem ar savu materiālo un sociālo stāvokli kā arī politisko varu.

Latvijā mazās buržuāzijas pārstāvju skaits ir salīdzinoši neliels citu iemeslu dēļ, nekā attīstītajās Rietumu valstīs, kur mazo biznesu izkonkurē lielās korporācijas. Pārejas perioda valstīs ar pieredzes un atbilstošas sagatavotības trūkumu mazais bizness vēl nav sācis savu attīstību un iedzīvotāji vēl pietiekami neizmanto iespējas pelnīt iztiku citādā veidā kā strādājot algotu darbu. Ir nepieciešamas būtiskas pārmaiņas ētisko vērtību sistēmā, lai saprastu, ka peļņas iegūšanas, ieguldot līdzekļus uzņēmējdarbībā ir atbalstāma un visai sabiedrībai izdevīga darbība. Mazās buržuāzijas pārstāvju skaits Latvijā varētu strauji pieaugt, ja tiktu nodrošināti uzņēmējdarbībai labvēlīgi apstākļi. Bez tam mazajam biznesam

Latvijā ir daudz lielāks ilgtermiņa potenciāls, nekā Rietumu valstīs, jo daudzas starptautiskās korporācijas uzskata šo tirgu par nepietiekoši lielu, kas dod ievērojamas priekšrocības vietējā biznesa attīstībai.

Trīs slāņu pārstāvji - vadošie darbinieki, vidējā līmeņa darbinieki un sīkā buržuāzija - veido vidusšķiru. Latvijā vidusšķirā ietilpst apmēram viena trešā daļa no valsts iedzīvotājiem. Atsaucoties uz profesores O. Rakauskienes vērtējumu, vidusšķiras lielums Lietuvā ir 15 % no iedzīvotājiem, kas, salīdzinot ar Rietumu valstīm, kurās ap 60 - 70 % iedzīvotāju pieder vidusšķirai, ir ļoti zems rādītājs. Mazais vidusšķiras skaitliskais lielums liecina par nestabilitāti valstī un var novest pie neparedzamām politekonomiskām sekām. 1990. gada darbaspēka pētījums (Labour Force Survey statistics, Social Trends 1992) Lielbritānijā, kas dod skaitlisku pamatu sabiedrības stratifikācijai, atkarībā no iedzīvotāju profesijas, un līdz ar to viņu iespējamo ienākumu apjomu, kas pamato piederību noteiktai sociālai stratai (valstīs ar harmonisku algu struktūru), pierāda, ka 57 % nodarbināto pieder vidusšķirai (baltās apkaklītes un augstākā līmeņa vadītāji), bet 43 % nodarbināto pieder zemākai šķirai (fizisku darbu veicēji). Jāņem vērā, ka minētais pētījums neietver īpašniekus un pašnodarbinātos iedzīvotājus un tādejādi nav izmantojams kā pilns stratifikācijas modelis.

5) Vienkāršo un fizisko darbu veicēji, kuri izpilda salīdzinoši primitīvus un monotonus un zemu atalgotus darbus, kuru materiālais nodrošinājums un stāvoklis sabiedrībā kā arī politiskā ietekme ir zem vidējā līmeņa, kā arī bezdarbnieki, kuri nespēj atrast darbu un nodrošināt savas ģimenes ar pienācīgiem materiāliem līdzekļiem - veido sabiedrības zemāko šķiru. Ir būtiski akcentēt, ka vienkāršo un fizisko darbu veicēju grupā pastāv liela atšķirība starp “zilajām apkaklitēm”, tiem cilvēkiem, kuri sasnieguši augstu profesionālisma līmeni, vada zemāk kvalificētos darbiniekus un ilgtermiņa bezdarbniekiem, kuri nespēj atrast pastāvīgu nodarbošanos. “Zilo apkaklišu” dzīves līmenis attīstītajās Rietumu valstīs daudzos gadījumos ir daudz augstāks par to labklājības līmeni, ko izbauda vidējā līmeņa speciālisti vai pat mazo uzņēmumu īpašnieki pārejas perioda valstīs.

Ņemot vērā iepriekš izdarītos secinājumus par kopprodukta apjoma uz vienu iedzīvotāju atšķirībām pārejas perioda valstīs un attīstītajās Rietumu valstīs, kas daudzos gadījumos ir 5 - 7 reizes augstāks Rietumos, jāakcentē, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju, neatkarīgi no izglītības līmeņa, kvalifikācijas un profesionālās sagatavotības, kā arī no patreizējā nodarbinātības veida pēc sava ienākumu apjoma, patēriņa struktūras un vispārējā dzīves līmeņa, pieskaitāmi zemākai sociālai stratai. Lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju (68 %) pieskaitāmi pie zemākās sociālās stratas un to pārzinā ir tikai neliela daļa no sabiedrībā pieejamiem līdzekļiem. Profesores Rasauskienes novērtējums par Lietuvas sabiedrību norāda, ka aptuveni 80 % no Lietuvas iedzīvotājiem ir nabadzīgi un tādejādi pieder zemākajai šķirai.

Frank Parkin teorija

Britu autors Frank Parkin atbalstīja galvenokārt Max Weber atzinumus, kas balstās uz ražošanas līdzekļu kontroles nozīmīgumu, bet neaprobežojas ar to, jo atzīst citu sociālo vērtību nozīmīgumu sabiedrības stratifikācijas izveidē. Ražošanas līdzekļu īpašums, saskaņā ar Frank Parkin teoriju, ir viens no sociālā grupējuma vai

sociālās nošķirtības veidiem. Iedzīvotāji ar līdzīgām interesēm, kas bez ekonomiskajām interesēm var iekļaut, piemēram, politiskās, reliģiskās, nacionālās vai profesionālās intereses, sabiedrībā veido noslēgtus grupējumus, kas ne vienmēr ir saistīti ar ienākumu apjomu un dzīves līmeni. Visbiežāk sabiedrības locekļi, kuri ir iekļauti sociālajā grupējumā, kura prestižs vai priekšrocības ir zemākas, nekā citos grupējumos, cenšas nonākt izdevīgākā situācijā, bet tas neizslēdz “dubultās nošķirtības” iespējamību, kas nosaka noraidošo attieksmi pret mazāk nozīmīga grupējuma pārstāvjiem.

Izmantojot Frank Parkin pieeju var veidot daudzdimensiālu stratificētas sabiedrības modeli jebkurā valstī, bet tās mērķi pilnībā nesaskan ar disertācijas virzienu, jo ekonomiskais aspekts nav galvenais. Tomēr šī pieejai ir būtiska, lai atzītu daudzpusīgas, stratificētas sabiedrības izveides nozīmīgumu Latvijā, kurā tiktu atzīta daudzpusīgas sociālās vērtības un tiktu veicināta dažādu dzīvesveidu attīstība. Ir jāatzīst, ka ne tikai materiālās vērtības veido stratificētu sabiedrību un no vērtību un nodarbošanās līdzsvarotas un pakāpeniskas diversifikācijas iegūš ne tikai katrs sabiedrības loceklis, bet visa ekonomika kopumā.

Sociālo vērtību grupējumi mūsdienu sabiedrībā.

Jebkurā attīstītā Rietumu valstī sabiedrības analīzei var izmantot sabiedrības grupējumu modeli, kas veidots atkarībā no iedzīvotāju sociālajām vērtībām. Sabiedrības locekļi dzīvo saskaņā ar dažādām vērtībām, kas nosaka viņu dzīvesveidu, vajadzības, nodarbošanos kā arī patēriņa apjomu un struktūru. Tirdzniecības kompānijas nodarbojas ar savu klientu segmentēšanu, lai noteiktu viņu piederību vienai vai otrai sociālo vērtību grupai un izstrādātu atbilstošas mārketinga koncepcijas, kas atbilst noteiktas sociālo vērtību grupas vajadzībām un interesēm.

Trīs galvenās sociālo vērtību grupas nosaka attiecību modeli, kas veidojas starp konkrēto personu un ārpasauli, un jebkuru cilvēku var nosacīti pieskaitīt pie

“iekšēji orientētiem”, “ārēji orientētiem” vai “uz patreizējās situācijas saglabāšanu orientētiem”.

Pie “iekšēji orientētiem” pieder tie sabiedrības locekļi, kuri par galveno vērtību izvirza sevis attīstību. Apkārtējo un sabiedrības viedoklis nav būtiskākais faktors, tāpēc šo cilvēku dzīvesveids tiek orientēts uz sevis pilnveidošanu arī tajos gadījumos, kad apkārtējie to neievēro vai pat noraida. Šie cilvēki strādā profesijā, kas dod iespēju realizēt un attīstīt savas spējas un brīvo laiku pavada sportojot vai izglītojoties, un tiekoties ar cilvēkiem, kurus ciena un ar kuriem uztur ilgtermiņa attiecības, kā arī augstvērtīgus mākslas un kultūras pasākumus. Iekšēji orientēti cilvēki parasti piekopj veselīgu dzīvesveidu - lieto augstvērtīgu pārtiku un kosmētiku. Tipiskā Rietumu sabiedrībā ievērojama daļa no visiem sabiedrības locekļiem ir “iekšēji orientēti”, kas ir pārsvarā jauni cilvēki. Viņi nodarbojas ar ienesīgām profesijām, ne tikai lai rastu pašapliecināšanās iespējas, bet arī lai nodrošinātu materiālās vērtības, kas nepieciešamas pilnvērtīgai brīvā laika izmantošanai un mājokļa iekārtošanai. Latvijas sabiedrībā “iekšēji orientētu” cilvēku pagaidām ir maz, jo par ļoti nozīmīgu faktoru dzīvesveida izvēlē arī jauniem cilvēkiem tiek uzskatīts apkārtējo viedoklis.

“Ārēji orientētos” cilvēkus jāiedala divās atšķirīgās grupās, pirmā no kurām ir “eksperimentālisti”, kuri pastāvīgi cenšas izmēģināt jaunas lietas - nodarbošanās, ēdienus, apģērbus, brīvā laika pavadīšanas veidu kā arī sabiedrību. “Eksperimentālistiem” ir svarīgs apkārtējo viedoklis - atzinīgs un apbrīnas pilns no draugu un paziņu puses, bet iespējams noraidošs no to cilvēku puses, kuru sociālās vērtības ir savādākas. “Eksperimentālisti” ir parasti gados jauni cilvēki un pārsvarā vīrieši, kuri aktīvi nodarbojas ar tik ienesīgām profesijām, cik tas ir nepieciešams savu pastāvīgi mainīgo patēriņa prasību apmierināšanai. Rietumu sabiedrībā eksperimentālisti veido būtisku daļu no sabiedrības vidusšķiras, bet Latvijā šī iedzīvotāju grupa veidojas tikai pamazām.

Lielāko daļu no tiem Latvijas iedzīvotājiem, kuri dzīvo saskaņā ar tirgus ekonomikas prasībām, veido “prasīgie patērētāji”, kuru sociālo vērtību skalā būtiskāko vietu ieņem apkārtējo viedoklis par viņu patēriņa struktūru un apjomu.

“Prasīgajiem patērētājiem” ir būtiski braukt ar jaunām automašīnām, iekārtot plašas dzīvojamās telpas, demonstratīvi izmantot mobilos telefonus, krāšņi un dārgi ģērbties, apmeklēt populārus nakts klubus, tikties ar sabiedrībā pazīstamiem un ietekmīgiem cilvēkiem. Viņu dzīvesveidu ievērojami ietekmē patreizējās modes prasības un plašā sabiedrībā atzītas vērtības. Šīs grupas iedzīvotāju skaits Rietumu valstīs lielā mērā ir atkarīgs no mentalitātes un nacionālajām īpatnībām, un Anglijā tas ir daudz mazāks, nekā, piemēram, Kiprā, kur lielais bagāto iedzīvotāju skaits ļauj uzstādīt daudz augstākus patēriņa standartus. “Prasīgo patērētāju” vajadzības un intereses lielā mērā nosaka nepieciešamību arvien vairāk palielināt savu materiālo nodrošinātību un aktīvi piedalīties ekonomiskajos un politiskajos procesos valstī. “Prasīgie patērētāji” dotajā brīdī veido Latvijas augstākās šķiras un vidusšķiras pamatu.

Gan attīstītajās Rietumu valstīs, gan Latvijā lielāko sabiedrības daļu veido iedzīvotāju grupa, kura ir ieinteresēta saglabāt eksistējošo vērtību sistēmu, lai arī dažos gadījumos nav ar to apmierināta. Iedzīvotājus, kuri paši nespēj vai nevēlas piedalīties izmaņu veicināšanā var iedalīt četrās atšķirīgās grupās: “ģimenes vērtību glabātāji”, “sociāli pasīvie”, “mūžīgi neapmierinātie” un “bezmērķīgie”.

“Ģimenes vērtību glabātāji” nevēlas mainīt stāvokli, kurā ierastais darba un mājas ritms pilnībā apmierina viņu prasības, kas ir orientētas uz tādu tradicionālo sociālo vērtību saglabāšanu kā ģimene, draudzība, pastāvīgums. Liela daļa precētu iedzīvotāju, kuri sasniedz vidēju vecumu gan Rietumu valstīs, gan Latvijā vai nu manto ģimenes vērtību tradīcijas no saviem vecākiem, vai nonāk pie tām savas dzīves laikā. “Ģimenes vērtību glabātāji” ir tipiski vidusšķiras pārstāvji, kuri aktīvi iesaistās darba tirgū ar galveno mērķi materiāli nodrošināt savu ģimeni kā arī tradicionālu pieņēmumu vadīti. Latvijas apstākļos tradicionālās vērtības, kuras mantotas no centralizēti plānotās ekonomikas gadiem, zināmā mērā ierobežo šo iedzīvotāju brīvību meklēt vairākus, tirgus ekonomikas apstākļos pieejamus ienākumu un peļņas avotus. Mūsu sabiedrībā, sekojot vecāku paraugam, šiem iedzīvotājiem ir grūti izšķirties par sava biznesa izveidi vai akciju iegādi naudas pelnīšanas nolūkos.

“Sociāli pasīvie” iedzīvotāji ir galvenokārt vecāka gada gājuma iedzīvotāji, kuru personīgo vērtību kopums izslēdz iespējas un interesi kaut ko būtiski mainīt savā un apkārtējo dzīvesveidā. Neatkarīgi no šo iedzīvotāju materiālā stāvokļa un dzīvesveida, viņi nav gatavi piedalīties pastāvīgi mainīgos un riskantos procesos. “Sociāli pasīvie” iedzīvotāji Latvijas sabiedrībā ir pakļauti nabadzības riskam, jo, turpinot ierasto dzīvi, viņi sastopas ar grūtībām atrast savu vietu jaunajā darba tirgū. Reti kurš “sociāli pasīvo” iedzīvotāju pārstāvis ir ieinteresēts un spējīgs nodibināt un veiksmīgi vadīt savu uzņēmumu. Ja lielais sociāli pasīvo iedzīvotāju skaits nebūs “sociāli mobils” un nemainīs savas sociālās vērtības, tādejādi nonākot citā vērtību grupā, pastāv liels risks, ka šie iedzīvotāji paliks zemākās šķiras ietvaros.

“Mūžīgi neapmierinātie” iedzīvotāji it kā ārēji nav apmierināti ar esošo situāciju, bet noraidošā attieksme pret izmaiņām nosaka nevēlēšanos pašiem veicināt jaunas situācijas izveidi. Saskaņā ar “mūžīgi neapmierināto” uztveri, jēlkāda veida uzlabojumi ir atkarīgi no citiem sabiedrības locekļiem vai institūcijām: sākot ar kaimiņiem un beidzot ar valsti. Lielais “mūžīgi neapmierināto” grupējums Latvijā arī saskaras ar nabadzības risku, jo atzīst savu bezspēcību un atkarību no valsts institūciju lēmumiem. Liela atšķirība starp šīs grupas pārstāvjiem Latvijā un Rietumu valstīs ir apstākļi, ka Latvijā šai iedzīvotāju grupai ir pamats būt neapmierinātiem, bet attīstītajās tirgus ekonomikas valstīs tas ir vairāk saistīts ar specifisko dzīves stilu.

Arī “bezmērķīgie” iedzīvotāji pieskaitāmi pie sociālā grupējuma, kas nav ieinteresēts veicināt izmaiņas, jo viņi neredz tam jēgu. Šie iedzīvotāji uzsāk un pamet daudzas dažādas nodarbošanās, jo neredz skaidru mērķi. Nekonkrētība un neizlēmība kā arī gribasspēka trūkums bieži noved pie nabadzības riska vai kriminālas darbības. Bezmērķīgi cilvēki ir sastopami katrā sabiedrībā un katrā šķirā, bet to situācija ir seviski riskanta pārejas perioda valstīs.

Latvija sabiedrībā nepieciešams popularizēt tādas sociālās vērtības, kas pēc iespējas lielākam iedzīvotāju skaitam atļautu pārorientēties uz jauniem ieņēmumu iegūšanas veidiem, attīstīt dažādus dzīves stilus. Tikai sociāli aktīvi iedzīvotāji, kuru mērķos ietilpst naudas pelnīšana vai nu lai pilnveidotu savas spējas, vai lai parādītu

apkārtējiem savu bagātību, vai papildinātu ģimenes budžetu, iekļausies jaunajā vidusšķirā. Sociāli pasīvi uz iekšu orientēti un neapmierināti iedzīvotāji nebūs spējīgi uzlabot savu labklājību. Latvijas sabiedrībai būs nepieciešams ilgs laiks, lai sasniegtu jauno sociālo vērtību atzišanu plašā sabiedrības lokā.

3.2. Nabadzības pētījums Latvijā

3.2.1. Nabadzības definēšana. Nabadzības problēmas globalitāte. Nabadzības novērtēšanas metodes.

Nabadzība ir fenomens, kas pastāv katrā valstī, neatkarīgi no ekonomiskās attīstības līmeņa un politiskās sistēmas. Šis fenomens pastāv visur un ir pastāvējis visos laikmetos un visās zemēs. Nabadzība ir politiski neitrāls jēdziens - tā ir nepatīkama problēma.

“Nabadzība - nepieciešamo eksistences līdzekļu trūkums.” Latviešu valodas vārdnīca, Rīga, "Avots" 1987. gads.

Eiropas Padomes 1984. gada 19. novembra lēmums : "par nabadzīgām tiek uzskatītas personas, ģimenes un personu grupas, kuru materiālie, kulturālie un sociālie resursi ir tik ierobežoti, ka to dzīves līmenis ir zemāks par minimālo pieņemamo līmeni Eiropas Kopienas dalībvalstī, kurā personas, ģimenes un personu grupas dzīvo".

Nabadzīgo personu un personu grupu resursi ir tik ierobežoti, ka tām liegta iespēja izmantot pārtiku un piedalīties sabiedrības dzīvē tādā apjomā, kas uzskatāms par pieņemamu konkrētajā sabiedrībā. Nabadzīgajiem liegta iespēja atrasties normālos dzīves apstākļos.

Nabadzība saistīta ar tādām sociālām problēmām kā slikts veselības stāvoklis, īss mūžs, nevērīga, bieži vien noziedzīga bērnu audzināšana, nepastāvīgs ģimenes stāvoklis, zems izglītības līmenis, bērnu laišana pasaulē agrākā vecumā un lielākā skaitā kā vidējais valstī, psihiskās slimības, alkoholisms, noziedzība, bezdarbs vai nepastāvīga nodarbinātība, pastāvīgas dzīvesvietas trūkums un zems elementāro dzīves ērtību līmenis, personīgās nedrošības sajūta, stress un bezcerība, agresīva grupēšanās atkarībā no nacionālās vai reliģiskās piederības.

Nabadzības sliksnis "poverty line" ir naudas līdzekļu daudzums noteiktā periodā vai tam ekvivalentas materiālas vērtības, kas vienam iedzīvotājam

nepieciešamas, lai tas nebūtu nabadzīgs. Jebkurš iedzīvotājs, kura ienākumi ir mazāki par nabadzības sliekšni, tiek uzskatīts par nabadzīgu.

Galvenā ekonomikas zinātnes problēma ir atrisināt pretrunu starp cilvēku neierobežotajām prasībām un sabiedrības ierobežotajām iespējām šīs prasības apmierināt.

Dažiem sabiedrības locekļiem ir pieejams lielāks līdzekļu apjoms preču un pakalpojumu iegādei, nekā citiem. Lai salīdzinātu plašā cilvēku vajadzību spektra apmierināšanas iespēju pakāpi, salīdzina iedzīvotāju un iedzīvotāju grupu (piemēram mājsaimniecību) pārziņā esošo ienākumu apjomu. Salīdzinājums tiek veikts starp dažādām pasaules valstīm, gan analizējot visu valstī dzīvojošo cilvēku ienākumu kopumā, gan vidējo ienākumu vienam sabiedrības loceklim noteiktā laika periodā. Vienas valsts ietvaros ienākumu apjomu salīdzina, pētot viena iedzīvotāja vai vienas iedzīvotāju grupas pārziņā esošo līdzekļu apjomu. Pētnieku uzdevums ir izsekot, kā šie ienākumi tiek radīti un pārdalīti un kuras iedzīvotāju un valstu grupas iegūst vairāk līdzekļu un kāpēc.

Atkarībā no valsts iedzīvotāju pārziņā esošo līdzekļu apjoma, valstis var nosacīti iedalīt vairākās grupās:

- nabadzīgās valstis,
- vidēja ienākuma valstis,
- pārejas procesa valstis,
- naftas ieguves valstis,
- attīstītās industriālās valstis.

Novērtējot atšķirības starp šo valstu pārziņā esošo ienākumu apjomu, jāatzīmē, ka nabadzīgajās valstīs (Indija, Ķīna, Sudāna), kurās dzīvo vairāk nekā 50 % pasaules iedzīvotāju, ienākumu apjoms sastāda tikai 5 % no pasaules kopējā ienākuma. Tai pašā laikā industriālās valstis (ASV, Kanāda, Japāna, Rietumeiropas valstis), kurās dzīvo tikai nedaudz vairāk par 15 % no pasaules iedzīvotājiem, iegūst 65 % no pasaules ienākumiem.

Ienākumu sadale pasaulē ir ļoti nevienmērīga. Ievērojamas atšķirības atrodamas nevis salīdzinot nabadzīgās valsts visnabadzīgāko iedzīvotāju ar bagātākās valsts visbagātāko, bet salīdzinot vidējos ienākumu līmeņus - tā piemēram - šī atšķirība Indijas un ASV līmeņos sasniedz 40 reizes. Atliek secināt, ka vairāk nekā pusci pasaules iedzīvotāju dzīves līmenis ir tik zems, kādu lielākā daļa industriālo valstu iedzīvotāju nevarētu iedomāties.

Nevienmērīgais līdzekļu sadalījums liek atbildēt uz trim fundamentāliem jautājumiem:

- Kam ražo sabiedrība? Apstākļos, kad lielākā daļa līdzekļu atrodas industriālo lielvalstu pārziņā, lielākā daļa preču un pakalpojumu tiek ražota industriālo valstu patērētājiem;

- Ko ražo sabiedrība? Pasaules sabiedrība ražo preces un pakalojumus, lielāko daļu no kurām (naudas vērtībā) patērē industriālo valstu iedzīvotāji;

- Kā atšķiras ražošana bagātajās un nabadzīgajās valstīs? Bagāto valstu pārticība lielā mērā atkarība no ražošanas efektivitātes. Izmantojot modernas tehnoloģijas un kvalificētu speciālistu darbu, attīstītās valstis var saražot ievērojamus preču un pakalojumu apjomu ar nelielām izmaksām. Nabadzīgajās valstīs tiek plaši izmantots mazkvalificēts darbaspēks un roku darbs, tāpēc ražošana nav efektīva laika izmaksu ziņā.

Nabadzība ir problēma ar atgriezeniskām sekām. Nepietiekams uzturs mazina cilvēku darba ražīgumu. Nabadzīgās ģimenes nevar atļauties iegūt atbilstošu izglītību, lai gūtu sasniegumus savā profesionālajā dzīvē. Ierobežoto resursu dēļ nav iespējams iegādāties iekārtas un instrumentus, lai modernizētu ražošanu. Tādejādi, bez mērķtiecīgām valdību realizētām ekonomiskajām reformām un nabadzības apkarošanas programmām, nabadzīgo valstu iedzīvotāji nespēj cīnīties ar nabadzības problēmu un tās sekām. Valstī saglabājoties mazattīstītai, neefektīvai ražošanai, saglabājas zemais iedzīvotāju dzīves līmenis.

Ienākumi ir nevienmērīgi sadalīti ne vien starp dažādām valstīm, bet arī starp dažādām iedzīvotāju grupām vienas valsts ietvaros. Lielākā daļā valstu nelielas

sabiedrība daļas pārziņā atrodas lielākā daļa līdzekļu. Līdzekļu sadali ievērojami ietekmē valsts ekonomiskā un sociālā politika, kas vairāk vai mazāk regulē līdzekļu pārdali. Brazīlijā 20 % iedzīvotāji saņem 67 % no kopējā līdzekļu apjoma valstī. Tai pašā laikā Dānijā ienākumu sadalījums ir daudz vienmērīgāks un 20 % bagātāko iedzīvotāju saņem tikai 40 % no kopējiem ienākumiem. Latvijā 68 % iedzīvotāju pārvalda mazāko daļu no sabiedrībā pieejamiem materiālajiem labumiem. Tas norāda uz padziļinātu pētījumu nepieciešamību, kas noteiktu nabadzīgo iedzīvotāju skaitu, sastāvu un nabadzības problēmas smagumu.

Analizējot ienākumu sadali vienas valsts ietvaros, jāņem vērā divi atšķirīgi faktori, kas ietekmē sabiedrības diferenciāciju:

- tirgus ekonomikas valstīs, kurās iedzīvotājiem ir iespējas gūt papildus ienākumus, iegūstot savā īpašumā mājas, akcijas un citus kapitāla piesaistes institūtus, ienākumu nevienlīdzība var būt lielāka, nekā valstīs, kurās pamatā ir valsts vai kolektīvais īpašums un kur iedzīvotāju vienīgais ienākumu avots ir darba alga;
- valdības var pieņemt lēmumu ietekmēt ienākumu pārdali valsts iekšienē, izmantojot vairākus nodokļu veidus. Centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos dzīves līmeņa vienmērīgumu var viegli nodrošināt, centralizēti nosakot algas un nepieļaujot nekādas citas ienākumu iegūšanas iespējas. Viens no iemesliem, kāpēc sabiedrības diferenciācija Dānijā ir daudz mazāka nekā Brazīlijā, ir Dānijas valdības mērķtiecīgā nodokļu politika. Ienākuma nodokļa likme lieliem ienākumiem ir pietiekami liela, lai samazinātu pārtikušās iedzīvotāju daļas pirktpēju. Ir noteikts ļoti augsts mantošanas nodoklis, lai nepieļautu lielu bagātību koncentrēšanos neliela skaita iedzīvotāju rokās.

Lai ilustrētu sabiedrības diferenciācijas nozīmi preču un pakalpojumu ražošanas izvēlē sabiedrībā, var vēlreiz izmantot Brazīlijas un Dānijas piemēru. Brazīlijā plaši izplatītas tādas profesijas kā kalpi, šoferi, māju uzkopējas, kas sniedz pakalpojumus ģimenēm ar ļoti lieliem ienākumu apjomiem. Tai pašā laikā Dānijā, kur vidējais dzīves līmenis ir daudz augstāks nekā Brazīlijā, tikai nedaudzi var atļauties algot kapus.

Nabadzības līmeņa noteikšanai izmanto absolūtās, relatīvās un subjektīvās nabadzības analīzes metodes.

1) Absolūtās nabadzības novērtēšanas metodes.

Nabadzības sliekšnis saskaņā ar Roche 1984. gada teoriju tiek noteikts, izmantojot, absolūto, kvazi absolūto, kvazi relatīvo un relatīvo metodi.

Absolūtā metode paredz nabadzības sliekšņa noteikšanu, pamatojoties uz cilvēku pamatvajadzībām (ēdiens, pārtika, dzīvesvieta).

Kvazi absolūtā metode nosaka nabadzības sliekšni, izmantojot vidējās mājsaimniecības budžetu, kas reizināts ar pārtikas izdevumu koeficientu vidējā mājsaimniecībā. Spilgtākais šīs metodes piemērs ir Oršanska pētījums 1989. gadā par ASV nabadzības sliekšni.

Kvazi relatīvā metode analizē nabadzības sliekšni, to nosakot kā daļu no vidējā ienākumu (vai kāda cita dzīves līmeņa identifikatora) apjoma valstī. Starptautisko standarta nabadzības sliekšni, izmantojot aprakstīto metodi, definējis Bekermans 1978 - 1979. gados, pieņemot, ka nabadzīgs ir jebkurš pāris (ģimene pēc svaru izmantošanas), kura ienākums ir zemāks kā vidējais valstī.

Relatīvā metode paredz, ka par nabadzību tiek uzskatītas tās personas vai ģimenes, kuru ienākums ir zemākajā kvintilē (vai decilē).

Nabadzības specifiku pētījuši tādi zinātnieki kā Rowntree un Engels, kuri analizēja nabadzības līmeņa un pārtikas patēriņa saistību. Engela koeficients norāda, kādā attiecībā mainās pārtikas izdevumu apjoms ģimenes budžetā, pieaugot labklājības līmenim.

2) Pētījumus par nabadzības relativitāti veicis Adam Smith. Ja absolūtā nabadzības teorija nosaka, ka par nabadzīgiem jāuzskata tos cilvēkus, kuru elementārās iztikas vajadzības netiek apmierinātas, tad relatīvā nabadzības teorija analizē atšķirības starp sociālās piramīdas zemāko slāni un pārējo sabiedrību.

Izmantojot relatīvo nabadzības teoriju, tiek noteikts nabadzības sliekšnis kā vidējais līmenis no sabiedrības ienākumiem (vai cita labklājības rādītāja). Pētnieki

izmanto arī zemāko vai augstāko nabadzības sliekšni, to nosakot kā attiecīgi 50 % vai 80 % no vidējā ienākuma. Tā, piemēram, Ekonomiskās Sadarbības un Attīstības Organizācijas aprēķinos par relatīvo nabadzības sliekšni uzskatīja 66 % no vidējā ienākuma.

Eiropas Savienības nabadzības sliekšnis noteikts kā 50 % no vidējā ienākuma. Nabadzības analīzi Eiropas Savienībā veikuši O'Higgins un Jenkins 1990. gadā. ASV relatīvais nabadzības sliekšnis noteikts kā 64.4 % no IKP uz vienu iedzīvotāju.

3) Subjektīvās nabadzības novērtēšanas metodes analizē nabadzības līmeni atkarībā no respondentu subjektīvā psiholoģiskā novērtējuma. Atšķirībā no absolūtās un relatīvās nabadzības novērtēšanas metodes, subjektīvās nabadzības analīzes dati nedod iespēju veikt korektu salīdzinājumu starp valstīm. Subjektīvo datu apstrāde ļauj novērtēt, par cik nabadzīgiem iedzīvotāji uzskata paši sevi, cik lieli ienākumi viņiem būtu nepieciešami, lai viņi nejustos nabadzīgi un kā viņi vērtē nākotnes perspektīvas.

Veicot mājsaimniecību budžetu un to veidojošo personu dzīves līmeņa analīzi, jāņem vērā, ka ģimenēm un to locekļiem, atkarībā no ģimeņu lieluma un demogrāfiskā sastāva, ir atšķirīgas minimālās prasības, piemēram, pieauguša vīrieša vajadzības pēc pārtikas, apģērba, dzīves telpas ir daudz lielākas, nekā maza bērna atbilstošās prasības. Visuzskatāmāk šīs atšķirības atspoguļojas tieši pārtikas kaloriju patēriņa analizē. Tāpēc, lai veiktu objektīvu nabadzības līmeņa novērtējumu, lai pielīdzinātu visus ģimenes locekļus viena pieaugušā ekvivalentam, tiek veikta katras personas "svara" novērtēšana mājsaimniecībā.

Eiropas Savienībā visbiežāk izmanto Ekonomiskās Sadarbības un Attīstības Organizācijas (OECD) ekvivalentu skalu. Ģimenes pirmais pieaugušais tiek pielīdzināts 1 pieaugušajam, jebkurš nākamais ģimenes pieaugušais, kas vecāks par 14 gadiem, tiek pielīdzināts 0.7 pieaugušajiem, bet jebkura ģimenes loceklis, kurš jaunāks par 14 gadiem, tiek pielīdzināts 0.5 pieaugušajiem.

Praksē tiek izmantotas arī citas ekvivalentu skalas. Dažu no tām salīdzinājums attēlots tabulā. 3.2.1.

Tabula 3.2.1. Ģimenes locekļu skaita un demogrāfiskā sastāva ekvivalentu skala.

Ģimenes sastāvs	OECD	Van Ginneks	Neoklasīki
Viens pieaugušais	0.59	0.59	-
Pāris	1.00	1.00	1.00
Pāris ar 1 bērnu	1.29	1.37	1.15
Pāris ar 2 bērniem	1.59	1.71	1.29
Pāris ar 3 bērniem	1.88	2.02	1.42

4) Sociālās atstumtības indeksa noteikšana

Lai atrastu sociālās atstumtības indeksu, jāizraugās sociālo indikatoru kopumu, kas raksturotu iedzīvotāju dzīves apstākļus, dzīves veidu un sabiedriskās aktivitātes iespējas. Indikators var sadalīt trīs grupās, kas attiecīgi norādītu “primāro atstumtību”, “sekundāro atstumtību” un “dzīvesvietas apstākļus”. Būtisks ir iedzīvotāju pašu vērtējums, vai viņi uzskaitītās materiālās vērtības un sabiedriskās aktivitātes uzskata par nepieciešamību. Lai vērtētu Latvijas iedzīvotāju sociālo atstumtību, iespējams izmantot sekojošus jautājumus:

“Lūdzu atbildiet, vai sekojošās lietas un darbības Jūsu ikdienas dzīvē ir nepieciešamas, norādiet, vai Jums ir šīs lietas un vai Jūs esat veikuši šīs darbības. Ja nē - vai iemesls ir materiālās grūtības?”

Rezultātus apkopo tabulā, kurā attēlo, cik % mājsaimniecību uzskata, ka minētais indikators ir dzīves nepieciešamība, cik % konkrētā lieta vai aktivitāte nav pieejama, cik % konkrētā lieta vai aktivitāte nav pieejama naudas trūkuma dēļ.

Pētījumu gaitā analizē, vai sociālās atstumtības indeksi attiecināmi arī un ne-nabadzīgajām mājsaimniecībām. Interesants analīzes materiāls iegūstams, salīdzinot mājsaimniecības ar lielākiem ienākumiem, bet lielāku sociālās

atstumtības indeksu ar nabadzīgajām mājsaimniecībām, kurām tomēr ir bijušas lielākas iespējas realizēties. Lielākai daļai mājsaimniecību nabadzības indeksu un atstumtības indeksu rezultātiem vajadzētu būt tieši saistītiem. Atstumtības indeksu nosaka kā 1 punktu par katru iztrūkstošu sociālo indikatoru, ja tas iztrūkst ierobežotu naudas resursu dēļ.

Analizējot nabadzīgās mājsaimniecības un to atstumtību, izmanto tās pašas 9 grupas, kas tika identificētas, rēķinot nabadzīgo skaita indeksu un nabadzības dziļuma indeksu. Par “sevišķi atstumtām” uskatāmas mājsaimniecības, kurām sociālās atstumtības indekss ir lielāks par 1.

Nabadzība kā jauna parādība jaunajos ekonomiskajos apstākļos.

Apstākļus, kādi izveidojas sabiedrībā valstīs, kurās sākas pārmaiņas, var salīdzināt ar apstākļiem, kas raksturo vasts ekonomiku kopumā. Kā analizēts darba otrajā daļā, valsts ekonomiskajās attiecībās vērojams sistemātisko pārmaiņu šoks. Katrs sabiedrības loceklis, kurš dzīvojis plānveida ekonomikas apstākļos, spiests saskarties ar jaunajiem noteikumiem, kurus nosaka tirgus ekonomika. Katrs iedzīvotājs spiests pārdzīvot šoku, ko izraisa valsts lomas sabiedrībā samazināšanās. Daudzi cilvēki nav gatavi izmantot morālo un fizisko brīvību, ko piedāvā jaunie politiekonomiskie apstākļi.

Tāpat kā visa Latvijas ekonomika cieš no it kā negaidītām tirdzniecības attiecību pārmaiņām, piemēram, pasaules līmeņa enerģijas cenām, katrs tās iedzīvotājs sāk izjust prasības, kas indivīdam jāizpilda, lai normāli eksistētu tirgus ekonomikas apstākļos. Post-komunisma valstu iedzīvotāji, kuri pieraduši, ka viņu ideoloģiju, politisko piederību, dzīvesveidu, materiālo līmeni, izglītības līmeni, darba stilu, brīvā laika pavadīšanas veidu, morāli un ētiku gadu desmitiem noteikusi un tieši vai netieši vadījusi valsts, ne vienmēr ir spējīgi pieņemt adekvātus lēmumus, kas saistīti ar jebkuru cilvēku dzīves sfēru. Ne visi iedzīvotāji ir morāli gatavi atteikties no ērtībām, noteiktības, pasivitātes un bezrūpības, ko piedāvāja valsts plānveida ekonomikas apstākļos. Iedzīvotājiem tika atņemtas pamatbrīvības, par kurām iedzīvotāji nepārdzīvoja, jo nezināja, kas viņiem tika liegts.

Straujā apstākļu pārmaiņa liek paaugstināt katra iedzīvotāja jebkuras darbības efektivitāti un radošu pieeju jautājumu risināšanā. Daudzās pārejas procesa valstīs izveidojas problēma, ka ļoti liela sabiedrības daļa, ko veido galvenokārt vidējā un vecākā paaudze, nav spējīga pārkārtot dzīves uztveri saskaņā ar jaunajām prasībām, nav elastīga un nespēj atbrīvoties no nedrošības ātri pieņemt izšķirošus lēmumus. Apstākļos, kad mainās attiecības starp cilvēku un valsti, cilvēku un sabiedrību, cilvēku un cilvēku, nav iespējams veiksmīgi turpināt darbu un sabiedriskās attiecības bez atbilstošām izmaiņām visu pārmaiņu procesu uztverē un izpratnē. Tā, piemēram, nav iespējams veiksmīgi veidot darba attiecības ar darba devēju, saglabājot agrāko gadu darba efektivitāti, nav iespējams realizēt

darba uzdevumus, neizprotot strauji mainīgos apstākļus tirgū un neizmantojot radošu pieeju darbam.

Kardināli mainījušās pārdevēja - pircēja attiecības, kas absolūtā deficīta apstākļos plānveida ekonomikas valstīs, noteica pircēja beztiesīgumu un atkarību no pārdevēja labvēlības. Šie piemēri ļauj izdarīt secinājumus, kādā kristiskā situācijā nonāk sabiedrības locekļi, ja tie nespēj pārveidoties tik strauji kā to prasa jaunās attiecības.

Arī nabadzība ir jauna parādība pārejas procesa valsts sabiedrības dzīvē. Bez šaubām, vispārējo dzīves līmeni valstī nosaka makroekonomisko rādītāju attīstība un iepriekš analizētie dzīves kvalitātes rādītāji, kas attiecas uz lielāko sabiedrības daļu, un ko katrs iedzīvotājs nav spējīgs vērst par labu (piemēram - paredzamais dzīves ilgums, iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju u.c.). Savukārt par to, ka ienākumu sadale sabiedrībā ir tik nevienlīdzīga, ka daži sabiedrības locekļi bez sevišķu uzkrājumu veidošanas var iegādāties materiālās vērtības, kuru vērtība pārsniedz citu iedzīvotāju ienākumu apjomus 10 gadu laikā, nevar vainot valsti, kuras pienākumos neietilpst individuālā ienākumu līmeņa izlīdzināšana un garantēšana, kā tas bija pierasts iepriekšējā režīma laikā. Par tik nevienlīdzīgas situācijas izveidošanos sabiedrības locekļi var vainot vienīgi sevi, savu nespēju ar tirgus ekonomikas metodēm cīnīties par savu vietu sabiedrībā un savu ienākumu līmeni.

Ir neskaitāmi argumenti, kas varētu attaisnot šķietamo indivīda bezspēcību ietekmēt ienākumu sadales vienlīdzīgumu, piemēram, korumpētība un organizētā noziedzība. Bez šaubām, viens indivīds nevar cīnīties ar lielu sistēmu, kas darbojas ārpus likuma, bet, analizējot cēloņus, kāpēc šāda sistēma var izveidoties un pastāvēt, jāsecina, ka to pieļauj sabiedrības katra locekļa un tā rezultātā visas sabiedrības kopumā pasivitāte, bezspēcības apziņa, enerģijas trūkums un galvenokārt - situācijas izpratnes trūkums. Katrai sabiedrības daļai raksturīgo īpašību kopums nosaka šīs cilvēku grupas stāvokli un attīstības perspektīvas. Visvienkāršāk to pamatot ar piemēru par cilvēku grupas īpašību un tradīciju ietekmi uz situācijas attīstību, atkarībā no nacionālās piederības. Tā, piemēram,

spāni viduslaikos spēja veikt lielos ģeogrāfiskos atklājumus pateicoties ne tikai izdevīgajam ģeogrāfiskajam stāvoklim, bet galvenokārt, pateicoties nācijai raksturīgajai bezbailībai, enerģijai, mērķtiecībai un morālam spēkam.

Ar šo piemēru autors cenšas ilustrēt atsevišķus nabadzības subjektīvos cēloņus un iedzīvotāju pārspīlētās noslāņošanās iemeslus pašu iedzīvotāju morālās nesagatavotības jaunažiem apstākļiem dēļ, jo paši iedzīvotāji ar savu rīcību pastiprina pārejas procesa smagos ekonomiskos triecienus. Tajā pašā laikā pilnīgi pamatoti ir nabadzības problēmas objektīvie cēloņi, kas aprakstīti iepriekš.

Nabadzības veidošanos nosaka arī sabiedrisko vērtību skalas maiņa sabiedrības apziņā. Kartā sabiedrībā, pastāvot noteiktiem politekonomiskajiem apstākļiem, sabiedrības apziņā veidojas standartizētas vērtības, kas nosaka sabiedrības locekļu mērķus un rīcību. Pārejot no plānveida uz tirgus ekonomiku, sabiedrībai tika piedāvātas divas jaunas vērtības jeb iespējas: neatkarība un demokrātija. Šo vērtību uztveršana no sabiedrības locekļu puses bija visai pretrunīga. Atmodas laikā lielākā sabiedrības daļa tās uztvēra kā primārās vērtības. Tās ir būtiskas vēl joprojām, bet to nozīme ir ievērojami samazinājusies, jo socio-ekonomiskā realitāte, kas ierobežojusi cilvēku labklājību, radījusi situāciju, kurā cilvēkiem jādomā par izdzīvošanu. Tādos apstākļos, protams, lielai iedzīvotāju daļai morālās un fiziskās neatkarības jautājumi kļūst par sekundāriem.

Sociālās aptaujas liecina, ka 45 % respondentu sabiedrības un savu nākotni visvēlamāk redzētu tādu kā Ziemeļu valstīs. Tas izskaidrojams ar apstākli, ka šajās valstīs ir augsts dzīves līmenis, uzticamas sociālās apdrošināšanas sistēmas un vispārējā stabilitāte.

Analizējot sabiedrības vērtību skalu, jāatzīmē, ka personīgi kontakti un korupcijas iespēja vēl joprojām tiek uzskatītas par daudz augstākām vērtībām, nekā abstraktas morālas normas un sabiedriskais apzinīgums. Tā rezultātā sabiedrība pati, veicinot personīgo vērtību nonākšanu pretrunā ar sabiedriskajām, zaudē uzticību valdības institūcijām un uztver to darbību kā savtīgu un bezatbildīgu. Sabiedrības noslāņošanās, kas saistīta ar dažādu primāro vērtību izvirzīšanu ir

ievērojams šķērslis tautas attīstībai ne tikai Latvijā, bet arī citās pārejas procesa valstīs.

Sabiedrība neuzticas valsts sociālajām programmām, un tāpēc tās ir grūti realizēt. Lielā oficiālo un neoficiālo kontaktu savstarpējā iedarbība un atšķirība starp vārdiem un darbiem rada situāciju, kad pat labi ieplānoti stratēģiskie pasākumi kļūst tikai par īslaicīgām akcijām. Neuzticība valsts iestādēm un likumdošanai rada situāciju, kad iedzīvotāji nav ieinteresēti maksāt nodokļus, jo nav pārliecība, ka tie tiks izmantoti pieņemamā veidā. Tāpēc, pastāvot neuzticībai valdībai un korumpētībai, zūd iespēja sekmīgi un efektīvi iegūt pašus būtiskākos valsts budžeta ienākumus - nodokļus, kas tieši ietekmē labklājības līmeni valstī. Patreizējā stāvoklī, kad valsts mēroga programmas nedarbojas efektīvi, jāveic pasākumi sabiedrības sociālās psiholoģijas atveseļošanai, jāspēj radīt tādi apstākļi, lai lielākā sabiedrības daļa dzīvotu saskaņā ar augstām morālajām vērtībām, cienītu valsti un sabiedrību, vispārpieņemtās normas un likumus. Tikai tāda valsts varēs efektīvi atrisināt sociālās problēmas un nodrošināt pieņemamus dzīves apstākļus visiem sabiedrības locekļiem. Nepieciešams popularizēt tādas vērtības kā māksla, kultūra, tradīcijas, apkārtējā vide un rūpes par nākamajām paaudzēm.

Tikai pozitīvi noskaņota sabiedrība, kuras locekļu lielākā daļa ir psiholoģiski gatavi pozitīvām pārmaiņām, var sasniegt ekonomisko un politisko uzplaukumu un veiksmīgi iekļauties starptautiskajās apritēs. Savukārt sabiedrība, kurā katrs tās loceklis bezatbildīgi domā vienīgi par savu tūlītējo ieguvumu un kurā galvenās ir materiālās vērtības, kuras nekavējoši jāiegūst lielā apmērā, nespēs uzlabot vispārējo dzīves līmeni un sabiedriskās labklājības rādītājus. Tādā sabiedrībā ilgi pastāvēs materiālā nevienlīdzība, pie tam labākus dzīves apstākļus baudīs tie iedzīvotāji, kuru morālās normas ir zemākas un kas pieļauj līdzekļu iegūšanu ar visām iespējamām metodēm, tai skaitā, pārkāpjot likumu. Diemžēl jāsecina, ka Latvijā tāpat kā citās pārejas procesa valstīs nav sasniegti vērtīgi rezultāti sabiedrības morālajā atveseļošanā un sabiedrībā vēl joprojām tiek atzīti darboņi, kuri ar negodīgiem līdzekļiem iegūst līdzekļus un varu.

Harmoniskas sabiedrības izveidošanās priekšnoteikums ir jauno ētisko vērtību sistēmas izveide, kas sīkāk aprakstīta disertācijas pēdējā nodaļā.

Galvenie nabadzības rādītāji.

Nabadzības rādītāji dod iespēju analizēt, vai problēma pastāv un cik liela tā ir.

Nabadzības līmeņa novērtējumam var izmantot sekojošus rādītājus:

- nabadzīgo skaita indekss,
- nabadzības dziļuma indekss,
- izdevumu atšķirības indekss.

Darba gaitā visi rādītāji aprēķināti, analizējot reģistrēto izdevumu apjomu uz vienu pieaugušo iedzīvotāju mēnesī. Teorētiski labākais dzīves līmeņa rādītājs ir patēriņa apjoms uz vienu iedzīvotāju. Praktiski šis rādītājs ir reti kad pieejams, jo būtu nepieciešams detalizēts uzskaitījums, kāda daļa mēnesī iegādāto materiālo vērtību tika patērētā. Praksē ienākumi vai izdevumi tiek izmantoti kā ieguldījums preču un pakalpojumu vērtībā, kas ne vienmēr tiek izmantotas aplūkojamā periodā. Ienākumu apjoms netiek bieži izmantots, jo respondentiem ir tendence neuzrādīt īsto ienākumu līmeni. Valstīs, kas atrodas pārejas procesā no plānveida uz tirgus ekonomiku, lielais nelegālo un nepastāvīgo darījumu skaits, kas ir ievērojams iedzīvotāju ienākumu avots, aizkavē respondentus sniegt korektus datus par ienākumiem. Arī izdevumu līmeņi bieži vien tiek uzrādīti mazākā apjomā par reālajiem, bet šī tendence nav tik nozīmīga, ja to salīdzina ar ienākumiem. Vēl viens iemesls izdevumu izvēlei nabadzības līmeņa analīzei ir fakts, ka izdevumu līmenis svārstās daudz mazāk par ienākumu līmeni, jo cilvēki veido iekrājumus un nav spiesti dzīvot nabadzībā mēnešos ar maziem ienākumiem. Ienākumus ievērojami ietekmē arī sezonālās svārstības, kas saistītas ar lauksaimniecības preču izmantošanu. Reti sastopama problēma, kad ģimenes ar lieliem ienākumiem un mazām prasībām izmanto tik nelielu savu ienākumu daļu, ka izdevumi ir zem nabadzības sliekšņa.

Nabadzīgo skaita indekss (head-count ratio). Procentuāls lielums cilvēku skaitam, kuru ikmēneša izdevumi ir mazāki par nabadzības sliekšni. Ja q cilvēku izdevumi ir zem nabadzības sliekšņa un n ir kopējais cilvēku skaits, nabadzīgo skaita indeksu H aprēķina: $H = q/n$.

Šis rādītājs dod iespēju secināt, cik ir nabadzīgo cilvēku, bet neļauj noteikt, cik nabadzīgi tie ir. Analīzē mājsaimniecības tiek izmantotas kā ekonomiskas vienības, lai novērtētu dzīves līmeni, atkarībā no ikmēneša izdevumiem. Analīzes vajadzībām iespējams aprēķināt nabadzīgo iedzīvotāju skaita indeksu vai nabadzīgo mājsaimniecību skaita indeksu. Indeksa aprēķinos tiek analizēts tikai kopējais mēneša patēriņa izdevumu apjoms, neatkarīgi no izdevumu rakstura. Darbā nabadzīgo skaita indekss tika aprēķināts gan atsevišķām personām, gan mājsaimniecībām pamatrādītāju iegūšanai un tikai mājsaimniecībai papildus analīzei.

Nabadzības dziļuma indekss (poverty gap index). Ģimeņu budžeti zem nabadzības līmeņa jāsakārto pieaugošā kārtībā, sākot ar nabadzīgāko y_l un beidzot ar vismazāk nabadzīgo y_q , kuras izdevumi nepārsniedz nabadzības līmeni z . Nabadzības dziļuma indeksu aprēķina sekojoši:

$$PG = \frac{1}{n} \sum_{l=1}^q \frac{(z - y_l)}{z}$$

Nabadzības dziļuma indekss parāda, kāda ir iedzīvotāju izdevumu vidējās atšķirības no nabadzības sliekšņa attiecība pret nabadzības sliekšni. Jo lielāks

nabadzības dziļuma indekss, jo lielāka ir iedzīvotāju izdevumu atšķirība no nabadzības sliekšņa.

Līdzīgi kā aprēķinot nabadzīgo skaita indeksu, arī nabadzības dziļuma indeksa noteikšanai mājāsaimniecības tiek izmantotas kā ekonomiskas vienības, lai novērtētu dzīves līmeni, atkarībā no ikmēneša izdevumiem. Indeksu iespējams aprēķināt gan attiecībā uz individuālām personām, gan arī attiecībā uz mājāsaimniecībām. Indeksa aprēķinos tiek analizēts tikai kopējais mēneša patēriņa izdevumu apjoms, neatkarīgi no izdevumu rakstura.

Praksē pielieto virkni citu nabadzības līmeņa rādītāju:

- Forstera - Grīra- Torbeka P2 indekss,
- Sena globālais nabadzības indekss,
- Lorenca līkne,
- Džini indekss,
- Robina Huda indekss.
- Atkinsona indekss,

Praksē plaši tiek pielietots Atkinsona indekss, kas dod iespēju analizēt ne tikai dzīves līmeņa atšķirību pieauguma vai samazinājuma attīstību, bet arī ienākumu pārdales un nabadzības dziļuma elasticitāti. Atkinsona indekss uzrāda proporciju, par kādu iespējams samazināt visus kopējos ienākumus, saglabājot iepriekšējo labklājības līmeni, pastāvot pilnīgi vienmērīgi ienākumu sadalei. Ja Atkinsona indekss ir 0.25, 75 % patreizējā ienākuma nodrošinās pastāvošajam līdzvērtīgu sociālās labklājības līmeni, ja visi ienākumi tiek sadalīti vienmērīgi. Tai pašā laikā, ja patreizējie ienākumi būtu sadalīti vienmērīgi, labklājības līmenis palielinātos par 25 %.

3.2.2. Nabadzības rādītāju aprēķins Latvijā.

Nabadzības problēmas eksistences un dziļuma novērtēšanai Latvijā autors ir izmantojis divus darbā iepriekš aprakstītus rādītājus: nabadzīgo skaita indekss un nabadzības dziļuma indekss, izmantojot Pasaules Bankas noteikto metodiku, kas apakstīta darbā iepriekš.

Par datu avotu pamatu izmantoti Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvaldes Mājsaimniecību budžetu pētījuma rezultāti 1996. un 1997. gadā. Minētais pētījums ieņem īpašu lomu Latvijas socioloģisko pētījumu vidū, jo ir ļoti datiem bagāts, plašs un daudzfunkcionāls. Mājsaimniecību budžetu pētījumi Latvijā uzsākti jau pirms II Pasaules kara. Tika veikti divi pētījumi - 1926/27. gados un 1936/37. gados, kad tika aptaujāta 241 mājsaimniecība mēnesī. No 1952. līdz 1985. gadam tika veikti Padomju laika mājsaimniecības pētījumi, kas pildīja zināmas ideoloģiskās funkcijas pastāvošā režīma vajadzībām.

Pēc Latvijas Republikas neatkarības atgūšanas tika izveidots jaunas kvalitātes komplicēts pētījums, ko LR Valsts Statistikas Pārvaldei pēc Eiropas Savienībā apstiprinātas metodikas "Family budget surveys in EC" palīdzēja izveidot Pasaules Banka un Apvienoto Nāciju Attīstības Programma. Pētījums sāka gatavot 1994. gadā un tas tika sagatavots 1 gada laikā. Aktuālo Mājsaimniecību budžetu pētījumu sagatavošanā un realizēšanā izcilu ieguldījumu sniedz Centrālās Statistikas Pārvaldes Sociālo Pētījumu departamenta direktors Edmunds Vaskis.

Mājsaimniecības tiek definēta kā personu grupas, kurām ir kopēji izdevumi saimniecības uzturēšanai, kuras dzīvo zem viena jumta un kuras saista radniecības un citas saites. Mājsaimniecību budžetu pētījums tiek veikts ar nolūku sniegt apjomīgu informāciju par Latvijas iedzīvotāju stāvokli Saiemai, Ministru Kabinetam, Labklājības Ministrijai, Finanšu Ministrijai, Ekonomikas Ministrijai un citām valsts iestādēm, Pasaules Bankai, Apveinoto Nāciju misijai un citām starptautiskām organizācijām. Pētījuma datu apkopojums speciāla ziņojuma veidā pieejams jebkuram interesentam.

Pētījuma izlases veikšanai izmanto iedzīvotāju reģistru, kurā informācija nav aktualizēta un sagādā nopietnas tehniskas un morālas problēmas. Veiksmīgākai pētījuma veikšanai būtu nepieciešami dzīvokļu un vēlētāju reģistri, kas tiktu pastāvīgi atjaunoti. Lauku rajonos iedzīvotāju reģistra vietā bija iespējas izmantot pašvaldību sagatavotos iedzīvotāju sarakstus, kuros informācija bija daudz aktuālāka un pilnīgāka. Tā kā minētajos reģistros iedzīvotāji tiek uzskaitīti individuāli, veicot mājsaimniecību izlasi rodas problēmas, jo lielajām ģimenēm iekļūt izlasē ir daudz lielāka iespēja, nekā mazajām. Tāpēc, veicot vispārinātus atzinumus, kas attiecas ne tikai uz izlases kopu, bet uz visiem valsts iedzīvotājiem, nepieciešams izmantot speciālus svarus, kas izlīdzina mājsaimniecību izlasē iekļūšanas iespējas. Izlases apjoms ir ap 8000 mājsaimniecību gadā jeb 666 mājsaimniecības mēnesī. Veicot rādītāju aprēķinus disertācijas ietvaros, tika izmantoti dati par vairāk nekā 16 800 aptaujātajām mājsaimniecībām 1996. un 1997. gados.

Tā kā sociāla rakstura informācija mainās ļoti strauji, pētījums ir nepārtraukts un regulārs. Aptauja sastāv no divām daļām - pirmo veic ar intervētāja palīdzību, otrā ir mājsaimniecību ieņēmumu un izdevumu reģistrs visa mēneša garumā.

Pirmajā daļā intervētājs ievāc tādu sociodemogrāfisku informāciju kā ģimenes sastāvs, ģimenes locekļu vecums, izglītība, nodarbošanās, iztikas avots, tautība un citus detalizētus lielumus. Tiek reģistrēta mājvietas labiekārtotība un īpašumi, tiek veikta rūpīga nodarbinātības analīze. Detalizēti tiek uzskatīti katra mājsaimniecības locekļa ienākumu avoti, kā arī tiek veikts dzīves apstākļu subjektīvais vērtējums, kas nav mazsvarīgs rādītājs iedzīvotāju labsajūtas dinamikai.

Otrajā pētījuma daļā mājsaimniecības tiek lūgtas detalizēti uzskaitīt savus ikdienas izdevumus, reģistrējot tos speciālās dienasgrāmatās, kuras pārbauda intervētāji. Tieši izdevumu reģistrs ir būtisks nabadzības indeksu aprēķinā, jo, pamatojoties uz darbā iepriekš minētiem argumentiem, rādītāju aprēķins tika veikts, analizējot mājsaimniecību izdevumus. Par izdevumiem uzskata visus īstermiņa naudas tēriņus kā arī pašražotās un pašizmantotās laukaimniecības produkcijas vērtību, kas daudzās mājsaimniecībās ir būtisks iztikas avots.

Nabadzības rādītāju aprēķinos netiek ņemti vērā nodokļu maksājumi un ilgtermiņa lietošanas preču iegāde, jo tāda veida izdevumi tieši neraksturo ieguldījumus pārticības uzlabošanā. Izdevumu izmantošana dzīves līmeņa noteikšanas aprēķiniem rada būtisku konceptuālu atšķirību no iepriekšējos gados izmantotiem uzskatiem par labklājības rādītājiem. Tekošie izdevumi vistiešāk raksturo dzīves kvalitāti, ko bauda viens vai otrs sabiedrības loceklis. Tas, ka daļa ienākumu tiek virzīta uzkrājumu un ilgtermiņa noguldījuma veikšanai, neuzlabo reālo ikdienas dzīves kvalitāti, bet dod iespēju to uzlabot pēc noteikta laika. Ja ģimene veido lielus iekrājumus, bet tās ikmēneša izdevumi ir zem nabadzības sliekšņa, ģimene tiek uzskatīta par nabadzību.

Tā kā nabadzības sieksnis tiek noteikts atbilstoši konkrētās sabiedrības apstākļiem, situācija, kad ģimene tiek uzskatīta par nabadzīgu, jo veic lielus iekrājumus, praktiski nav iespējama, jo nabadzības sliekšnis ir pietiekami zems, lai cilvēku izdevumi būtu zemāki par to tikai gadījumā, ja tiem patiešām nav pieejami naudas līdzekļi.

Mājsaimniecību budžetu pētījuma veikšana ir saistīta ar lielām izmaksām, jo tiek iesaistīti 79 intervētāji, kuru uzdevums ir apmeklēt mājsaimniecības to dzīvesvietā, tiek veikta samaksa 3 latu apmērā katrai mājsaimniecībai par piedalīšanos aptaujā, tiek izmanota moderna datu apstrādes programma un tehnika. Datu apkopojums tiek sagatavots profesionālā, Eiropas prasībām atbilstošā veidā.

Tā kā pētījumā tiek apkopota ļoti sīka un privāta rakstura informācija par respondentiem, daudzi cilvēki atsakās sniegt pilnvērtīgas atbildes. Neatbildētības līmenis Latvijas pētījumā ir samērā liels un 1997. gadā sasniedza 21.9%.

Lai arī neatbildētības līmenis ir diezgan augsts, tas būtiski neietekmē pētījuma kvalitāti, jo izlases grupa ir pietiekami liela, lai datu apstrādes rezultāti būtu reprezentatīvi. Situācija ir izprotama un problēma eksistē jebkurā valstī ar augstu noziedzības līmeni un aktīvu nelegālā biznesa pārstāvju darbību. Ir saprotama cilvēku nevēlēšanās ielaist savā mājvietā intervētāju kā arī sniegt

detalizētu informāciju par sevi, saviem ģimenes locekļiem un viņu ienākumiem. Līdzīga pētījuma rezultātā Igaunijā 1995. gadā atbildēt atteicās 2819 ģimenes no sākotnējās 6000 mājsaimniecību lielās izlases grupas jeb 46.98 %. Tas norāda, ka Latvijas pētījuma kvalitāte neatpaliek no citiem.

Datu apstrādes laikā tiek konstatētas vairākas kļūdas, ko apzināti vai neapzināti pielaiž respondenti vai dažos gadījumos intervētāji. Lai kļūdas konstatētu un nepieļautu nekorektu secinājumu izdarīšanu, tiek veiktas korekcijas un to veikšanai izmantotas vairākas metodes. Bilances metode paredz ienākumu un izdevumu apjoma salīdzināšanu, lai konstatētu, vai starpība nav negatīva. Tādā gadījumā tiek veiktas atbilstošas korekcijas.

Nabadzības rādītāju aprēķinam Latvijā tika izmantota OECD pieaugušo ekvivalences skala, kas aprakstīta darbā iepriekš un mājsaimniecību relatīvais svars. Visas mājsaimniecības tika sakārtotas pēc to izdevumiem pieaugošā kārtībā, lai atdalītu mājsaimniecības, kuras atrodas zem nabadzības sliekšņa.

Nabadzības rādītāju aprēķinam Latvijā tika izmantoti trīs nabadzības sliekšņi - viens relatīvais un divi absolūtie. Šādu nabadzības sliekšņu izvēli var pamatot ar to, ka Latvijā nav oficiāli noteikts nabadzības līmenis un ar to, ka analīzei ir būtiski izvērtēt, kā mainīsies nabadzīgo skaits un nabadzības dziļums atkarībā no nabadzības sliekšņa izmaiņām.

Pirmais nabadzības sliekšnis ir noteikts kā 50 % no vidējiem mājsaimniecību izdevumiem un sastāda 26 Ls mēnesī uz vienu pieaugušo patērētāju 1996. gadā un 32 Ls mēnesī uz vienu pieaugušo 1997. gadā. Šis nabadzības sliekšnis ir relatīvs un Latvijas apstākļiem ir diezgan zems.

Otrs nabadzības sliekšnis ir minimālā darba alga, kas noteikta 1996. gada beigās, kas ir 38 Ls mēnesī.

Trešais nabadzības sliekšnis varētu būt vistuvākais lielums oficiālajam un ir 52 Ls mēnesī 1996. gadā un 54.5 Ls mēnesī 1997. gadā. Šis lielums ir krīzes iztikas minimums atbilstošajā periodā.

Visi rādītāji tiek analizēti, aplūkojot visus trīs pieņemtos nabadzības sliekšņus atbilstošajā periodā.

1) Nabadzība valstī kopumā.

Aprēķinu rezultātā iegūtie rādītāji par nabadzīgo skaitu Latvijā kopumā apkopoti tabulā 3.2.2.

Tabula 3.2.2. Nabadzīgo iedzīvotāju skaita indekss % Latvijā.

Iedzīvotāju grupa	26 Ls 1996. gads	32 Ls 1997. gads	38 Ls 1996. gads	38 Ls 1997. gads	52 Ls 1996. gads	54,5 Ls 1997. gads
Visi iedzīvotāji	21.4	20.2	44.4	42.0	67.9	68.1
Pilsētu iedzīvotāji	19.4	17.8	41.6	37.9	65.4	65.3
Lauku iedzīvotāji	26.0	26.1	51.1	51.7	73.8	74.8

Izmantojot pirmo - relatīvo nabadzības sliekšni, var secināt, ka 21.4 % iedzīvotāju 1996. gadā un 20.2 % iedzīvotāju 1997. gadā izdevumi uz vienu ģimenes locekli mēnesī ir zemāki par 26 Ls un 32 Ls attiecīgi. Šis nabadzības sliekšnis ir tik zems, ka nedod iespējas izdarīt secinājumus par nabadzību valstī, jo nav pamata apgalvojumam, ka pārējā iedzīvotāju daļa nav nabadzīga.

Relatīvais nabadzības sliekšnis varētu būt izmantojams par pamatu secinājumam par nabadzību izdarīšanai augstāk attīstītās valstīs, kur lielākā daļa sabiedrības ir pārtikusi un dzīvo labos apstākļos. Latvijas pētījuma gadījumā, var izdarīt secinājumu, ka 21.4 % iedzīvotāju 1996. gadā un 20.2 % iedzīvotāju 1997. gadā ikmēneša izdevumi uz vienu pieaugušo patērētāju ir zemāki par 50 % no vidējā līmeņa.

Otrā nabadzības sliekšņa izmantošanas gadījumā, to iedzīvotāju daļa, kuru izdevumi uz vienu cilvēku ir mazāki par 38 Ls mēnesī, ir 44.4 % 1996. gadā un 42.0 % 1997. gadā, kas arī ir ļoti augsts rādītājs un parāda, ka iedzīvotāju nabadzības izplatību patiešām ir liela. Izmantojot šo nabadzības sliekšni, konstatējama ievērojama atšķirība starp nabadzīgo skaitu laukos un pilsētās, jo laukos nabadzīgo skaita indekss ir 51.1 % 1996. gadā un 51.7 % 1997. gadā, bet pilsētās - 41.6 % 1996. gadā un 37.9 % 1997. gadā, kas norāda, ka laukos nabadzības problēma ir vairāk izplatīta nekā pilsētās, pie tam situācijai uzlabojoties pēc I un II nabadzības sliekšņa visiem iedzīvotājiem kopumā, laukos tā tuprina pasliktināties, padarot jau eksistējošo atšķirību vēl lielāku. Aprēķinu rezultāti liek izdarīt secinājumu, ka vispārējo rādītāju uzlabošanās notiek, pateicoties situācijas uzlabošanās pilsētās, kas gūst lielāku labumu no ekonomiskās attīstības, nekā lauki.

Ja par nabadzības sliekšni izmanto trešo līmeni - krīzes iztikas minimumu atbilstošajā periodā, kas visvairāk atbilstu valstī pastāvošajam oficiālajam nabadzības rādītājam, var secināt, ka 67.9 % Latvijas iedzīvotāju 1996. gadā un 68.1 % iedzīvotāju 1997. gadā bija nabadzīgi, t.i. viņu ikmēneša izdevumi uz vienu pieaugušo patērētāju ir zemāki par atbilstoši 52 Ls un 54,5 Ls. Nabadzīgo skaita lielums norāda, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju saskaras ar grūtībām, veicot tekošos maksājumus, kas saistīti ar dzīvesvietu, iegādājoties pārtiku un apģērbu. Nabadzība ir plašāk izplatīta lauku iedzīvotāju vidū, nekā pilsētnieku vidū, jo atbilstošais nabadzības indekss 1997. gadā ir 74.8 % laukos un 65.3 % pilsētās.

Trešais nabadzības sliekšnis vislabāk atbilst reālai situācijai Latvijā un ir aprēķināts, ņemot vērā reālos minimālos izdevumus iedzīvotāju iztikai. Tika izskatīta iespēja par nabadzības sliekšni izmantot iztikas minimumu (viena iedzīvotāja pilna iztikas minimuma preču un pakalpojumu groza vērtība vidēji mēnesī, latos), kas 1996. gada beigās bija 73.78 Ls mēnesī un 78.42 Ls 1997. gada beigās. Ja tiktu izmantots šis nabadzības sliekšnis, nabadzīgo skaita indekss būtu vēl lielāks un nabadzības atspoguļojums - daudz spilgtāks.

Vispārējais nabadzības rādītāju dinamikas salīdzinājums ļauj secināt, ka samazinājies pavisam nabadzīgo iedzīvotāju skaits (I un II nabadzības sliekšņi), bet

pieaudzis nabadzīgo skaits pēc III nabadzības sliekšņa, kas norāda, ka daudzi nabadzīgie iedzīvotāji spējuši savu situāciju uzlabot, bet tanī pašā laikā daudzu labāk nodrošinātu iedzīvotāju labklājība pasliktinājusies, bet konkrētākus secinājumus par nabadzīgo sabiedrības locekļu struktūru ļauj izdarīt nabadzības dziļuma indekss. Nabadzīgo skaita pieaugumu pie III nabadzības sliekšņa nosaka arī tā absolūtā lieluma pieaugumu par 2,5 Ls, kas daudziem nabadzīgajiem iedzīvotājiem ir būtisks lielums.

Nabadzīgo skaita indeksu lielums, izmantojot otro un trešo absolūtos nabadzības sliekšņus, ļauj izdarīt secinājumus, ka ievērojama Latvijas iedzīvotāju daļa ir nabadzīga un tai nav iespējas dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Apstākļi, ka iedzīvotāju rīcībā esošie līdzekļi ir ļoti ierobežoti, norāda, ka Latvijas tautas attīstība ir apgrūtināta, jo bez atbilstošiem līdzekļiem iedzīvotājiem nav iespējas rūpēties par savu pilnvērtīgu uzturu, par veselību, izglītību, kultūras vērtību izmantošanu. Nabadzības izplatība ir pamats tautas depresijai, politiskai neapmierinātībai, neuzticībai valstij un valdībai. Pastāvot augstam nabadzības līmenim, rodas risks alkoholisma izplatībai un noziedzības līmeņa pieaugumam. Nabadzības izplatība ir pamats visdažādāko demogrāfisko problēmu attīstībai. Apvienoto Nāciju Attīstības Programma Latvijā veic nabadzības kvalitatīvu analīzi, kas vērsta uz nabadzības dažādības noteikšanu - tā nav statistiski izmantojama, bet dod iespēju pētīt dažādu maznodrošināto iedzīvotāju grupu nabadzības cēloņus un nākotnes iespējas.

Veicot nabadzības dziļuma indeksa aprēķinus tika iegūti rezultāti, kas attēloti tabulā 3.2.3.

Tabula 3.2.3. Nabadzības dziļuma indekss %.

Iedzīvotāju grupa	26 Ls	32 Ls	38 Ls	38 Ls	52 Ls	54,5 Ls
	1996.	1997.	1996.	1997.	1996.	1997.
	gads	gads	gads	gads	gads	gads
Visi iedzīvotāji	6	6	14	14	25	27
Pilsētu iedzīvotāji	5	5	13	12	23	24
Lauku iedzīvotāji	7	7	16	17	29	28

Nabadzības dziļuma indekss attēlo, cik nabadzīgi ir nabadzīgie. Nabadzīgo skaita indekss dod iespēju noteikt, cik izplatīta ir nabadzība, bet neļauj secināt, cik dziļa ir problēma, jo neatkarīgi no tā, vai viena iedzīvotāja izdevumi atšķiras no nabadzības sliekšņa par 1 latu vai 30 latiem, iedzīvotājs tiek ierindots nabadzīgo kategorijā. Nabadzības dziļuma indekss parāda, kāda ir iedzīvotāju izdevumu vidējās atšķirības no nabadzības sliekšņa attiecība pret nabadzības sliekšni. Jo lielāks nabadzības dziļuma indekss, jo lielāka ir iedzīvotāju izdevumu atšķirība no nabadzības sliekšņa.

Aprēķinu rezultāti Latvijā parāda, ka nabadzība ir samērā dziļa, it sevišķi, ja izmanto III nabadzības sliekšni. Kopējais nabadzības dziļuma indekss liecina, ka lielākai daļai nabadzīgo iedzīvotāju izdevumu apjoms atšķiras no nabadzības sliekšņa par 25 % 1996. gadā un par 27 % 1997. gadā, tātad ikmēneša tekošo izdevumu lielums uz vienu pieaugušo iedzīvotāju ir ap 39 latiem 1996. gadā un ap 40 latiem 1997. gadā. Tas norāda, ka, lai arī nabadzības dziļuma indekss 1997. gadā ir palielinājies, nabadzīgo stāvoklis ir nedaudz uzlabojies nominālajā izteiksmē, jo izmantots augstāks III nabadzības sliekšnis.

Nabadzības rādītāju samazināšanās pie I un II nabadzības sliekšņiem un pieaugums pie III nabadzības sliekšņa liecina, ka pieaudzis to cilvēku skaits, kuru ikmēneša izdevumi uz vienu pieaugušo patērētāju ir no 38 līdz 54,5 latiem un nedaudz samazinājies pavisam nabadzīgo iedzīvotāju skaits. Indeksu salīdzināšanas rezultātā var secināt, ka aprēķini ir precīzi, jo pie 38 latu nabadzības sliekšņa, nabadzīgo skaita indekss bija 44.4 % 1996. gadā un 42,0 % 1997. gadā. Izdevumu atšķirības indekss pie I nabadzības sliekšņa ir tikai 6 %, kas norāda, ka vidējais nabadzīgo izdevumu apjoms uz vienu pieaugušo iedzīvotāju pie konkrētā nabadzības sliekšņa ir 24 lati mēnesī.

Atšķirība no zemākā nabadzības sliekšņa nav liela, jo, pastāvot vēl zemākiem izdevumiem, eksistēt nav iespējams. Pie vidējā nabadzības sliekšņa nabadzīgo izdevumu novirze sastāda 14 % no nabadzības līnijas, kas nozīmē, ka viņu vidējie izdevumi ir aptuveni 34 lati mēnesī. Līdzīgi kā nabadzīgo skaita indekss, arī nabadzības dziļuma indekss atklāj daudz lielākas problēmas lauku rajonā, salīdzinājumā ar pilsētām.

Nabadzības dziļuma indekss dod iespēju izprast, cik lieli finansiālie līdzekļi būtu nepieciešami, lai cīnītos ar nabadzības problēmu. Sareizinot izdevumu atšķirības no nabadzības sliekšņa lielumu ar nabadzīgo iedzīvotāju skaitu, var secināt, cik daudz naudas cilvēkiem trūkst, lai varētu pilnvērtīgi eksistēt. Protams, tas nenozīmē, ka tieši tādi naudas apjomi jāparedz subsīdijām vai sociālo problēmu risināšanai, bet nabadzības dziļuma rādītājus iespējams izmantot, lai veidotu sociālo programmu kvantitatīvās daļas. Tā, piemēram, zinot, ka nabadzīgo skaita indekss pie trešā nabadzības sliekšņa visiem Latvijas iedzīvotājiem ir 67.9 % 1996. gadā (tātad Latvijā no 2 501 660 iedzīvotājiem 1 698 654 iedzīvotāji ir nabadzīgi) un zinot, ka vidējā nabadzīgo cilvēku izdevumu atšķirība no krīzes iztikas minimuma ir 13 lati, var secināt, ka nabadzīgo cilvēku elementārās labklājības nodrošināšanai pietrūkst aptuveni 22 miljoni latu mēnesī. Izdarot atbilstošu aprēķinu par 1997. gadu, iespējams konstatēt, ka ik mēnesi nabadzīgajiem Latvijas iedzīvotājiem pietrūkst gandrīz 25 miljoni latu mēnesī (nabadzīgo iedzīvotāju skaits - 1 688 812, kam pietrūkst 14.715 Ls mēnesī. Tas, kādā veidā nodrošināt šo līdzekļu pieejamību

nabadzīgajiem iedzīvotājiem, ir sarežģīts sociālās politikas jautājums. Nabadzības indeksu aprēķins konkrētā problēmas nopietnību un dod konkrētu pamatu sociālo programmu izstrādei.

2) Nabadzība atkarībā no dzīvesvietas.

Analizējot nabadzības izplatību atkarībā no iedzīvotāju dzīvesvietas, jāsecina, ka nabadzība ir izplatīta diezgan vienmērīgi. Tabulā 3.2.4. apkopoti nabadzīgo skaita indeksa aprēķini vairākos Latvijas reģionos.

Tabula 3.2.4. Nabadzīgo skaita indekss % Latvijas reģionos.

Latvijas reģioni	26 Ls	32 Ls	38 Ls	38 Ls	52 Ls	54.5 Ls
	1996.	1997.	1996.	1997.	1996.	1997.
	gads	gads	gads	gads	gads	gads
Kurzeme	25.2	24.3	49.5	47.8	73.7	72.6
Zemgale	26.5	23.1	52.8	47.9	74.8	73.4
Latgale	25.4	26.7	52.1	53.5	75.1	77.8
Vidzeme	23.6	22.3	48.1	45.0	70.1	71.3
Rīgas reģions	16.8	15.4	36.8	33.7	61.1	61.0

Indeksa aprēķins pēc pirmā nabadzības sliekšņa norāda, ka ļoti nabadzīgo cilvēku skaits vismazākais ir Rīgas reģionā, bet tāds tomēr eksistē. Pārējos reģionos cilvēki ar ikmēneša izdevumiem zem 26 Ls un 32 Ls attiecīgajā gadā ir vienmērīgi izplatīta parādība, jo rādītājs svārstās tikai no 23.6 % līdz 26.5 % 1996. gadā un no 22.3 % līdz 26.7 % 1997. gadā. Nabadzības izplatība pēc pirmā nabadzības sliekšņa kopumā valstī samazinājusies, bet Latgalē tā ir palielinājusies - pieaudzis ļoti nabadzīgo iedzīvotāju skaits.

Izmantojot otro nabadzības sliekšni, var pārliecināties, ka nabadzības izplatība Rīgas rajonā ir mazāka, bet tā bija sevišķi aktuāla Zemgalē (52.8 %) un

Latgalē (52.1 %) 1996. gadā. Nabadzības izplatība pie II nabadzības sliekšņa 1997. gadā samazinājusies visos reģionos, izņemot Latgali, kur tā pieaugusi no 52.1 % līdz 53.5 %.

Apkopojot pirmā un otrā nabadzības sliekšņu rezultātus pa dažādiem Latvijas reģioniem, var secināt, ka ļoti nabadzīgo skaits ir ievērojami samazinājies visos reģionos, izņemot Latgali, kur tas nedaudz pieaudzis, tātad smaga nabadzības izplatība Latgalē ne tikai saglabājas, bet turpina palielināties, pretēji vispārīgajām tendencēm republikā. Nabadzības rādītāju aprēķins pa dažādiem reģioniem pierāda, ka kopējā nabadzības indeksa pieaugums izskaidrojams ar situācijas pasliktināšanos Latgalē.

Analizējot nabadzību, izmantojot trešo nabadzības sliekšni, jāsecina, ka 1996. gadā 75.1 % Latgales un 74.8 % Zemgales iedzīvotāju bija nabadzīgi, un šis rādītājs ir ievērojami augstāks par vidējo valstī (67.9 %). Savukārt 1997. gadā vienīgais reģions, kurā nabadzības rādītājs būtiski atšķiras no pārējiem rādītājiem ir Latgale, kur nabadzības izplatība sasniedz 77.8 %. Šis rezultāts liek izdarīt secinājumus par nepieciešamību veikt sevišķus pasākumus atsevišķu Latvijas reģionu situācijas analizē un uzlabošanā. Situācijā, kad tikai 21.2 % Latgales iedzīvotāju izmanto līdzekļus, kas nav mazāki par iztikas minimumu, liecina, ka šajā reģionā sociālās problēmas ir kritiskas. Nabadzības izplatība Rīgas reģionā ir un paliek ļoti liela, salīdzinot ar situāciju attīstītajās tirgus ekonomikas valstīs, bet ir ievērojami zemāka, nekā pārējās valsts daļās.

Informācija par nabadzības izplatību Latvijas reģionos dod iespēju izdarīt atbilstošus secinājumus reģionālās politikas jautājumos. Latvijas gadījumā reģionālās problēmas ir zināmas arī bez nabadzības indeksu aprēķina, tomēr konkrētu datu esamība ļauj izprast problēmas dziļumu un nopietnību un noteikt tūlītējo pasākumu prioritāti.

Arī nabadzības dziļuma indekss tika aprēķināts katram Latvijas reģionam. Aprēķinu rezultāti ietverti tabulā 3.2.5.

Tabula 3.2.5. Nabadzības dziļuma indekss % Latvijas reģionos.

Latvijas reģioni	26 Ls 1996. gads	32 Ls 1997. gads	38 Ls 1996. gads	38 Ls 1997. gads	52 Ls 1996. gads	54.5 Ls 1997. gads
Kurzeme	7	7	16	16	28	30
Zemgale	7	6	17	16	29	26
Latgale	7	8	16	18	28	29
Vidzeme	7	6	15	15	26	25
Rīgas reģions	5	4	11	10	21	19

Nabadzības dziļuma indekss atsevišķos Latvijas reģionos pierāda, ka Latgales, Zemgales un Kurzemes rajonos ir ne tikai vairāk izplatīta nabadzības problēma, bet tā ir arī daudz dziļāka, nekā Rīgas reģionā. Minētajos reģionos ir ne tikai ļoti daudz nabadzīgo, bet arī to stāvoklis ir kritiskāks.

Analizējot nabadzības dziļuma indeksa dinamiku, jāuzsver, ka situācija sākusi uzlaboties visos reģionos, izņemot Latgali, kurā nabadzības dziļuma indekss pieaudzis pie katra no trim nabadzības sliekšņiem. Arī kopējais nabadzības dziļuma indekss pieaudzis, tikai pasliktinoties situācijai Latgalē.

Izmantojot informāciju par iedzīvotāju skaitu katrā Latvijas reģionā, zinot nabadzīgo skaita un nabadzības dziļuma indeksu, iespējams aprēķināt, cik liels materiālo resursu apjoms pietrūkst katra reģiona iedzīvotājiem, nepieciešams, lai palīdzētu rajona iedzīvotājiem palielināt ikmēneša izdevumus līdz krīzes iztikas minimumam.

3) Nabadzība atkarībā no mājsaimniecības sastāva.

Izmantojot trīs augstākminētos nabadzības sliekšņus, tika veikta padziļināta nabadzības analīze vairākām iedzīvotāju grupām. Tabulā 3.2.6. atspoguļots

nabadzīgo mājsaimniecību (nevis personu) skaita indekss atkarībā no bezdarbnieku skaita ģimenē.

Tabula 3.2.4. Nabadzīgo mājsaimniecību skaits zem nabadzības sliekšņa (%) atkarībā no bezdarbnieku skaita ģimenē.

Bezdarbnieku skaits mājsaimniecībā	26 Ls	32 Ls	38 Ls	38 Ls	52 Ls	54.5 Ls
	1996. gads	1997. gads	1996. gads	1997. gads	1996. gads	1997. gads
1 bezdarbnieks	34.8	33.6	59.8	56.1	79.9	78.3
2 bezdarbnieki	54.5	59.8	79.6	78.9	93.0	93.5
3 un vairāk bezdarbnieku	73.3	71.1	92.3	97.0	100.0	97.0

Aprēķini pierāda, ka galvenais mājsaimniecību ienākumu avots ir algotais darbs un bezdarbnieka atrašanās mājsaimniecībā veicina tās nonākšanu zem nabadzības sliekšņa. Ja aplūko aprēķinu rezultātus, izmantojot trešo nabadzības sliekšni, var pārliecināties, ka praktiski visas mājsaimniecības, kurās ir divi vai trīs bezdarbnieki, atrodas zem nabadzības sliekšņa (virs 93 % gan 1996. gadā, gan 1997. gadā). Arī izmantojot zemāko nabadzības sliekšni, vērojams straujš tiešs nabadzības pieaugums, palielinoties bezdarbnieku skaitam ģimenē. Var secināt, ka ģimenes, kurās ir bezdarbnieki, visvieglāk pakļūst zem nabadzības sliekšņa.

Tika veikta arī padziļināta analīze par nabadzības izplatību atkarībā no ģimenes sastāva un bērnu skaita ģimenē. Tabulā 3.2.7. atspoguļots nabadzīgo mājsaimniecību skaita indekss atkarībā no ģimenes sastāva.

Tabula 3.2.7. Nabadzīgo mājsaimniecību skaita indekss % atkarībā no ģimenes sastāva.

Mājsaimniecības, kuras sastāv no	26 Ls	32 Ls	38 Ls	38 Ls	52 Ls	54.5 Ls
	1996. gads	1997. gads	1996. gads	1997. gads	1996. gads	1997. gads
1 personas	7.3	6.4	24.7	22.0	51.0	51.7
1 personas ar bērnu (bērniem)	27.2	25.3	53.7	47.9	73.8	73.0
2 personām bez bērniem	13.3	12.1	29.8	27.8	56.8	57.9
2 personām ar 1 bērnu	20.7	19.1	42.7	41.7	66.7	66.6
2 personām ar 2 bērniem	25.2	24.3	52.1	49.6	74.9	75.8
2 personām ar 3 un vairāk bērniem	44.1	44.8	70.5	70.1	89.2	88.5
3 personām bez bērniem	16.8	16.7	40.3	38.2	63.7	65.8
3 personām ar 1 bērnu	26.2	25.4	55.8	50.5	77.3	75.4
3 personām ar 2 bērniem	32.6	34.0	61.8	67.7	83.7	85.8
3 personām ar 3 bērniem	46.4	50.8	72.8	78.5	92.2	94.8

Analizējot nabadzības izplatību atkarībā no ģimenes sastāva, var secināt, ka, pieaugot ģimenes locekļu skaitam, atbilstoši pieaug risks kļūt nabadzīgiem. Visbīstamākā situācija veidojas ģimenēs, kuras sastāv no trīs pieaugušajiem un trīs vai vairāk bērniem, pie tam situāciju šajās ģimenēs pasliktinājusies 1997. gadā. Tāpat ģimenēs, kurās ir trīs bērni un divi pieaugušie, iespēja kļūt nabadzīgiem ir ļoti liela.

Interesanti atzīmēt, ka apstākļi, ka ģimenē ir trīs bērni, ir bez šaubām ļoti iespaidīgs faktors nabadzības iespējamības palielināšanā, bet lielāks pieaugušo cilvēku skaits ģimenē palielina nabadzības iespējamību, lai gan varētu domāt, ka lielāks pieaugušo skaits (tātad iespējamo pelnītāju skaits) dos iespēju ģimeņu materiālajam stāvoklim uzlaboties. Par bērniem tiek uzskatīti tie cilvēki, kas nav sasnieguši 16 gadu vecumu. Svarīgi atzīmēt, ka mājsaimniecības, kas sastāv tikai no viena cilvēka, bauda vislabvēlīgākos dzīves apstākļus no aplūkotajām mājsaimniecību grupām.

Ģimeņu ar lielu bērnu skaitu atrašanos neapmierinošos dzīves apstākļos apliecina tabulā 3.2.8. apkopotie aprēķinu rezultāti.

Tabula 3.2.8. Nabadzībo mājsaimniecību skaita indekss % atkarībā no bērnu skaita ģimenē.

Bērnu skaits mājsaimniecībā	26 Ls	32 Ls	38 Ls	38 Ls	52 Ls	54.5 Ls
	1996. gads	1997. gads	1996. gads	1997. gads	1996. gads	1997. gads
1 bērns	22.6	21.7	47.3	44.9	69.7	69.8
2 bērni	27.8	26.7	55.1	53.6	77.9	78.3
3 un vairāk bērnu	45.5	46.9	73.9	73.6	90.5	91.0

Aprēķinu rezultāti apliecina tiešu sakarību starp nabadzības riska pieaugumu un bērnu skaita pieaugumu mājsaimniecībā. Nabadzīgo mājsaimniecību skaita indekss, kas iegūts, izmantojot trešo nabadzības sliekšni, liecina, ka 90.5 % no mājsaimniecībām 1996. gadā un 91.0 % no mājsaimniecībām 1997. gadā, kurās bērnu skaits ir lielāks vai vienāds ar trīs, ir nabadzīgas. Nabadzības izplatība daudz bērnu ģimenēs turpinājusi pieaugt 1997. gadā, un vienīgi ģimenēs ar vienu bērnu novērojama nabadzības samazināšanās pie visiem trim nabadzības sliekšņiem.

Atsaucoties uz demogrāfisko rādītāju pētījumiem un tautas attīstības iespēju analīzi, kas veikta šī darba 1. daļā, var secināt, ka dabiskā pieauguma kritums ir pamatots un neizbēgams, pastāvot patreizējam nabadzības indeksam ģimeņu grupā ar lielu bērnu skaitu. Ir saprotams, ka ģimenes nevēlas palielināt bērnu skaitu, jo to materiālais līmenis neautļauj nodrošināt pienācīgus dzīves apstākļus ne sev, ne saviem pēcnācējiem. Apzinoties savas materiālās iespējas, ģimenēm ir grūti un praktiski neiespējami pieņemt pozitīvu lēmumu par bērnu skaita palielināšanu.

Veicot nabadzības pētījumu, tika aplūkota ģimeņu iespēja kļūt nabadzīgām atkarībā no pensionāru skaita tajās. Aprēķinu rezultāti, kas apkopoti tabulā 3.2.9. deva diezgan pārsteidzošus rezultātus.

Tabula 3.2.9. Nabadzīgo mājsaimniecību skaita indekss % atkarībā no pensionāru skaita ģimenē.

Pensionāru skaits ģimenē	26 Ls	32 Ls	38 Ls	38 Ls	52 Ls	54.5 Ls
	1996.	1997.	1996.	1997.	1996.	1997.
	gads	gads	gads	gads	gads	gads
nav pensionāru	21.0	18.9	41.3	38.8	61.9	61.0
1 pensionārs	11.2	12.4	33.1	31.2	60.8	62.7
2 pensionāri	13.6	12.2	34.7	30.7	65.8	65.4

Tabulā attēlotie dati apliecina, ka pensionāru klātbūtne ģimenēs būtiski neietekmē to dzīves līmeni. Ģimenes cieš no nabadzības daudz dziļāk, ja to locekļu starpā ir bezdarbnieki vai bērni. Tas izskaidrojams ar vispārējā nabadzības līmeņa lielo izplatību un apstākli, ka vidējie mājsaimniecību ieņēmumi (un izdevumi) ir tik zemi, ka tie būtiski neatšķiras no ienākumu apjomiem, ko iedzīvotāji saņem pensijas formā. Tas, ka nabadzības līmenis pieaug, palielinoties ģimenes locekļu skaitam, bet nepieaug, palielinoties pensionāru skaitam mājsaimniecībā, norāda, ka pensijas ir būtisks ieņēmumu avots daudzās ģimenēs. Līdz ar to nav iespējams konstatēt, ka pensionāri ir vismazāk sociāli nodrošinātā iedzīvotāju daļa, jo citi viņu ģimenes locekļi izmanto pensijas arī savai iztikai.

Lai izdarītu secinājumus par iedzīvotāju grupām, kuras visvairāk skar nabadzība, nepieciešams iegūtos aprēķinus apkopot un veikt to mājsaimniecību grupu analīzi, kurās nabadzīgo skaita indekss ir vislielākais. Tabulā 3.2.10. apkopotas mājsaimniecību grupas, kurās nabadzība ir visizplatītākā pie III nabadzības sliekšņa.

Tabula 3.2.10. Trūcīgo mājsaimniecību skaits pie III nabadzības sliekšņa.

	Mājsaimniecību sk. t.		% no visām mājsaimniecībām	
	1996.	1997.		
Visas mājsaimniecības	664.8	674.5	100	100
Ar bērniem	289.4	266.5	44	40
ar 1 bērnu	149.5	141.5	22	21
ar 2 bērniem	107.7	94.8	16	14
Ar bezdarbniekiem	131.6	107.5	20	16
ar 1 bezdarbnieku	112.0	90.1	17	14
ar 2 bezdarbniekiem	19.6	15.9	3	2
1 personas un bērns (bērniem)	52.4	43.2	8	6
2 personām un 2 bērniem	66.1	58.1	10	9
2 personām un 3 un vairāk bērniem	19.8	18.0	3	3
3 personām un 2 bērniem	23.0	22.4	3	3
3 personām un 3 un vairāk bērniem	8.3	8.1	1	1
Mājsaimniecībās ar 1 strādājošo	219.2	209.9	33	31

Aprēķinu apkopojums ļauj izdarīt secinājumu, ka visvairāk nabadzībai ir pakļautas mājsaimniecības ar bērniem kā arī mājsaimniecības ar bezdarbniekiem. Kā jau to apliecināja nabadzīgo skaita indeksa aprēķini, nabadzība ir ļoti izplatīta un Latvijā ir 674.5 tūkstoši mājsaimniecību, kuras atrodas zem trešā nabadzības sliekšņa (54.5 Ls uz vienu pieaugušo ģimenes locekli mēnesī).

Fakts, ka 266.5 tūkstoši mājsaimniecību ar bērniem ir nabadzīgas ir ļoti satraucošs, jo naudas līdzekļu nepietiekamība ģimenēs, kurās aug bērni, nedod iespēju jaunās paaudzes veiksmīgai attīstībai. Tas pierāda, ka bērnu uzturēšana prasa ievērojamu ikmēneša ieņēmumu daļu. Analīzes dati liecina, ka nabadzības izplatība krasī nepalielinās pieaugot bērnu skaitam ģimenē. Nabadzības dziļuma indeksa aprēķini, atkarībā no bērnu skaita mājsaimniecībā apkopoti tabulā 3.2.11. Salīdzinoši augsts nabadzības līmenis sastopams ģimenēs, kurās ir tikai viens strādājošais.

Tabula 3.2.11. Nabadzības dziļuma indekss Latvijas mājsaimniecībām (%) pie katra nabadzības sliekšņa.

	Nabadzības dziļuma indekss					
	1996	1997	1996	1997	1996	1997
Visas mājsaimniecības	6	6	14	14	25	27
Ar 1 bērnu	7	6	16	15	28	28
Ar 2 bērniem	8	7	19	18	32	33
Ar 3 un vairāk bērniem	16	17	31	31	45	48
Ar 1 bezdarbnieku	11	11	24	23	37	38
Ar 2 bezdarbniekiem	21	23	38	38	51	53
1 personas un bērna (bērniem)	10	8	20	18	33	32
2 personām un 2 bērniem	7	6	17	16	30	31
2 personām un 3 un vairāk bērniem	16	15	20	29	44	45
3 personām un 2 bērniem	10	10	22	23	36	40
3 personām un 3 un vairāk bērniem	15	21	30	34	45	51
Mājsaimniecības ar vienu strādājošo	6	6	15	15	26	28

Nabadzības dziļuma indeksa aprēķinu apkopojumi liecina, ka nabadzības problēmas sastopamas ģimenēs ar bērniem ne tikai nabadzības izplatības ziņā, bet

arī nabadzības dziļuma ziņā. Arī ģimenes, kurās ir divi bezdarbnieki, vidējais mēneša patēriņa lielums ir stipri zem nabadzības sliekšņa un ievērojami pārsniedz vidējo nabadzības dziļuma indeksu visām mājsaimniecībām. Aprēķinu rezultāti dod iespēju pieņemt lēmumus par sociālo pasākumu sagatavošanu un realizēšanu, lai uzlabotu noteiktu ģimeņu grupu dzīves līmeni. Skaitliskie lielumi dod iespēju noteikt materiālu resursu izmantošanas prioritātes.

LR Centrālās statistikas pārvaldes regulārais mājsaimniecību budžetu pētījums ietver jautājumus par dzīves līmeņa subjektīvo vērtējumu, kur respondentiem lūdz pašiem novērtēt savu stāvokli un nākotnes perspektīvas. Tiek uzdots jautājums: “Kā Jūs novērtētu savus mājsaimniecības pašreizējos dzīves apstākļus?” un iespējamās piecas atbildes no “ļoti labi” līdz “slikti”. Tabulā 3.2.12. attēlots mājsaimniecību dzīves apstākļu pašnovērtējums 1996. un 1997. gadā.

Tabula 3.2.12. Mājsaimniecību dzīves apstākļu pašnovērtējums 1996. un 1997. gadā trīs ceturkšņos (%).

Kā Jūs novērtētu savus mājsaimniecības pašreizējos dzīves apstākļus?	Visas mājsaimniecības	
	1996	1997
ļoti labi	0.2	0.2
samērā labi	3.0	3.2
vidēji	39.2	38.9
samērā slikti	28.7	28.0
slikti	28.9	29.7

Analizējot tabulā 3.2.12. apkopotos datus, nākas secināt, ka lielākā daļa mājsaimniecību savu dzīves līmeni vērtē no “vidēji” līdz “ļoti slikti”, kas būtībā saskan ar nabadzības rādītāju aprēķina rezultātiem. Tikai ļoti neliela daļa ģimeņu savu stāvokli uzskata par labu vai vidēji labu.

Jāuzsver, ka subjektīvajam dzīves līmeņa vērtējumam ir ļoti būtiska nozīme. Ja objektīvās (absolūtās vai relatīvās) nabadzības novērtēšanas metodes ļauj izdarīt secinājumus par valsts iedzīvotāju dzīves līmeni, to objektīvi salīdzinot ar citām valstīm pēc absolūtiem vai salīdzinošiem rādītājiem, neņemot vērā pašu iedzīvotāju vērtējumu par izveidojušos situāciju un pieņemt konkrētus lēmumus sociālo jautājumu risināšanā, subjektīvā novērtēšanas metode dod iespēju secināt, cik steidzama un nopietna nabadzības problēma šķiet pašiem cilvēkiem. Daudzos gadījumos vajadzētu lemt par prioritātiem, aplūkojot, kuras iedzīvotāju grupas jūtas vissliktāk, veicot pašnovērtējumu.

Var atklāties, ka nepieciešams veikt steidzamus pasākumus kādas iedzīvotāju grupas labā, kaut arī tā neatrodas vissliktākajā situācijā pēc nabadzības indeksu aprēķina. Subjektīvā novērtēšanas metode dod iespēju analizēt, ko cilvēki izprot ar pieņemamu dzīves līmeni, un, lai arī atbildes var būt ļoti atšķirīgas, var iegūt skaitlisku priekšstatu par vēlamajiem ikmēneša izdevumiem vai ienākumiem katrai ģimenei. Lai arī pašnovērtējums ir subjektīvs, tas ir svarīgs arī valsts mēroga lēmumu pieņemšanai, jo cilvēku subjektīvā neapmierinātība ar savu stāvokli, it sevišķi, ja tā ir plaši izplatīta, rada neuzticību valdībai un var izsaukt nevēlamas politiskas sekas.

Turpinot nabadzības subjektīvo rādītāju analīzi Latvijā, jāsecina, ka pastāv lielas atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju dotajos vērtējumos. Tabulā 3.2.13. veikts pilsētu un lauku iedzīvotāju pašnovērtējumu salīdzinājums.

Tabula 3.2.13. Dzīves līmeņa pašnovērtējums Latvijas pilsētās un laukos 1996. un 1997. gadā (%).

Kā Jūs novērtētu savus mājsaimniecības patreizējos dzīves apstākļus?	Pilsētu iedzīvotāji		Lauku iedzīvotāji	
	1996	1997	1996	1997
ļoti labi	0.2	0.2	0.2	0.2
samērā labi	2.7	2.9	3.7	4.0
vidēji	34.4	34.0	51.3	51.3
samērā slikti	29.7	28.8	26.3	26.1
slikti	33.0	34.1	18.5	18.4

Lauku un pilsētu iedzīvotāju pašnovērtējums par savu ģimeņu dzīves apstākļiem saskan ar nabadzības indeksu aprēķinu rezultātiem, jo tie atpoguļo ievērojamo atšķirību starp nabadzības izplatību laukos un pilsētās, it sevišķi Rīgā. Nabadzības rādītāju padziļinātai analīzei iespējams veikt subjektīvo vērtējumu salīdzinājumu ar objektivās analīzes rezultātā iegūtajiem datiem katrā aplūkojamā iedzīvotāju grupā.

Mājsaimniecību budžetu pētījumā ietverts arī jautājums par iedzīvotāju nākotnes perspektīvām un sava stāvokļa attīstības prognozi. Ievērojama daļa respondentu prognozē sava materiālā stāvokļa pasliktināšanos.

Atbildot uz pētījumā uzdoto jautājumu "Kā mainīsies Jūsu ģimenes materiālais stāvoklis tuvāko 12 mēnešu laikā?" : 14.1 % respondentu uzskatīja, ka tas ievērojami vai daļēji uzlabosies, 40.3 % uzskatīja, ka tas nemainīsies, bet 15.9 % uzskatīja, ka viņu stāvoklis pasliktināsies vai ievērojami pasliktināsies. Atlikusi atbildētāju daļa (29.7%) nespēja skaidri formulēt savu viedokli. Cilvēki ir nobažījušies arī par inflācijas un bezdarba pieaugumu, bet salīdzinot ar 1996. gadu, samazinājies to iedzīvotāju skaits, kuri ir pesimistiski par sava stāvokļa attīstību.

Detalizēti dažādu nabadzības rādītāju aprēķinu rezultāti pievienoti pielikuma tabulās 3.2.14. - 3.2.21.

Aplūkojot cilvēku pesimistiskos vērtējumus par notikumu tālāku attīstību, valdībai būtu jāpieņem lēmumi par masu informācijas līdzekļu pastiprinātu izmantošanu, lai neļautu iedzīvotājiem dzīvot bezcerībā un pesimismā, kas ierobežo iedzīvotāju pašu aktīvu darbību sava stāvokļa uzlabošanā.

Tabulā 3.2.13. attēlots vairāku Eiropas valstu iedzīvotāju grupu uzskaitījums atkarībā no riska pakāpes kļūt nabadzīgiem.

Tabula 3.2.13. Eiropas valstu iedzīvotāju grupas un to risks nokļūt zem nabadzības sliekšņa.

	Riska grupa	Paaugstināta riska grupa
Zemnieki un l/s darbinieki	Dānija	Itālija
Bezdarbnieki		Beļģija, Dānija, Grieķija, Francija, Īrija, Lielbritānija
Ģimenes ar pensionāru	Vācija, Grieķija, Portugāle, Lielbritānija	Dānija, Francija, Īrija
Ģimenes ar trīs un vairāk bērniem	Francija, Īrija, Holande, Portugāle, Lielbritānija	
Ģimenes, kurās bērnus audzina viens pieaugušais	Beļģija, Lielbritānija	
Ģimenes, kurās ģimenes galva ir sieviete	Īrija, Lielbritānija	
Ģimenes, kurās ģimenes galva ir sieviete ar zemu izglītības līmeni	Beļģija, Dānija, Grieķija, Spānija, Francija, Portugāle	
Ģimenes, kurās ģimenes galva nodarbojas ar lauksaimniecību	Grieķija	Dānija

3.3. Vidusslāņa izveidošanās un nostiprināšanās nozīme stratificētas sabiedrības izveidei Latvijā un jauno ētikas vērtību pieņemšanas nepieciešamība.

3.3.1. Vidussšķias izveidošanās un nostiprināšanās nozīme cīņā ar nabadzības problēmu.

Profesore Ona Gražina Rakauskiene no Lietuvas Ekonomikas Institūta ir zinātniece, kuras darbi par sociālo un ekonomisko politiku Lietuvā un citās valstīs atšķiras no vispārīgi atzītās jeb oficiālās valsts pieejas ienākumu iegūšanā un pārdaļē ar plašāku sociālās politikas objekta uztveri.

Gan Lietuvas, gan Latvijas valdības pieņēmušas labēju jeb monetāru ekonomiskās attīstības virzienu, kas, saskaņā ar Monetāristu ekonomikas teoriju uzskata, ka pēc krīzes tirgus līdzsvarojas ātri, bezdarba problēmai ir tikai īslaicīgs raksturs un gan valsts ekonomika, gan tās iedzīvotāji izbauda jaunā uzplaukuma ieguvumus.

Apstākļos, kad jāsāk veidot jaunu valstu ekonomika, sastopoties ar neskaitāmiem šķēršļiem un ierobežojumiem, kam daudzos gadījumos ir finansiāls raksturs, jauno valdību stāvoklis nav apskaužams, jo tām jāveic ekonomiskās politikas izvēle, kas vienā gadījumā var nodrošināt strauju ekonomisko augšupeju ar atbilstošiem makroekonomiskajiem rādītājiem, bet tai pašā laikā, ja ekonomika attīstās saskaņā ar Keinsiānisma teoriju, iespējama ilgstoša bezdarba izplatība un lielas iedzīvotāju daļas dzīves apstākļu kritiska pasliktināšanās; vai otrā gadījumā ekonomiskā izaugsme var būt lēnāka, bet attīstība notiek saskaņoti ar sociālo procesu attīstību un Keinsiānisma bezdarba problēma tiek atrisināta.

Nodrošinot stingru monetāro un fiskālo politiku, realizējot straujas ekonomiskās reformas un paātrinātu pāreju un brīvu tirgus ekonomiku, tai pašā laikā orientējot sociālo politiku tikai uz darbanespējīgiem sabiedrības locekļiem, Latvijas un Lietuvas valdības ir nonākušas situācijā, kad to popularitāte ir zema, jo liela iedzīvotāju skaita dzīves apstākļi ir ļoti slikti. Tā kā dotajā valstu attīstības stadijā valdības likumi un lēmumi tiek pieņemti, balstoties uz ekonomiski-tehnokrātiskajām prioritātēm, tiek pieņemts, ka sabiedrības dažādas daļas vairāk

vai mazāk vienmērīgi uzņems jaunus apstākļus un vispārīgie ekonomiskie sasniegumi dos salīdzinoši vienādu labumu visiem iedzīvotājiem. Realitātē sabiedrībā notiek noslāņošanās procesi, jo katras sabiedrības daļas rīcība ir saskaņota ar noteiktas cilvēku grupas iekšējo pārliecību, tāpēc jaunie procesi atstāj pilnīgi pretēju efektu uz dažādiem sabiedrības locekļiem

Lai arī ir veiktas sociālās reformas, to objekts ir un paliek tikai salīdzinoši neliela sabiedrības daļa. Šī procesa rezultātā nākas atzīt, ka liela iedzīvotāju daļa nonākusi sociālās krīzes jeb sociālās depresijas situācijā un neatbalsta valsts reformas.

Šajos apstākļos nepieciešams izvērtēt katras sabiedrības daļas spējas pielāgoties tirgus ekonomikas apstākļiem, jo ir pienācis laiks, kad katrs iedzīvotājs lielākā vai mazākā apmērā iegūst sabiedrībā pieejamās materiālās vērtības - preces, naudu vai kapitālu. Tās iedzīvotāju grupas, kuras nēl nedzīvo saskaņā ar kapitālisma ētiku, nespēj pienācīgā apmērā iekļauties ienākumu pārdales procesā.

Patreizējās sociālās politikas objekts ir galvenokārt darba nespējīgi cilvēki, kuriem pienākas valsts sociālie pabalsti. Lai cik labi izstrādāta nebūtu tāda veida sociālā likumdošana, apstākļos, kad līdzekļi ir ierobežoti, jo valsts budžeta ienākumi nav lieli, šo sociāli atstumto cilvēku situācija netiek pietiekami uzlabota, pie tam bez atbalsta paliek liels darbaspējīgu iedzīvotāju skaits, kuru ienākumi ir zem iztikas minimuma. Lai arī vispārējās valsts ekonomiskās attīstības tendences ir pozitīvas un optimistiskas, iedzīvotāji, kuri pēc sistemātisko pārmaiņu šoka nav atraduši labi apmaksātu darbu vai citus ienākumu avotus, var kļūt depresīvi un nepiedalīties darba tirgū. Tā rezultātā ilgākā laika posmā, valsts ekonomikai nebūs iespējas attīstīt tās pilnu potenciālu.

Ne straujā tirgus ekonomikas attīstība, ne jaunizveidotā sociālās apdrošināšanas sistēma nedod risinājumu lielas iedzīvotāju daļas labklājības nodrošināšanai un rodas nepieciešamība veidot ekonomisko un sociālo procesu sistēmu, kas veicinātu sabiedrības vienmērīgu attīstību, jeb, izmantojot

starptautiskajā literatūrā lietojamo terminoloģiju - nepieciešams veidot sociālu tirgus ekonomiku.

Lai rastu izeju no izveidojušās nevienlīdzības un sociālās depresijas situācijas, nepieciešams paplašināt ekonomisko procesu "redzesloku" un nostabilizēt sabiedrības makro-sociālu funkcionēšanu, par sociālās politikas objektu pieņemot visas sociāl-ekonomiskās attiecības kā arī galvenās institūcijas, kas ietekmē šīs attiecības.

Lai veidotu modernu sociālo politiku, stratēģiskie lēmumi un konkrētas programmas jāveido, ņemot vērā dažādu sociālo grupu: sabiedrības, ģimeņu un indivīdu subjektīvās intereses un motivāciju konkrētu lēmumu pieņemšanā.

Pārejas perioda valstīs iespējams konstatēt līdzīgas sociālās problēmas:

- 1) makro-un mikroekonomiskā nestabilitāte, kas radusies, pārejot no vienas saimniekošanas sistēmas otrā, kas pieprasa kardinālas pārmaiņas visas sabiedrības ētikas vērtībās. Sabiedrība jaunajos apstākļos uzliek katram tās loceklim pilnīgi jaunas prasības, kas nosaka nepieciešamību cīnīties par izglītību, darbavietu, mājokli un virkni materiālo vērtību. Pēc 50 gadu ilgas pieredzes apstākļos, kad valsts saplānoja vidusmēra pilsoņa dzīvi, daudzi cilvēki ir šokēti par iegūto rīcības brīvību, kas galvenokārt nozīmē neatlaidīgu mērķtiecīgu aktivitāti un cīņu darba vai kapitāla tirgū. Tika izjaukts tradicionālās sociālās vienlīdzības modelis, tika radīta iespēja iegūt lielus naudas apjomus privātīpašumā;
- 2) socioekonomiskās nevienlīdzības palielināšanās, kā rezultātā ienākumu pārdale sabiedrībā attīstās pēc Brazīlijas modeļa - palielinās polarizācija un atšķirība starp bagātajiem un nabagajiem, pie tam šī polarizācija strauji progresē, radot papildus bažas par iespējamo līdzekļu aizplūdi ārpus Latvijas robežām. Agrāk spilgti izteiktā augstā kolektīvisma vērtība ir nomainīta ar privāto interešu vērtību, kas rada

nepieciešamību cīnīties par privātā labuma palielināšanu, kas pozitīvi ietekmē darba motivāciju un efektivitāti, bet tai pašā laikā rada sarežģījumus lielu kolektīvu, kuri tika mērķtiecīgi izveidoti plānotās ekonomikas apstākļos, darbības pakāpeniskā pārveidošanā. Pāreja no kolektīvisma uz privātīpašumu devusi iespēju vienai sabiedrības daļai iegūt ienākumus, kas ievērojami pārsniedz attīstīto tirgus ekonomiku valstu iedzīvotāju ienākumus, kuri nodarbojas ar līdzīgām aktivitātēm, tai pašā laikā pieaug nabadzīgo cilvēku skaits;

- 3) vidusšķiras izzušana, kas norāda uz ekonomisko, sociālo un politisko nestabilitāti un disproporciju valsts attīstībā. Agrāko laiku vidusšķira, ko veidoja radošā inteliģence, inženieri, lauksaimniecības speciālisti un kvalificēti citu profesiju speciālisti, ir praktiski izzudusi, bet jauna vidusšķira tās vietā nav izveidojusies. Daudzi agrāko laiku vidusšķiras pārstāvji ir spiesti saskarties ar nabadzības problēmu, iepriekšējā sabiedrības sociālā struktūra ir izjukusi, bet jauna, harmoniska sabiedrības struktūra tirgus ekonomikas apstākļos vēl nav izveidojusies;
- 4) bezdarba un zemu atalgota darba pieaugums. Latvijā eksistē gan strukturālais, gan Keinsianisma bezdarbs. Pie bezdarba statistikas nav pieskaitāma nodarbināto daļa, kas saņem ļoti mazu atalgojumu, kas neļauj nodrošināt apmierinošus dzīves apstākļus, bet kurai nepieciešama sociālo pasākumu palīdzība. Nevienlīdzīgs atalgojums vienādu profesiju pārstāvjiem kā arī izglītības un kvalifikācijas vērtības krišanās ir negatīvas parādības, kas liecina par sociālo vērtību pārmaiņu un nepieciešamību atbilstoši orientēt socio-ekonomisko politiku. Liela nodarbināto daļa tika šokēta sakarā ar straujām izmaiņām darba devēja un darba ņēmēja attiecībās, kas nozīmēja garantētās darbavietas un daudzpusīgu sociālo garantiju beigas;
- 5) alkoholisma, bērnu klaidonības, analfabētisma, prostitūcijas, likumpārkāpumu un citu degradācijas parādību izplatība sabiedrībā, kas liecina par vispārīgu depresīvu

stāvokli noteiktā sabiedrības daļā. Liela sabiedrības daļa nav spējīga pielāgoties jaunajai socio-ekonomisko vērtību sistēmai un sliecas uz apātiju vai pat agresiju.

Ja sociālā politika nav orientēta uz lielākās iedzīvotāju daļas labklājību, tad agrāk vai vēlāk valstī var mazināties ekonomiskā un politiskā stabilitāte. Rietumu valstu stabilitātes pamats ir stipra un skaita ziņā ievērojama vidusšķira.

Stipra vidusšķira nodrošina demokratiskas, harmoniskas sabiedrības pastāvēšanu, kas mazina ekstrēmu situāciju, dažāda veida protestu un manifestāciju eksistenci un ietekmi. Ja lielākā sabiedrības daļa ir materiāli nodrošināta un tai ir pieejamas ievērojamas politiskās tiesības, kā arī iespēja ietekmēt politiskos un ekonomiskos procesus valstī, valdība var rēķināties ar tās atbalstu. Ja vairums iedzīvotāju ir apmierināti ar savu stāvokli un viņi lielākā vai mazākā mērā piedalās valstiski būtisku lēmumu pieņemšanā, nav pamata bažām par iespējamiem līdzsvara traucējumiem, jo valdību atbalsta profesionāli spēcīga, ekonomiski stabila un politiski aktīva vidusšķira.

Vidusšķiras patēriņa apjoms un struktūra nosaka ekonomikas attīstības virzienu un ātrumu, kā arī rūpniecības attīstību. Vidusšķira nodrošina politiskā *status quo* ilgtermiņa stabilitāti.

Centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos sabiedrību nebija iespējams iedalīt stratās, kādas tiek definētas modernajā socioloģijā, bet tika noteikti cita veida grupējumi kā strādnieki, zemnieki un kalpotāji. Tāpēc pārejas perioda valstīs pats vidusšķiras jēdziens ir jaunums, un, kamēr valstis neapzināsies šī stabilizējošā faktora nozīmīgumu, stipras vidusšķiras veidošanās netiks veicināta. Izvērtējot vidusšķiras nozīmīgumu, jāatzīmē, ka stabilas, pārtikušas sabiedrības neveidošanās var novest pie ekonomiskās attīstības deformācijas un pat apstāšanās.

Ekonomiskās attīstības vēsture dažādās valstīs pierāda, ka bez stabilas vidusšķiras izveidošanās izklūšana no krīzes vai vienkārši lēnas ekonomiskās attīstības situācijas var būt apgrūtinoša. Kā spilgtus piemērus var minēt Rietumvācijas ekonomisko attīstību pēc Otrā Pasaules kara, Japānas un Zviedrijas

socioekonomisko modeli. Lielākā daļa ārvalstu zinātnieku apstiprina vidusšķiras fenomena nozīmīgumu.

Galvenais vidusšķiras izveidošanās šķērslis Lietuvas, Latvijas citu Centrāl- un Austrumeiropas valstu sabiedrībās ir atbilstošas sociālās stratifikācijas sistēmas trūkums.

Ārvalstu zinātnieki sabiedrību aplūko kā polihedrālu sistēmu, kuras vērtēšanai tiek izmantoti vairāki rādītāji. Sabiedrību veido stratas, kuras atšķiras ar ekonomiskajiem parametriem - īpašumu, ienākumu apjomu un patēriņa īpatnībām; politiskajiem parametriem - ietekmi un politisko varu; vispārējo sociālo stāvokli - profesijas, nodarbošanās un izglītības prestižu, nacionālo piederību un citām vērtībām.

Sociālā stratifikācija raksturo sabiedrības struktūru, kurā galvenais rādītājs ir sociālais statuss, kas nosaka noteiktas iedzīvotāju daļas dzīvesveidu.

Sociālās stratifikācijas jautājumiem Latvijā nav pievērsta pietiekama uzmanība, tāpēc nav pamata uzskatam par iespējamo ilgtermiņa stabilitāti.

Valstīs ar attīstītu tirgus ekonomiku sabiedrības struktūru var aplūkot kā geometrisku figūru, kuras formu nosaka attīstības fāze. Valstīs ar stabilu politekonomisko stāvokli sabiedrības struktūru var ilustrēt kā ovālu figūru (elipsi), kuras visplatākā daļa ir centrs, bet augšējā un apakšējā daļa ir ļoti šauras.

Sabiedrības struktūru vāji attīstītās un totalitārā režīma valstīs var attēlot kā trijstūri, kura plašo pamatu veido nabadzīgās tautas masas, bet smailo virsotni - neliels skaits ļoti pārtikušu un politiski ietekmīgu sabiedrības locekļu.

Latvijas sabiedrības socioekonomisko un politisko stabilitāti var nodrošināt tikai tāda sociāla tirgus ekonomika, kas veicinātu sabiedrības stratifikācijas pārveidi no trijstūra elipsē, kuras lielāko daļu veido pārtikusi un politiski aktīva vidusšķira.

Vidusšķira sastāv no ekonomiski aktīviem cilvēkiem, kuriem piemīt spējas efektīvi strādāt un kuri spēj iegūt atbilstošu atalgojumu no saviem darba devējiem vai atbilstošu peļņu no saviem uzņēmumiem. Viņiem piemīt augsts profesionālais

līmenis, zināšanas, kvalifikācija un spējas labi strādāt, viņi savu darbu pārzin vislabāk.

Vidusšķira atšķiras no citām sociālajām stratām ar zināmu dzīves līmeni, dzīves stilu, kas dod iespēju iegūt un saglabāt zināmu cilvēcisku cieņu. Vidusšķiras pārstāvjiem ir pieejami diezgan ievērojami materiālie līdzekļi, kas atļauj nodrošināt tādas vērtības kā pietiekami lielas, apmēbelētas un labi noformētas dzīvojamās telpas, vasaras māja vai dārzs, automašīna, iespēja attīstīt vaļaspriekus, doties ārzemju ceļojumos un pilnvērtīgi izbaudīt brīvo laiku.

Vidusšķirai piemīt zināma politiskā vara, kas tiešā vai netiešā veidā var ietekmēt politiskos procesus valstī. Vidusšķiras pārstāvji aktīvi piedalās politiskajā dzīvē un valsts pārvaldē un ietekmē valstiski svarīgu lēmumu pieņemšanu - viņi rūpējas par to, lai viņu stāvoklis sabiedrībā un materiālais nodrošinājums nepasliktinātos un valsts politika tiktu veidota tā, lai šis nodrošinājums nemainītos.

Centralizēti plānotās ekonomikas apstākļos valsts ekonomiskā politika tika orientēta uz mazkvalificētiem strādniekiem un zemniekiem ar viszemāko darba potenciālu. Tika atbilstīgas neizglītotu un vidēji vai zemu profesionālu cilvēku intereses, tai pašā laikā atstājot novārtā augsta līmeņa profesionāļus un speciālistus ar augstu izglītības līmeni un zināšanām. Latvijas valsts uzdevums konkrētajos socio-ekonomiskajos apstākļos būtu visiem iespējamiem līdzekļiem atbaltīt tieši inteligences, profesionāļu un mazo uzņēmēju intereses un veicināt šo sabiedrības stratu skaitlisko pieaugumu.

Profesore Rakauskiene uzskata, ka patreizējā Lietuvas sabiedrībā 80 % iedzīvotāju ir nabadzīgi, 15 % iedzīvotājiem ir labi materiālie apstākļi, bet 5 % iedzīvotāju ir ļoti bagāti, kas norāda un to, ka sabiedrības struktūra ir primitīva un vāji attīstīta, valstī ir liela nestabilitāte un iespējami spontāni, haotiski un neparedzami notikumi, kas var negatīvi ietekmēt politisko un ekonomisko situāciju valstī. Tāda situācija ir izveidojusies, jo ekonomiski aktīvo cilvēku daļa atbalsta jauno monetāro politiku un ekonomiskā attīstība notiek saskaņā ar Monetāristu ekonomiskās politikas principiem, kad lielas sabiedrības daļas sociālā attīstība

atpaliek no ekonomisko reformu ātruma valstī. Pieaugoša noslāņošanās radījusi situāciju, kad pieaug nabadzīgo iedzīvotāju skaits, pie tam nabadzīgo iedzīvotāju ievērojumu daudzumu pārstāv tās iedzīvotāju daļas, kurām būtu jāveido sabiedrības vidusšķira - jaunas ģimenes, ģimenes ar bērniem, mājsaimniecības ar lielu ģimenes locekļu skaitu.

Latvijas sabiedrības sociālā piramīda ir līdzīga Lietuvas modelim, bet nabadzīgo skaits ir nedaudz mazāks - 68 % no sabiedrības, jaunā ekonomiski aktīvo cilvēku grupa ir nedaudz lielāka - 1/3 daļa no sabiedrības. Lai arī situācija ir nedaudz harmoniskāka nekā Lietuvā, būs nepieciešami vairāki gadi, lai Latvijas sabiedrība sasniegtu harmoniskas sabiedrības modeli, kurā pamatu (70 % no iedzīvotājiem) veidotu stabila, nodrošināta vidusšķira. Latvijas apstākļos vidusšķiras attīstībai ir papildus nozīme, kas ir saistīta ar nacionālo minoritāšu eksistenci - materiāli nodrošinātas iedzīvotāju grupas, kam pieejama līdzdalība politiskajā dzīvē, neradīs politiskās stabilitātes draudus, atsaucoties uz nacionālo grupu brīvību ierobežošanu.

Pārejas perioda valstu sociālās politikas objektu nepieciešams paplašināt un attiecināt uz visu sabiedrību, realizējot pasākumus, kas veicinātu vidusšķiras izveidošanos un sabiedrības adaptācijas procesu jaunajiem apstākļiem kā arī progresīvu sociālo vērtību attīstību sabiedrībā. Jāveicina stratificētas, nevis polarizētas sabiedrības izveide (pāreja no trijstūra uz elipses sabiedrības modeli), kas ietvertu tādu vērtību atbalstīšanu kā izglītības un profesijas iegūšana; dažādu dzīves stilu akceptēšana, kas jebkurā gadījumā ietvertu pienācīga dzīves līmeņa un privātā patēriņa struktūras izveidi; jauno vērtību integrēšana visos ekonomiskās aktivitātes līmeņos - ģimenē, sabiedrībā, valsts ekonomikā.

Būtisks harmoniskas sabiedrības izveidošanās priekšnoteikums, veicinot cilvēku adaptāciju jaunajiem socio-ekonomiskajiem apstākļiem un attiecībām ir orientācija uz darba potenciāla pilnvērtīgu izmantošanu, darba motivācijas radīšanu un humānā kapitāla palielināšanu kā arī uz visdažādāko personību attīstības veicināšanu.

Veidojot valsts ekonomisko politiku, jāņem vērā nepieciešamība noteikt adaptācijas procesam piemērotus pasākumus un ekonomiskos pārveidojumus realizēt tādā veidā, kas pieņemams lielākai sabiedrības daļai, nevis mazai ļoti bagāto iedzīvotāju elitei. Ja ekonomisko reformu tempi ir tik lieli, ka lielākā sabiedrības daļa nespēj tām pielāgoties, izveidojusies nestabilitāte var novest pie jaunas ekonomiskās un politiskās krīzes, kuras sākotnējās pasīvās pazīmes ir politiskā un ekonomiskā apātija un pasīva pretošanās (nevēlēšanās privatizēt dzīvokļus, nevēlēšanās iegūt pilsoņu pases).

Valdības likumi un noteikumi jāveido tikai tādā veidā, lai tie atbalstītu harmoniskas sabiedrības izveidi, tiem jāveicina mazā biznesa attīstība un investīciju veikšana. Tikai attīstoties dzīvotspējīgiem uzņēmumiem un mazām privātām firmām, tiks veidots pamats sociālās politikas objekta paplašināšanai, jo tiks izveidoti priekšnoteikumi, kas ļautu iedzīvotājiem pašiem nodrošināt savus iztikas līdzekļus un pienācīgu dzīves līmeni.

Patreizējās likumu normas ir vērstas uz maksimālu līdzekļu apjomu iegūšanu no uzņēmumiem un firmām, lai iegūtie līdzekļi papildinātu valsts budžetu un nonāktu pie nabadzīgajiem iedzīvotājiem sociālo maksājumu veidā. Daudz efektīvāk būtu veicināt uzņēmumu attīstību un ilgtermiņa darbību, lai dotu iespēju Latvijas iedzīvotājiem pilnvērtīgi realizēt savas profesionālās spējas un veidot modernas sabiedrības apstākļiem piemērotu dzīvesveidu.

Katrs lats, kas ieguldīts uzņēmuma attīstībā dos daudzkart lielāku materiālo un sociālo labumu, nekā lats, kas nomaksāts nodokļos, jo uz investīciju kapitālu iedarbojas ekonomisko procesu multiplikators, kas palielinās kopproduktu un līdz ar to arī sabiedrībā pieejamo patēriņa līdzekļu apjomu. Efektīvi izmantojot cilvēku darba potenciālu, mazināsies nepieciešamība cīnīties ar dažādām depresīvām izpausmēm sabiedrībā, kas mazinās valsts izdevumus un dos iespēju veselīgas tautas attīstībai.

3.3.2. Jauno ētikas vērtību pieņemšanas nepieciešamība Latvijas vidussēķiras izveidei.

Latvijas sabiedrībā ir daudz iedzīvotāju, kuru labklājība un ienākumu apjoms vairākkārt pārsniedz vidējo, kā arī daļa ļoti nabadzīgu un ekonomiski neaktīvu cilvēku. Situācijas analīze ļauj apgalvot, ka privātpersonu un organizāciju labklājību ievērojami ietekmē viņu gatavība un ieinteresētība darboties jaunajos ekonomiskajos apstākļos. Iedzīvotāju daļa, kas apzināti vai neapzināti dzīvo saskaņā ar kapitālisma ētikas principiem, sasniedz ievērojamus rezultātus saimnieciskajā jomā un iegūst lielāko sabiedrībā pieejamo līdzekļu daļu, tai pašā laikā samazinot jau tā nelielo nabadzīgo iedzīvotāju ienākumu apjomu. Vispārējā valsts ekonomiskā izaugsme Latvijas patreizējā situācijā dod labumu tikai bagātājiem, bet nabadzīgo situācija nemainās vai pat pasliktinās.

Tikai mainoties sabiedrības ētikas vērtībām un pārskatot dzīves vērtību skalu, iedzīvotājiem radīsies iespēja dzīvot saskaņā ar jaunajām saimnieciskās dzīves prasībām un nodrošināt sev un savai ģimenei pienācīgu labklājības līmeni. Tikai tā iedzīvotāju daļa, kas būs pietiekami aktīva un elastīga veidos Latvijas sabiedrības vidusslāņa pamatu. Lai akcentētu īpašību un vērtību kopumu, kas nepieciešamas Latvijas vidusslāņa attīstībai izmantotas Max Weber darba "Protestantu ētika" atziņas.

Kapitālisma apstākļos vidusmēra iedzīvotājs var nodrošināt savu un savas ģimenes pārticību, tikai dzīvojot saskaņā ar "aicinājumu" sistemātiski un mērķtiecīgi strādāt, lai iegūtu maksimālu peļņu. Aktīvs, neatlaidīgs darbs, lai iegūtu pēc iespējas vairāk materiālo vērtību, ir kapitālistiskās saimniekošanas sistēmas attīstības pamats. Tās valstis, kuru iedzīvotāji un sabiedrības naudas nopelnīšanu uzskata par dzīves aicinājumu, sasniedz daudz augstākus ekonomiskās attīstības rādītājus, nekā valstis, kurās tiek augstāk vērtētas brīvā laika pavadīšanas tradīcijas.

Jau socioloģijas un ekonomikas zinātnieku - klasiķu - darbos atklāts, ka tās iedzīvotāju grupas, kuras dzīvo saskaņā ar kapitālisma ētiku - kapitālisma rašanās

laikā - tie bija luterāņi jeb protestanti, sasniedz ievērojamus panākumus tirdzniecībā, banku lietās un ražošanā. Tai pašā laikā, katoļticīgie, kam aicinājums pēc naudas nebija pieņemams un kuri pieturējās pie tradicionālisma uzskatiem, bija daudz sliktāk nodrošināti.

Mūsdienu sabiedrībā Latvijā tā iedzīvotāju daļa, kura saprot, ka bez nepārtraukta aicinājuma strādāt ar galveno mērķi iegūt pēc iespējas vairāk naudas, nav iespējams nodrošināt savu labklājību, gūst panākumus gan uzņēmējdarbībā, gan jebkurā citā saimnieciskās dzīves jomā. Savukārt iedzīvotāji, kuri nav sapratuši, ka jaunajos apstākļos par saviem ienākumiem jā rūpējas pašiem, bet kuri to gaida no valsts, kā tas tradicionāli bija ierasts sociālisma apsākļos, sastopas ar nepārvaramām grūtībām līdzekļu iegūšanā vai pat paliek bez pastāvīga ienākumu avota. Lai kādus sociālās politikas pasākumus valdība neveiktu, liela daļa Latvijas iedzīvotāju nespēs uzlabot savu materiālo stāvokli, ja neizjutīs kapitālisma aicinājumu un nepieņems to par galveno ētisko vērtību. Valsts budžeta izdevumi bezdarba un citiem pabalstiem neveicina iedzīvotāju materiālo labklājību ilgtermiņa skatījumā un nedod pamatu saimnieciskā aicinājuma attīstībai, kas nepieciešams jaunajos apstākļos.

Sociālās politikas pasākumi Latvijas oficiālo iestāžu izpratnē ir vērsti uz nabadzības seku likvidēšanu, bet, lai ierobežotie līdzekļi netiktu iztērēti neefektīvi, ir nepieciešams cīnīties ar nabadzības objektīvajiem un subjektīvajiem cēloņiem. Galvenais subjektīvais nabadzības cēlonis, kas neļauj lielai iedzīvotāju daļai nodrošināt pašiem savu labklājību, ir sociālisma apstākļos attīstījušos personību ētikas nepiemērotība kapitālisma attiecībām.

Diskusijas par “modernā cilvēka” vērtībām atspoguļotas gan reliģijas, gan socioloģijas zinātnieku darbos. Darbā tiek izmantota vācu filozofa Max Weber pieeja sabiedrībā notiekošo procesu analīzei. Daudzas īpašības un aicinājumi, kas identificēti jau 19. gadsimta vidū attiecināmi uz mūsdienu sabiedrību:

1) Saskaņā ar protestantisma principiem, bagātības iegūšana jāuzskata ne tikai kā priekšrocība, bet kā katra cilvēka pienākums. Tas, kurš nejūt aicinājumu strādāt, lai

iegūtu maksimālu bagātību, nedzīvo saskaņā ar kapitālisma ētiku. Galvenais un vienīgais iemesls, kāpēc bagātības iegūšana netiek atbalstīta tradicionālisma ētikā, ir apstākļi, ka, ieguvuši bagātību, cilvēki vairs nevēlas strādāt, bet sliknums un bezdarbība nav pozitīvi vērtējamas parādības. Sabiedrībā pastāv risks, ka iedzīvotāji, kuri sajutuši strauju materiālā stāvokļa uzlabošanos, sāk justies pārdroši un kļūst pārliecināti, ka labklājības pieaugums turpināsies neierobežoti. Nepārdomāta kredītu piesaiste plašā mērogā rada ekonomiskās krīzes risku valstī. Tātad arī mūsdienās galvenais bagātības iegūšanas negatīvais moments ir pašāvēlība un nevēlēšanās turpināt grūto darbu, tiklīdz ir sasniegts noteikts pārticības līmenis.

Apstākļos, kad valsts ekonomika atrodas attīstības fāzē, kā tas ir mūsu valstī, katram iedzīvotājam individuāli un visai sabiedrībai kopumā jāstrādā daudz vairāk un rezultatīvāk, nekā tas nepieciešams augsti attīstītajās valstīs. Pie tam ir jāsaprot, ka tikai tādām darbām ir vērtība, kas nes peļņu un tiek atbilstoši atalgots, ir vērtība.

2) Kapitālisma apstākļos darbojas selektīvie procesi. Tikai tie ekonomisko attiecību subjekti (tās privātpersonas vai firmas) gūs sasniegumus, kuras ne tikai darbojas saskaņā ar jaunajiem ētikas principiem, bet ir konkurētspējīgas. Jo pilnīgāka ir atbilstība jaunajiem apstākļiem, jo lielāka ir iespēja izvirzīties un nodrošināt labklājību. Kapitālisma apstākļi pieprasa nepārtrauktu progresu un atjautību no ekonomisko procesu dalībniekiem. Subjekti, kuri neplāno savu stratēģisko virzību, ātri vai vēlu izzudīs no saimnieciskās aprites. Firmas bez progresā nenesīs peļņu, bet neaktīvi darbinieki, lai kādā nozarē viņi nedarbotos, agri vai vēlu tiks nomainīti ar citiem.

3) Materiālo labumu maksimāla iegūšana ir kapitālisma ētikas pamatā. Tai pašā laikā ne privātpersonu, ne sabiedrības attīstība nebūtu iespējama, ja visas materiālās vērtības tiktu nekavējoties iztērētas. Patēriņa un uzkrājumu sabalansēšana ir būtiska jaunās ētikas iezīme. Katram iedzīvotājam jāveido ietaupījumi, sabiedrībai un firmām jāveic investīciju ieguldījumi nākotnes progresam.

Lai sabiedrību un tās locekļus varētu uzskatīt par atbilstošiem kapitālisma prasībām, būtiska ir vidusslāņa attīstība, kuras pārstāvis ir "ideāls modernais

cilvēks”, kurš aktīvi cīnās par saviem ienākumiem un ir spējīgs sabalansēt patēriņu ar uzkrājumiem.

Ja cilvēki patērē par daudz vai pelna nepietiekoši, vidusslānis neveidojas, jo iedzīvotāju rīcība neatbilst kapitālisma atlases prasībām. Ideāla kapitālistiska sabiedrības lielāko daļu veido vidusslānis, un tāda situācija norāda, ka lielāka daļa sabiedrības locekļu dzīvo saskaņā ar laika un sistēmas prasībām.

4) Sabiedrībai un tās locekļiem jāņem vērā, ka vidusslāni un sabiedrības bagātāko daļu daudzos gadījumos veidos nacionālās, reliģiskās vai cita veida minoritātes, jo viņu apzināta vai neapzināta izslēgšana no politiskās aprites, kalpos kā papildus stimulš saimnieciskajā jomā. Minoritāšu talantīgākie pārstāvji centīsies realizēt savas spējas un iegūt sabiedrības atzinību uzņēmējdarbībā, jo apliecināšanās un atzinības iegūšanas iespējas politiskajā arēnā viņiem ir ierobežotas.

Latvijas apstākļos ir jāreķinās, ka jauno vidusšķiru un bagātāko sabiedrības daļu veidos nacionālās minoritātes, jo, nepārvaldot valsts valodu, tām ir liegta iespēja apliecināties valsts darbā. Pie lielas nabadzības izplatības, pastāv demogrāfisks drauds pamatnācijai, jo ierobežotie līdzekļi nav pietiekami pēcnācēju radīšanai. Tādejādi nacionālās minoritātes, iegūstot arvien vairāk sabiedrībā pieejamo līdzekļu, gūst pamatu savu nāciju tālākai attīstībai, jo spēj radīt sev un savu bērnu nākotnei atbilstošu materiālo bāzi. Tai pašā laikā daudzas latviešu ģimenes dzīvo saskaņā ar tradicionālajām ētikas normām un jaunajos apstākļos ir spiestas saskarties ar nabadzību,

5) Lai iekļautos kapitālistiskajā sabiedrībā, iedzīvotājiem jāattīsta personīgo īpašību kopums, kuras nepieciešamas modernai saimniekošanai:

- gatavība neierobežoti izmantot savu enerģiju mērķu sasniegšanai. Kapitālismā cilvēki “vai nu ēd labi, vai nu guļ labi”. Materiālā pārticība nav iespējama bez grūta darba;

- paškontrolē, sistemātiska un aukstasinīga rīcība ir būtiskas sasniegumu iegūšanai jaunajos apstākļos;

- “laiks ir nauda”. Katrs bezmērķīgi izmantots mirklis ir relatīvs zaudējums materiālajā labklājībā;
- “kredīts ir nauda”. Lai sabiedrībā uzkrātie naudas resursi brīvi cirkulētu un kalpotu ekonomiskai izaugsmei, debitoriem jācenšas precīzi nokārtot visas saistības. Pretējā gadījumā kredīta noteikumi mainīsies un zaudētājs var būt ne tikai neuzmanīgais parāda atdevējs, bet arī noteikta sabiedrības daļa, kas gūtu labumu no konkrēto līdzekļu aprites;
- naudas iegūšana no visiem legāli pieejamiem avotiem. Cilvēku rīcību un izvēles nosaka naudas pieejamība un tā kļūst par dzīves galveno dzinuli. Kapitālistisko “aicinājumu” var atrast pat vācu terminā “Beruf”, kas apzīmē “profesiju”.

Pārejas ekonomikas valstīm jāveicina jaunradītu vērtību pārdales izlīdzināšanās sabiedrībā un vidusslāņa, kas pats rūpētos par savu nodrošinātību, izveidošanās. To var panākt tikai apstākļos, kad sabiedrība dzīvo saskaņā ar kapitālisma ētiku, kas pati par sevi ir vērsās pret nabadzības cēloņiem. Tikai tādos apstākļos nabadzīgie iedzīvotāji kļūs ekonomiski aktīvi un pilnvērtīgi piedalīsies sabiedrības līdzekļu pārdalē. Tad valstu budžeti atbrīvosies no ievērojamas sociālo maksājumu nastas, nebūs nepieciešamība pastāvīgi palielināt nodokļus, tādejādi kavējot uzņēmējdarbību un ierosinot nelegālus darījumus. Iedzīvotāju aktīva darbība saskaņā ar jaunajiem ētikas principiem ir būtiska visas sabiedrības un valsts ekonomikas attīstībai. Atteikšanās no tradicionālisma vērtībām, kas gadu desmitiem tika popularizētas sociālisma apstākļos, ir būtisks sabiedrības labklājības uzlabošanās priekšnoteikums. Tādos apstākļos valstī atbrīvosies līdzekļi investīcijām, jo sabiedrībā darbosies racionāls ienākumu pārdales mehānisms. Vidusslāņa izveidošanās un nostiprināšanās veicinās uzņēmējdarbību, jo nodokļu maksājumi būs samērīgi. Sabiedrība būs harmoniska un tās locekļi nodrošinās sev pilnvērtīgu dzīvi, uzlabosies iedzīvotāju veselība, demogrāfiskais stāvoklis un citi tautas attīstības rādītāji. Sociālās politikas vietā, kas izpaužas neefektīvas cīņas

veidā an nabadzības sekām, darbosies sociāla tirgus ekonomika, kas ir pamats valsts un katra tās iedzīvotāja veiksmīgai attīstībai.

Kombinējot O. Wright teoriju, sociālo vērtību grupējumu modeli un Max Weber atziņas par jauno ētikas vērtību atziņas nepieciešamību, var definēt Latvijas iedzīvotāju sociālo raksturojumu, kas nepieciešams stratificētas, harmoniskas sabiedrības izdevei: vidusšķiras pārstāvis, kas dzīvo saskaņā ar kapitālisma ētikas priekšnoteikumiem, kura sociālās vērtības atbilst eksperimentālista, uz savas personības attīstību vērsta cilvēka vai ģimenes vērtību atziņas prasībām un kurš tiecas izveidot savām dzīves prasībām atbilstošu dzīves stilu, rodot nepieciešamo materiālo nodrošinājumu no brivajā tirgū pieejamiem avotiem.

Ekonomiskā politika, kas veicina priekšnoteikumu izveidošanu viduslāņa attīstībai un nostiprināšanai ir galvenais sabiedrības noslāņošanās un nabadzības problēmas risinājums Latvijā un citās pārejas ekonomikas valstīs.

SECINĀJUMI UN PRIEKŠLIKUMI

1. Lai analizētu ienākumu sadales situāciju Latvijas sabiedrībā mūsdienās, par vispiemērotāko jāatzīst C. Fohl modelis, jo tas dod iespēju identificēt ienākumu apjomu dažādās sabiedrības grupās, ir konstants un saistīts ar dažādu iedzīvotāju grupu ieguldījumu kopproduktā. C. Fohl modeļa izmantošana dod iespēju izvirzīt vairākus būtiskus secinājumus, kuri pamatotība tiek apstiprināta arī citās disertācijas daļās.

2. Kombinējot Fohl modeli Latvijas situācijas ilustrācijai pēc iedzīvotāju skaita dažādās iedzīvotāju stratās un novērtējumu, kas attēlo ienākumu apjomu katrai stratai jāsecina, ka ienākumu sadale sabiedrībā ir ļoti nevienmērīga un lielākās iedzīvotāju daļas galvenais ienākumu apjoms ir algotais darbs. Situācija ievērojami atšķiras no augsti attīstītās Rietumu sabiedrības modeļa un norāda uz nepieciešamību pārorientēties un jauniem ienākumu avotiem.

3. Strauja ekonomiskā izaugsme vēl nenozīmē strauju labklājības pieaugumu un pasaules attīstīto valstu pieredze pierāda, ka ienākumu sadales harmonizēšana ir būtisks iedzīvotāju labklājību regulējošs process.

4. Makroekonomiskā analīze dod iespēju izdarīt secinājumus par nabadzības problēmas aktualitāti Latvijas sabiedrībā. Latvijas situācijas ilustrācija, izmantojot Fohl modeli un naudas apjomu, kas pieejams katrai sabiedrības šķirai, liek secināt par līdzekļu nepietiekamību lielai sabiedrības daļai. **Lielākās iedzīvotāju daļas pārziņā ir tikai nebūtiska daļa no sabiedrībā pieejamiem ienākumiem, kas liecina par nabadzības izplatību.**

5. Izmantojot ienākumu sadales modeļus Latvijas situācijas analīzei, var secināt, ka Latvijas sabiedrības labklājību iespējams veicināt, izmantojot mērķtiecīgu valdības ekonomisko politiku. Ekonomiskai politikai jāveicina kopējās efektivitātes pieaugums, attīstot nozares, kas sniedz vislielāko ieguldījumu kopprodukta pieaugumā. Jāpalielina tādu ienākumu veidu kā peļņas un kredītu procentu iegūšanas apjomi, lai veicinātu lielāja iedzīvotāju skaita ekonomisko aktivitāti un līdzdalību.

6. Pilnīgas efektivitātes modelis bez valdības līdzdalības nav iespējams, jo nevienai valstij un sabiedrībai nebūtu iespējams eksistēt, ja vairāki procesi netiktu centralizēti regulēti vai vismaz ietekmēti.

7. Analizējot nodokļu sistēmu un to iekasēšanas mehānismu Latvijā, jāatzīmē vairāki pārejas ekonomikas valstīm raksturīgi trūkumi:

- 1) pārmērīgi liels, ienākumu apjomiem neatbilstošs ienākumu slogs gan firmām, gan privātpersonām, kas veicina izvairīties no nodokļu maksāšanas,
- 2) nepietiekoša nodokļu kontrole un administrācija - lielais nodokļu nemaksātāju skaits rada zaudējumus valsts budžetam, tāpēc, eksistējot augstām nodokļu likmēm, budžeta ieņēmumi no nodokļiem nav pietiekami lieli,
- 3) konsistences trūkums nodokļu un nodevu ievākšanā - likumu nesakārtotības dēļ valsts administratīvā aparāta darbiniekiem atsevišķos gadījumos ir iespējas variēt likumu interpretāciju un tādejādi ierobežot atsevišķu uzņēmumu attīstību,
- 4) nodokļu ieņēmumu izmantošana neizraisa uzticību - bezmērķīgi izmantotie un valsts garantētie ārvalstu kredīti iedragājuši iedzīvotāju uzticību nodokļu izmantošanas lietderīgumam,
- 5) sociālo pabalstu apjoms cilvēkiem, kam tie ir nepieciešami ir tik mazs, ka iedzīvotāji neredz jēgu nodokļu maksāšanai, jo, mainoties valdībām un likumiem, lielākā iedzīvotāju daļa ir zaudējusi uzticību, ka valsts par viņiem rūpēsies, ja tiks godīgi strādāts un tiks godīgi maksāti nodokļi,
- 6) liela skaita valsts ierēdņu zemā kvalifikācija un iedzīvotāju apkalpošanas standarti nevieš uzticamību par nodokļu maksāšanas lietderīgumu.

8. Pārejas ekonomikas periodā Latvijas valdības loma sabiedrības vispārējās labklājības uzlabošanā un ilgtermiņa attīstības nodrošināšanā ir saistīta ar šādu problēmu risināšanu:

- 1) nepieciešams stimulēt vispārējo ekonomisko attīstību, nodrošinot labvēlīgus apstākļus vietējo firmu attīstībai, sevišķi veicinot ražojošo uzņēmumu skaita un to apgrozījuma pieaugumu,

2) jaunu uzņēmumu saimnieciskās darbības attīstības veicināšana nedrīkst pieļaut starptautisko drošības un kvalitātes standartu neievērošanu. Tai pašā laikā jaunajiem ražotājiem uzņēmējdarbības attīstības fāzē starptautiskie standarti var radīt pārlietu lielu preču pašizmaksas pieaugumu,

3) eksporta tirgus pieprasa ne tikai augstvērtīgu un pastāvīgu kvalitāti, bet arī ievērojami zemākas cenas, nekā Rietumu tirgū. Lai atīstītu eksporta nozares, valdībai var rasties nepieciešamība izšķirties par zināmu dabas vai humāno resursu pastiprinātu izmantošanu,

4) nepieciešams izveidot Eiropas standartiem atbilstošu, bet Latvijas apstākļiem pielāgotu likumu un normatīvo aktu paketi, kas noteiktu vienādu noteikumu kopumu visiem uzņēmumiem,

5) nepieciešams realizēt nodokļu politiku, kas veicinātu zināmu līdzekļu pieplūdi no nozarēm, kuras kaitē dabas vai humānajiem resursiem. Jāveido tāda situācija, kurā nodokļu pieaugums neveicina inflatoriskos procesus, pirkjspējas samazināšanos un uzņēmējdarbības panikumu,

6) pārlieta humāno resursu izmantošana - gara darbadiena un mazs atalgojums lielai sabiedrības daļai - veicina ne tikai noslāņošanos un atšķirības pieaugumu starp dažādām sabiedrības grupām, bet arī veselības līmeņa pasliktināšanos. Tas vēlākā periodā novedīs pie vispārējo izmaksu pieauguma valstī. Valdībai nepieciešams noteikt samērīgu minimālo darba algu un atbalstīt darba devēju aktivitātes, kuras vērstas uz darbinieku veselības saglabāšanu.

9. Analizējot ienākumu sadales koncepcijas, ko aprakstījis Jan Pen, var izdalīt vairākas no tām, kuras ir vispiemērotājās pārejas perioda valstīm:

1) lieli ienākumi ir amorāli, kamēr pastāv nabadzības problēma. Ar valdības palīdzību jāveicina pēc iespējas taisnīgāka un harmoniskāka ienākumu sadale. Valdībai jārealizē efektīva nodokļu politika, kas vienlaikus dotu iespēju iegūt nepieciešamās materiālās vērtības sociāliem maksājumiem un neierobežotu uzņēmējdarbības attīstību;

2) nodokļu sistēma jāveido tā, lai lielāku ienākumu saņēmēji ieguldītu lielākas summas. Valstij jāveido mehānisms, kas veicinātu pilvērtīgu nodokļu iekasēšanu un iegūto summu godīgu pārdali tiem sabiedrības locekļiem, kuriem tas visvairāk nepieciešams;

3) jālikvidē nelegālie un negodīgie ienākumu avoti. Nav pieļaujama valdošo aprindu lojalitāte pret dažādiem pārkāpumiem ne tikai noziedznieku vidū, bet arī valdības aprindās. Pretējā gadījumā valstij draud politiska un ekonomiska krīze, kas veidojas pieaugošas nevienlīdzības un netaisnīguma apziņas rezultātā;

4) ienākumu sadalījums nedrīkst būt diskriminatīvs. koncepcija attiecināma uz diskriminācijas pārtraukšanu uz dzimuma vai nacionālās piederības pamata. Valstij ar samazinošos iedzīvotāju skaitu sevišķi būtiska ir sieviešu tiesību aizsardzība;

5) viss, kas saistīts ar ģimeni, ir jācieņa un jāatbalsta. Jaunas ģimenes ir sabiedrības nākotne. Ja viņu stāvoklis neuzlabosies, nākamā paaudze nevarēs kvalitatīvi vadīt valsti un ekonomiku un pieaugs jau eksistējošā nevienlīdzība;

6) sevišķi centieni pienācīgi jāatalgo. Cilvēki, kuri ekonomikā ieguldījuši vairāk, atbilstoši jāatalgo, jo no ekonomiskās izaugsmes un pieaugošas efektivitātes iegūst visi sabiedrības locekļi. Nedrīkst izslēgt nekomerciālo darbu veicējus, kultūras, mākslas un zinātnes darbiniekus;

7) ienākumu pārdalei jāveicina maksimāla ekonomiskā izaugsme. Harmoniskas, stabilas tirgus ekonomikas attīstība ir visu pārejas perioda valstu panākumu pamats. Valstij jāveicina godīgas un drošas uzņēmējdarbības uzplaukums, dzīves stilu dažādība, kas veicinātu jaunu nozaru attīstību un iespējas realizēt katra sabiedrības locekļa individuālās spējas un talantus. Ja valsts pratīs radīt apstākļus šo talantu realizēšanai, būs radīts pamats vispārējai labklājības izaugsmei un sociālo maksājumu slogs samazināsies.

10. Centralizēti plānotās ekonomikas un sociālisma ideoloģijas iespaidā šķiru izpratne kā tas pieņemts mūsdienu socioloģijas teorijā, tika pilnīgi iznīcināta un

lielākā daļa iedzīvotāju sevi neidentificē ar piederību kādai šķirai. Šķiriskās apziņas trūkums kavē iedzīvotāju aktīvu līdzdalību ekonomikā.

11. Tā kā IKP raksturo līdzekļu apjomu, kas pieejami sabiedrībai kopumā, katra sabiedrības locekļa dzīves līmeņa uzlabošanās nav iespējama bez IKP pieauguma. Lai panāktu IKP apjoma palielināšanos un tātad palielinātu iespējas labklājības pieaugumam, jāveicina viena vai vairāku kopprodukta veidojošo parametru uzlabošanās: jāveicina patēriņa apjoms, efektīvu valsts izdevumu apjoms, investīciju lielums, eksporta pieaugums. IKP palielināšanos aizkavē disproporcionāla ārējās tirdzniecības bilance (importa pieaugums) kā arī netiešo nodokļu slogs.

12. Eiropas Savienības ekspertu prognoze ļauj secināt, ka vispārējā ekonomiskā izaugsme Latvijā tuvāko gadu laikā būs pozitīva. Lai arī vispārējā labklājība uzlabosies, tās attīstības tempi ir pārāk lēni, lai uzlabotos iedzīvotāju dzīves līmenis. Tā kā nepastāv iespējas strauji paaugstināt IKP, jeveic izmaiņas ekonomiskajā politikā, lai veicinātu labklājības pieaugumu ar ienākumu sadales līdzekļiem.

13. Tā kā rādītājam “IKP *per capita* gadā” ir absolūts un objektīvi salīdzināms raksturs un tā vērtību var noteikt jebkurai pasaules valstij, vidējā labklājības līmeņa analīzei šis rādītājs ir ļoti būtisks. Tā kā IKP uz vienu iedzīvotāju lielums ir tieši atkarīgs no ekonomiskās attīstības valstī, tā pieaugumu veicina tie paši faktori, kas vecina IKP pieaugumu.

14. Visās Baltijas valstīs IKP uz vienu iedzīvotāju ir ļoti zems, salīdzinot ar augsti attīstītajām valstīm. IKP *per capita* vairākās Rietumeiropas valstīs ir 5 - 7 reizes augstāks, nekā Latvijā, kas liek secināt par ievērojamu labklājības līmeņa atšķirību.

Lai arī IKP uz vienu iedzīvotāju ir pilnvērtīgs rādītājs, lai veiktu iedzīvotāju labklājības salīdzinājumu starp vairākām valstīm un gūtu priekšstatu par vispārīgo absolūto jeb valsts “vidējā iedzīvotāja” pārticību, tas nav pietiekams, lai izdarītu secinājumus par ienākumus sadali sabiedrībā.

15. Daudzu Latvijas iedzīvotāju dzīves līmenis daudz kritiskāka nekā to varētu secināt, analizējot IKP *per capita* līmeņus, jo ienākumu sadale ir nevienmērīga. Vienai sabiedrības daļai dzīvojot atbilstoši, vai vismaz pietuvināti ES dzīves līmenim, otra sabiedrības daļa spiesta saskarties ar nabadzības problēmu.

16. Ilgstoša inflācija saistīta ar vairākām negatīvām parādībām, kas ietekmē iedzīvotāju labklājību. Tā veicina patēriņa līdzekļu pārplūšanu no vienas sabiedrības daļas uz otru, no viena rūpniecības sektora uz otru vai no sabiedrības uz valsts budžetu.

17. Budžeta deficīts, ja vien tas nav radies ekspansīvas fiskālās politikas rezultātā un ir neliels, ir bīstams un nevēlams rādītājs un atstāj negatīvu iespaidu uz iedzīvotāju dzīves līmeni.

18. Ekonomikas izaugsmes kvalitāte ir tikpat svarīga kā tās kvantitāte. Valsts budžets ir mehānisms, ko valdība var izmantot, lai kvantitāti pārvērstu kvalitātē, akcentējot tautas attīstības prioritātes. Līdz šim makroekonomiskās stabilitātes nodrošināšana Latvijā ņēmusi virsroku pār sociālo problēmu risināšanu un šis process atstājis negatīvu iespaidu uz sabiedrības labklājības attīstību.

19. Lai veicinātu iedzīvotāju labklājību, jāsamazina importa patēriņa pieaugums un jāveicina makroekonomiskā multiplikaotra pieaugums, novirzot pieejamos ienākumus vietējam patēriņam.

Lai arī samērīga importa ierobežošana dod pozitīvu iespaidu uz nodarbinātību un labklājības pieaugumu, jāņem vērā atsevišķi apstākļi, kad importa parādība ir ļoti vēlama:

- 1) vispārējas ekonomiskās krīzes gadījumā valstīm ir nevis jāizvērs individuāla ekspansīva fiskālā politika, cenšoties “nozagt darbavietas no citām valstīm”, bet jācenšas maksimāli atbalstīt starptautisko tirdzniecību, jo ieguvēji būs visu valstu iedzīvotāji;
- 2) vienas valsts ekonomiskās krīzes apstākļos importa - ienākumu funkcija darbojas kā automātiskais stabilizātors. Ja multiplikatārs ir samazināts, investīciju lejupslīde tiks ierobežota, pateicoties importa daļai iedzīvotāju patēriņa

strukturā. Šajā gadījumā importa patēriņa efekts ir līdzīgs sašaurinošas fiskālās politikas efektam;

3) citu valstu importa veicināšana un cieša starptautiskā sadarbība stimulēs pārējās valstis veicināt arī analizējamās valsts eksportu. Valsts ārējās tirdzniecības politika jāorganizē sabalansētā veidā ar galveno mērķi saglabāt un palielināt vietējā eksporta apjomu.

20. Eksporta tirgus Latvijā paplašināšanās ir izšķirīgi svarīga, jo iekšējais tirgus pašreiz ir pārāk ierobežots, lai varētu nodrošināt ekonomisko izaugsmi. Eksporta iespēju pieaugums paaugstinātu gan iekšējo, gan ārējo investoru ieinteresētību. Tas veicinātu arī infrastruktūras nozaru attīstību, pieagtu iedzīvotāju ienākumi. Rezultātā lielākus līdzekļus būtu iespējams atvēlēt tautas attīstības prioritāšu - veselības aizsardzības un izglītības - finansēšanai.

21. Lai gan kopumā vērtējot veiksmīga Latvijas tautas attīstība nav iedomājama bez brīvām darba attiecībām tirgus ekonomikas apstākļos, var akcentēt atsevišķas Latvijas darba tirgus iezīmes, kas īstermiņa skatījumā negatīvi ietekmē iedzīvotāju labklājību:

- bezdarba rašanās un liels darba meklētāju skaits,
- darbavietu nepastāvība, nedrošība nodarbinātībā,
- darba likumdošanas neievērošana no darba devēju puses,
- liels skaits pretlikumīgo darījumu un organizāciju,
- augsta kadru mainība uzņēmumos un organizācijās,
- lielas iedzīvotāju daļas izglītības un kvalifikācijas nepiemērotība jaunajām prasībām,
- līdzekļu trūkums nodarbinātības problēmu risināšanai,
- uzņēmumu izvairīšanās no sociālā un citu nodokļu maksāšanas,
- slēptais bezdarbs, kas norāda uz bezdarbnieku skaita palielināšanās iespējām.

22. Latvijas demogrāfiskie rādītāji liecina par daudz nelabvēlīgāk situāciju nekā vidēji Austrumeiropas valstīs. Tādi būtiski rādītāji kā paredzamais dzīves ilgums, jaundzimušo skaits un iedzīvotāju vidējais vecums liecina par neapmierinošām nākotnes attīstības perspektīvām.

23. Latvijas sabiedrības attīstībā, jānovērtē Marx socioloģisko atzinumu nozīmīgums. Ja sabiedrības stratifikācijas process nebūs harmonisks, var izveidoties situācija, ko Marx identificējis agrīnajā kapitālisma stadijā. Tādā situācijā veidojas krasas atšķirības starp divām galvenajām sabiedrības šķirām un pastāv ilgstoša nabadzības problēma.

24. Weber socioloģijas teorijas jaunievedumi orientēti galvenokārt uz neekonomiskiem faktoriem, tādēļ šī teorija nav izmantojama par pamatu sabiedrības noslāņošanās analīzei šīs disertācijas ietvaros. Weber teorijas būtiskākais atzinums saistīts ar iedzīvotāju mobilitātes iespējām no vienas šķiras citā, izmantojot neekonomiskas aktivitātes.

25. Balstoties uz faktoriem, kas atspoguļoti sabiedrības pētīšanai E.O.Wright teorijā, iespējams attīstīt pilnvērtīgu sabiedrības stratifikācijas modeli, kurā atspoguļotas galvenie mūsdienu modernās sabiedrības strati. Wright pieeja dod iespēju atrisināt Marx darbos atspoguļotu dilemmu par “pretrunīgo” šķiru pastāvēšanu. Wright teorija pierāda, ka agrākās “pretrunīgās” šķiras ir iespējams definēt un tās veido mūsdienu sabiedrības lielāku daļu, tāpēc tās nedrīkst ignorēt, bet, tieši otrādi, par tām jāveic padziļināti pētījumi.

26. Latvijā vidusšķiru veido apmēras 1/3 daļa no valsts iedzīvotājiem, kuru pārziņā ir apmēram 1/2 no sabiedrībā pieejamiem ienākumiem. Atsaucoties uz profesores O. Rakauskienes vērtējumu, vidusšķiras lielums Lietuvā ir 15 % no iedzīvotājiem. Vidusšķiras lielums augsti attīstītajās Rietumu sabiedrībās sasniedz 60 - 70 % no kopējā iedzīvotāju skaita. Mazais vidusšķiras skaitliskais lielums liecina par nestabilitāti valstī un var novest pie politekonomiskas nestabilitātes.

27. Ņemot vērā secinājums par kopprodukta apjoma uz vienu iedzīvotāju gadā salīdzinoši zemo līmeni Latvijā un lielākās daļas iedzīvotāju ienākumu avotu

vienveidību, jāsecina, ka liela Latvijas sabiedrības daļa pieskaitāma zemākajam stratam pēc E.O.Wright teorijas kritērijiem. Nabadzības izplatība apliecina šādu situāciju. Profesores Rasauskienes novērtējums par Lietuvas sabiedrību norāda, ka aptuveni 80 % no Lietuvas iedzīvotājiem ir nabadzīgi un tādejādi pieder zemākajai šķirai.

28. Latvijas sabiedrībā nepieciešams popularizēt tādas sociālās vērtības, kas pēc iespējas lielākam iedzīvotāju skaitam atļautu pārorientēties uz jauniem ieņēmumu iegūšanas veidiem un attīstīt dzīvesveidu dažādību. Tikai sociāli aktīvi iedzīvotāji, kuru mērķos ietilpst naudas pelnīšana, spēs iekļauties jaunajā vidusšķirā. Sociāli pasīvi uz iekšu orientēti un neapmierināti iedzīvotāji nebūs spējīgi uzlabot savu labklājību. Latvijas sabiedrībai būs nepieciešams ilgs laiks, lai sasniegtu jauno sociālo vērtību atzišanu plašā sabiedrības lokā.

29. Ja par nabadzības sliekšni izmanto trešo līmeni - krīzes iztikas minimumu atbilstošajā periodā, kas visvairāk atbilstu valstī pastāvošajam oficiālajam nabadzības rādītājam, var secināt, ka 67.9 % Latvijas iedzīvotāju 1996. gadā un 68.1 % iedzīvotāju 1997. gadā bija nabadzīgi, t.i. viņu ikmēneša izdevumi uz vienu pieaugušo patērētāju ir zemāki par atbilstoši 52 Ls un 54,5 Ls. Nabadzīgo skaita lielums norāda, ka lielākā daļa Latvijas iedzīvotāju saskaras ar grūtībām, veicot tekošos maksājumus, kas saistīti ar dzīvesvietu, iegādājoties pārtiku un apģērbu. Nabadzība ir plašāk izplatīta lauku iedzīvotāju vidū, nekā pilsētnieku vidū, jo atbilstošais nabadzības indekss 1997. gadā ir 74.8 % laukos un 65.3 % pilsētās. Nabadzības problēma ir sevišķi izplatīta Latgalē, kā arī mājāsaimniecības ar lielu bērnu skaitu, ar lielu bezdarbnieku skaitu un ar lielu ģimenes locekļu skaitu vispār.

30. Lai rastu izeju no izveidojušās nevienlīdzības un sociālās depresijas situācijas, nepieciešams paplašināt ekonomisko procesu "redzesloku" un nostabilizēt sabiedrības makro-sociālu funkcionēšanu, par sociālās politikas objektu pieņemot visas sociāli-ekonomiskās attiecības kā arī galvenās institūcijas, kas ietekmē šīs attiecības.

31. Stipra vidusšķira nodrošina demokrātiskas un harmoniskas sabiedrības pastāvēšanu, kas mazina ekstrēmu situāciju, dažāda veida protestu un manifestāciju eksistenci un ietekmi. Ja lielākā sabiedrības daļa ir materiāli nodrošināta un tai ir pieejamas ievērojamas politiskās tiesības, kā arī iespēja ietekmēt politiskos un ekonomiskos procesus valstī, valdība var rēķināties ar tās atbalstu. Valsts stabilitāti atbalstīs profesionāli spēcīga, ekonomiski stabila un politiski aktīva vidusšķira.

32. Galvenais vidusšķiras izveidošanās šķērslis Lietuvas, Latvijas citu Centrāl- un Austrumeiropas valstu sabiedrībās ir atbilstošas sociālās stratifikācijas sistēmas trūkums.

Latvijas sabiedrības socioekonomisko un politisko stabilitāti var nodrošināt tikai tāda sociāla tirgus ekonomika, kas veicinātu sabiedrības stratifikācijas pārveidi no trijstūra elipsē, kuras lielāko daļu veido pārtikusi un politiski aktīva vidusšķira.

33. Pārejas perioda valstu sociālās politikas objektu nepieciešams paplašināt un attiecināt uz visu sabiedrību, realizējot pasākumus, kas veicinātu vidusšķiras izveidošanos un sabiedrības adaptācijas procesu jaunajiem apstākļiem kā arī progresīvu sociālo vērtību attīstību sabiedrībā. Jāveicina stratificētas, nevis polarizētas sabiedrības izveide, kas ietvertu tādu vērtību atbalstīšanu kā izglītības un profesijas iegūšana. Jaunās vērtības jāintegrē visos ekonomiskās aktivitātes līmeņos - ģimenē, sabiedrībā, valsts ekonomikā.

34. Katrs lats, kas ieguldīts uzņēmuma attīstībā dos daudzkat lielāku materiālo un sociālo labumu, nekā lats, kas nomaksāts nodokļos, jo uz investīciju kapitālu iedarbojas ekonomisko procesu multiplikators, kas palielinās kopproduktu un līdz ar to arī sabiedrībā pieejamo patēriņa līdzekļu apjomu. Efektīvi izmantojot cilvēku darba potenciālu, mazināsies nepieciešamība cīnīties ar dažādām depresīvām izpausmēm sabiedrībā, kas mazinās valsts izdevumus un dos iespēju veselīgas tautas attīstībai.

35. Sociālās politikas pasākumi Latvijas oficiālo iestāžu izpratnē ir vērsti uz nabadzības seku likvidēšanu, bet, lai ierobežotie līdzekļi netiktu iztērēti neefektīvi,

ir nepieciešams cīnīties ar nabadzības objektīvajiem un subjektīvajiem cēloņiem. Galvenais subjektīvais nabadzības cēlonis, kurš neļauj lielai iedzīvotāju daļai nodrošināt pašiem savu labklājību, ir sociālisma apstākļos attīstījušos personību ētikas nepiemērotība kapitālisma attiecībām.

37. Ekonomiskā politika, kas veicina priekšnoteikumu izveidošanu vidusslāņa attīstībai un nostiprināšanai ir galvenais sabiedrības noslāņošanās un nabadzības problēmas risinājums Latvijā. Nabadzības problēmas risinājumu Latvijā var panākt kompleksi rīkojoties sekojošu procesu nodrošināšanai:

- **makroekonomisko rādītāju izaugsme un makroekonomiskā stabilitāte, kas nodrošina jaunu vērtību ražošanas iespēju un sabalansētu izlietojumu,**
- **uz jaunu ienākumu avotu iegūšanu virzītas mikroekonomiskās programmas, kas veicinātu jaunu uzņēmumu attīstību,**
- **paplašināts sociālās politikas objekts, kas būtu orientēts uz stratificētas harmoniskas sabiedrības izveidi ar samērīgu ienākumu sadali,**
- **ētisko vērtību pārmaiņu process, kas motivētu sabiedrības locekļus aktīvi darboties savas labklājības nodrošināšanā.**

Izmantotā literatūra:

1. Advanced Macroeconomics. Derek Leslie. Mc Graw-Hill Book Company, 1994, 380 lpp.
2. Alternative Theories of Distribution. Review of Economic Studies, USA 1955, 1956, 894 lpp.
3. An Approach to the Theory of Income Distribution. Sidney Wintraub. A Clinton Book, USA 1958, 760 lpp.
4. Bridging the Poverty Gap in the Former Soviet Union, Cavalcanti Carlos, The World Bank Research Paper, 1993, 330 lpp.
5. Development Economics. Richard Pomfret. Copyright Prentice Hall Europe. Printed and Bound: Hartrolls Limited UK, Bodmin Cornwall, 1997, 320 lpp.
6. Economics. David Begg, Stanley Fisher, Rudiger Dornbush. McGraw-Hill Book Company, UK, Maidenhead, Berkshire, 1986, 770 lpp.
7. Estonia: Living Standards During Transition, The World Bank Paper, Washington 1996, 250 lpp.
8. Equivalence Scale Relativities and the Extent of Inequality and Poverty, Coulter Fiona, FrankCowell and Stephen Jenkins, The Economic Journal, 1992.
9. Fiscal Transition in the Baltics, Niina Pautola, Bank of Finland, Finland 1997, 323 lpp.
10. General Theory of Employment, Interest and Money. J.M. Keynes, 1936.
11. How Serious in the Neglect of Intrahousehold Inequality? Lawrence Haddad and Ravi Kanbur, IBRD January 1990.
12. Human Development Report 1996, 1997 UNDP Riga, 95 lpp.
13. Income distribution. Jan Pen. Allen Lane. The Penguin Press, 1971, 976 lpp.
14. Income, Inequality, and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy. Blanco Milanovic, IBRD, Washington, 1998, 237 lpp.
15. Measurment and Alleviation of Poverty, Ravi Kanbur, IMF Staff Working Papers
16. On the Measurement of Poverty. Atkinson A, Econometrica 1987 USA, 453 lpp.
17. Policy-Oriented Analysis of Poverty and the Social Dimensions of Structural Adjustment, Christian Grootaert and Ravi Kanbur, The World Bank Working Paper, 1985 - 1988.

18. Poverty, inequality and social policy in transition economies. The World Bank. Research paper series, Paper number 9, February 1995.
19. Poverty measurement for economics in transition in Eastern European countries. Polish statistical association, Central statistical office, Warsaw, 1992, 543 lpp.
20. Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro data. Eurostat. Theme 3. Series C. Luxembourg, 1994, 367 lpp.
21. Sociology. Anthony Giddens. 2 nd Edition. Polity Press, 1993.
22. Stabilization in the Baltic Countries: A Comparative Analysis. Tapio O. Saavalainen, April 1995.
23. The Analysis of Family Budgets, Prais S.J. and H.S. Houthakker, The Cambridge University Press, 1971, 324 lpp.
24. The construction and use of level living indicators. M.P. Martin-Guzman. Course ESO-C-02-E.
25. The Political Economy of EU Enlargement to the East, John Eatwell, Michael Ellman, Mats Karlsson, Mario Nuti, Judith Shapiro.
26. The Power Elite. C. Wright Mills, 1956, 523 lpp.
27. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. Talcott Parsons, Anthony Giddens, Max Weber, Unwin Counterpoint Paperbacks USA, 1993, 310 lpp.
28. The Transition to a Market Economy. A World Bank country study 1992, 675 lpp.
29. The Social Policy in Lithuania during the Transitional Period. Ona Grazina Rakauskiene, Vilnius 1993.
30. Transformation and Integration, John Eatwell, Michael Ellman, Mats Karlsson, D.Mario Nuti, Judith Shapiro.
31. Training manual for poverty monitoring and analysis by Rini Braber and Ivo Gusberts. Research report series. Growth Dynamics University Insitute. Foundation for Economic Research - Rotterdam.
32. Eiropas Dialogs. Žurnāls Eiropas Integrācijai - jūlijs/augusts, septembris/oktobris, novembris/decembris 1997.
33. Latvijas statistikas ikmēneša biļetens, LR LR Centrālā Statistikas Pārvalde, Rīga, 1997. gada februāris, 137 lpp.
34. Latvijas Makroekonomiskie rādītāji Nr. 4 1997, LR Centrālā Statistikas Pārvalde, Rīga, 1998, 115 lpp.
35. Latvijas Demogrāfijas Gadagrāmata 1997, LR Centrālā Statistikas Pārvalde, Rīga, 1997.

36. Ziņojums par Mājsaimniecību budžetu pētījuma rezultātiem 1996. gadā, 1997. gadā, LR Centrālā Statistikas Pārvalde, Rīga, 1996, 1997, 34 lpp.
37. Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību. LR Ekonomikas ministrija, Rīga, 1997. gada decembris, 128 lpp.

1. daļas pielikums. Tabula 1.1.2.

Avots: Latvijas statistikas gadagrāmata 1920.-1939. g., R. 1939.

1935.g. 12.febr. tautas skaitīšanas iedzīvotāju kopskaitā ietilpst visi iedzīvotāji, kas tai laikā atradušies Latvijas teritorijā vai arī uz kuģiem, kas iet zem Latvijas flagas.
Pavisam saskaitīti 1 950 502 iedzīvotāji.

Iedzīvotāji pēc sociālā stāvokļa

Strādājošie un to piederīgie	Vīrieši		Sievietes		Kopā	
	skaits	%	skaits	%	skaits	%
Īpašnieki ar algotu darba spēku	74947	8.2	52031	5.0	126978	6.5
Īpašnieki ar līdzstrād. ģim loc.	249662	27.4	145151	14.0	394813	20.3
Īpašnieki - vieninieki	74603	8.2	80521	7.8	155124	8.0
Īpašn. ģim. loc. bez not. atalgojuma	143832	15.8	319724	30.9	463556	23.8
Valsts, pašv. dien. un armija	114325	12.6	102434	9.9	216759	11.1
Algoti privātā dienestā	216210	23.7	277864	26.8	494074	25.4
Nezināms soc. stāvoklis	1251	-	2253	-	3504	-
Kopā	874830	95.9	979978	94.4	1854808	95.1
No īpaš. vai kapit. pārtiekošie un to piederīgie	11687	1.3	21323	2.0	33010	1.7
Pensionāri un to piederīgie	8217	0.9	11065	1.1	19282	1.0
Soc. apgādātie un citi nepatstāvīgie	17317	1.9	26085	2.5	43402	2.2
Pavisam	912051	100	1038451	100	1950502	100

Strādājošie pēc sociālā stāvokļa

Sociālais stāvoklis	Latvijā kopā		Pilsētās		Laukos	
	skaits	%	skaits	%	skaits	%
Īpašn. ar alg. darba sp.	61270	5.1	13108	3.7	48162	5.7
Īpašn. ar līdzst. ģim. loc.	169665	14.2	9944	2.8	159721	19.0
Īpašn. - vieninieki	78452	6.6	50490	14.4	27962	3.3
Īpašn. ģim. loc bez not. atalgojuma	443915	37.2	12519	3.6	431396	51.4
Valsts un pašv. dien.	85431	7.2	63739	18.1	21692	2.6
Valsts drošības dienests	23389	2.0	21797	6.2	1592	0.2
Algoti priv. dienestā	329802	27.7	180202	51.2	149600	17.8
Nezināms	593		553		40	
Kopā	1192517	100	352352	100	840165	100

2. daļas pielikumi.

Tabula 2.3.1. iekšzemes kopprodukta attīstības indeksi Latvijā, Lietuvā un Igaunijā.

Gads	IKP pieaugums % pret iepriekšējo gadu Latvijā	IKP pieaugums % pret iepriekšējo gadu Lietuvā	IKP pieaugums % pret iepriekšējo gadu Igaunijā
1990	2.9	-3.3	25.0
1991	-10.4	-13.1	-15.0
1992	-34.9	-37.7	-16.0
1993	-14.9	-30.4	-8.5
1994	0.6	1.0	-2.7
1995	-1.6	3.0	4.3
1996	2.8	3.6	3.7
1997	6.5		

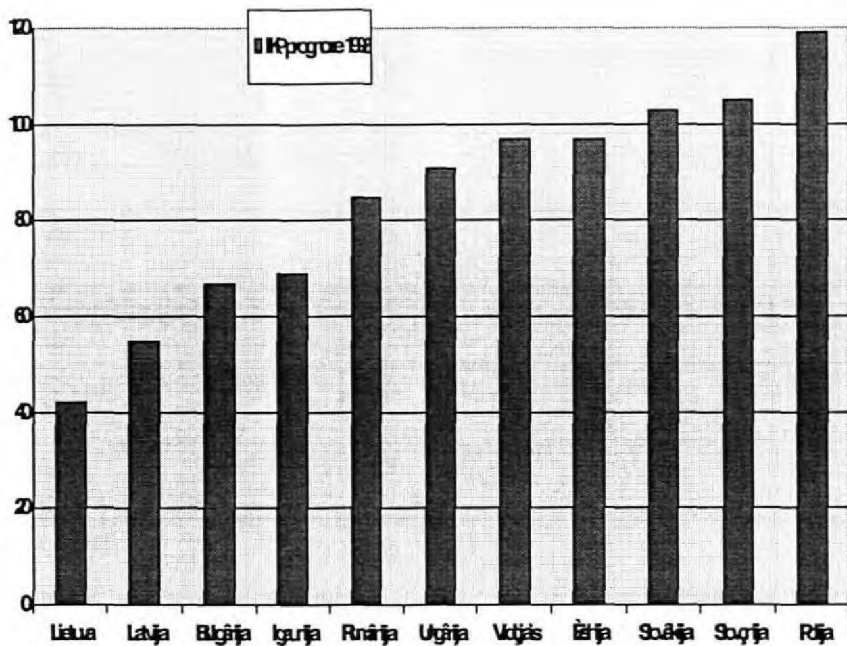
Tabula 2.3.2. Iekšzemes kopprodukts Centrāl- un Austrumeiropas valstīs (izmaiņas % pret iepriekšējo gadu).

	1994	1995	1996	1997	1998
Bulgārija	1.4	2.6	-9.0	-6.7	2.9
Čehijas Republika	2.6	4.8	4.4	4.6	5.0
Igaunija	-2.7	2.9	2.3	3.0	3.0
Latvija	1.9	-1.6	2.5	2.8	3.2
Lietuva	1.0	3.0	3.6	4.0	4.5
Polija	5.2	6.9	6.1	6.5	7.0
Rumānija	3.9	7.1	4.1	-3.6	0.9
Slovākija	4.9	6.8	6.8	5.9	5.4
Slovēnija	4.9	3.9	3.5	4.2	4.8
Ungārija	2.9	1.5	0.5	1.5	3.0
10 kandidātvalstis	4.0	5.2	3.9	3.6	5.2
8 kandidātvalstis*	4.1	5.0	4.5	5.0	5.6

* izņemot Bulgāriju un Rumāniju

Avots: "Eiropas dialogs", 1997/4 (jūlijs/ augusts).

Attēls 2.3.1. IKP attīstības prognoze 1998. gadam Centrāl- un Austrumeiropas valstīs % no 1989. gada līmeņa (1989. gads = 100%).

Datu avots: "Eiropas Dialogs", 1997/5 (septembris/oktobris).

Tabula 2.3.3. Iekšzemes kopprodukta ikgadējais pieaugums atsevišķās ES un pasaules valstīs (%).

	1961 - 1973	1974 - 1985	1986 - 1990	1991 - 1995	1996 progn.	1997 progn.
Vācija	4.3	1.7	3.4	2.2	1.4	2.2
Somija	5.0	2.7	3.4	2.7	2.3	3.7
Zviedrija	4.1	1.8	2.3	2.1	1.7	2.1
Lielbritānija	3.1	1.4	3.3	1.2	2.3	3.0
ES vidēji	4.8	2.0	3.3	1.4	1.6	2.3
ASV	3.9	2.3	2.8	2.3	2.4	2.3
Japāna	9.7	3.4	4.6	1.3	3.8	1.8

Avots: Eiropas Komisijas ekonomiskais apskats, Brisele, 1996. gada nov.

Tabula 2.3.7. Inflācija (privātā patēriņa deflators) - 1997. un 1998. gada prognozes.

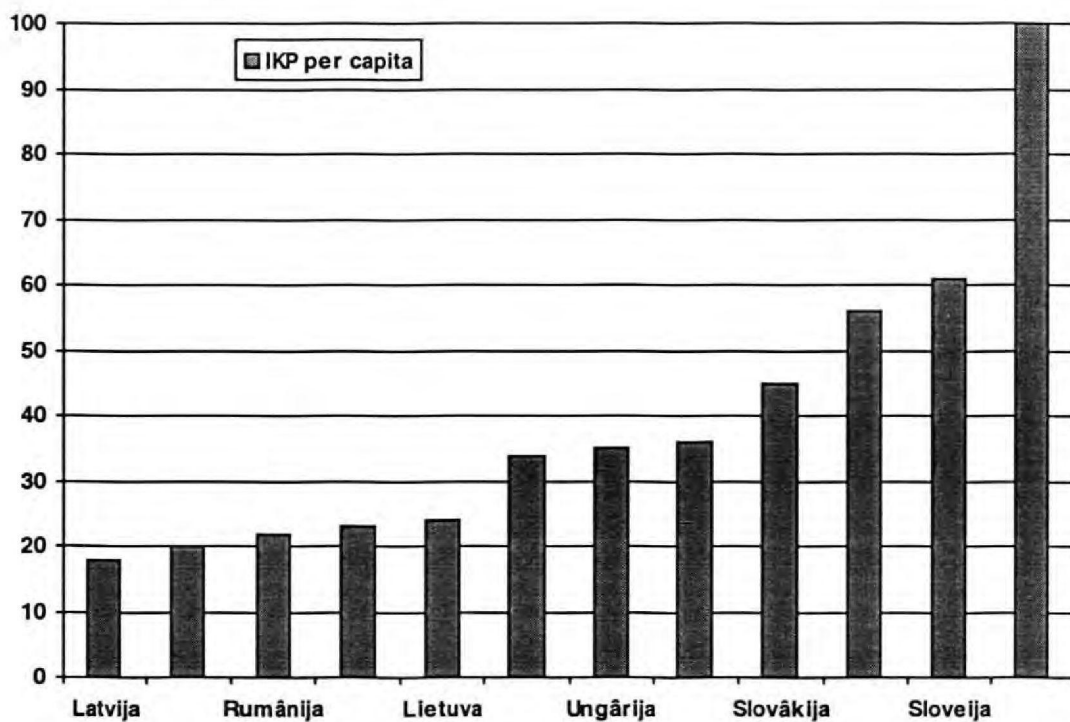
	1995	1996	1997	1998
Bulgārija	53.8	110.0	1500.0	50.0
Čehijas Republika	9.1	8.8	8.5	8.4
Igaunija *	34.0	24.0	15.0	10.0
Ungārija	26.3	23.0	18.0	13.0
Latvija	16.7	17.0	11.7	8.4
Lietuva	39.7	24.7	10.5	8.0
Polija	28.7	19.9	15.0	12.0
Rumānija	33.3	57.0	98.0	38.0
Slovākija	9.7	5.8	6.0	5.5
Slovēnija	14.3	9.7	8.2	9.2
10 kandidātvalstis	25.2	25.5	64.6	14.0
8 kandidātvalstis**	22.6	16.9	13.0	10.7

*IKP deflators

** izņemot Bulgāriju un Rumāniju

Avots: "Eiropas Dialogs", 1997/4 (jūlijs/augusts).

Attēls 2.3.2. IKP uz vienu iedzīvotāju pēc pirktspējas paritātes, 1998. gada prognoze (ES vidējais - 100%).

Avots: "Eiropas Dialogs", 1997/4 (jūlijs/augusts).

Tabula 2.3.8. Finanšu deficītu bijušajās Padomju Savienības un atsevišķas Centrāl- un Austrumeiropas valstīs.

	1992	1993	1994	1995
Armēnija	34.8	56.2	16.5	8.7
Azerbaidžana	-2.8	15.3	10.9	5.4
Baltkrievija	-0.1	4.3	2.8	2.6
Gruzija	37.3	26.2	16.5	5.7
Moldova	23.4	8.9	6.4	4.3
Krievija	18.8	8.0	10.1	4.9
Polija	6.7	2.9	3.0	NA
Ungārija	5.5	6.7	8.0	NA

Avots: "Fiscal Transition in the Baltics", Niina Pautola, Somijas Banka.

Tabula 2.3.9. Latvijas ekonomikas attīstības pamatrādītāji 1994. - 1997. gados.

	1994	1995	1996	1997 progn.
--	------	------	------	----------------

(pieaugums salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu, %)

Iekšzemes kopprodukts (salīdzināmajās cenās)	0.6	-1.6	2.8	4.0
Patēriņa cenas	35.9	25.0	17.6	9.0

(% pret IKP, ja nav norādīts cits)

Valsts pamatbudžets	-1.9	-3.8	-0.8	0
Valsts ārējais parāds	9.2	9.2	8.2	8.8
Valsts parāds	14.2	16.3	14.7	15.8
Ārējās ridzniecības bilance	-8.2	-13.0	-18.5	-18.4
Bezdarba līmenis	6.5	6.6	7.2	7.0
Lata kurss pret SDR (1996. gada beigās)	0.8	0.8	0.8	0.8

Avots: Valsts statistikas komiteja: Ekonomikas ministrijas prognozes

Tabula 2.3.10. ārējās tirdzniecības bilances deficīts vai pārpalikums
Centrāl- un Austrumeiropas valstīs (procentos no IKP).

	1994	1995	1996	1997	1998
Bulgārija	-0.2	0.9	1.6	1.2	1.1
Čehija	-1.5	-8.0	-11.5	-12.0	-12.4
Igaunija	-15.3	-19.1	-26.2	-30.8	-30.6
Ungārija	-8.7	-5.8	-6.1	-6.3	-6.6
Latvija	-8.2	-13.0	-17.6	-20.5	-22.2
Lietuva	-7.5	-15.8	-12.7	-11.1	-10.2
Polija	1.4	-1.6	-6.2	-7.8	-9.5
Rumānija	-1.7	-4.6	-4.6	-4.2	-1.4
Slovākija	0.6	-1.1	-11.1	-13.4	-14.9
Slovēnija	-2.4	-5.0	-4.5	-4.4	-3.9
10 valstis	-1.9	-4.2	-7.4	-8.4	-9.0

Avots: "Eiropas Dialogs", 1997/4 (jūlijs/augusts).

Tabula 2.3.11. Bezdarba līmenis Austrumeiropas valstīs (% pret ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem)

	Bezdarba līmenis (% pret ekonomiski aktīvajiem iedzīvotājiem)	
	1995	1996
Latvija	6.5	7.2
Lietuva	7.3	6.4
Igaunija	4.7	4.5
Čehija	3.2	3.2
Polija	14.9	13.6
Slovākija	13.8	12.5
Slovēnija	13.9	14.0
Ungārija	10.7	11.0

Avots: "Focus Eastern Europe", Deutsche Morgan Granfell, 1997. gada marts

Tabula 2.3.12. Bezdarba līmenis (% no darbaspēka) Eiropas Savienības valstīs.

	1961 - 1973	1974 - 19895	1986 - 1990	1991 - 1995	1996 progn.	1997 progn.
Vācija	0.7	4.2	5.9	7.3	9.0	9.1
Somija	2.3	5.3	4.7	14.8	16.0	14.9
Zviedrija	2.0	2.5	2.1	7.5	9.8	9.4
Lielbritānija	2.0	6.9	9.0	9.5	8.3	7.8
ES vidēji	2.4	6.4	9.0	10.2	10.9	10.8
ASV	4.6	7.5	5.9	6.5	5.4	5.2
Japāna	1.2	2.2	2.5	2.6	3.3	3.2

Avots: Eiropas Komisijas ekonomiskais apskats, 1996. gada novembris

Latvijas tautas attīstība pārejas periodā

3. daļas pielikumi.

Tabulas 3.2.14 - 3.2.21

Gini koeficients:	96 g		97 g	
	Uz vienu iedzīvotāju	Uz pieaugušo patērētāju	Uz vienu iedzīvotāju	Uz pieaugušo patērētāju
Pilsēta	0.31	0.3	0.33	0.31
Lauki	0.3	0.27	0.33	0.3
Rīga	0.31	0.3	0.33	0.31
Kurzeme	0.31	0.29	0.32	0.3
Vidzeme	0.31	0.29	0.32	0.3
Zemgale	0.31	0.29	0.33	0.31
Latgale	0.29	0.27	0.31	0.28
Valsts	0.31	0.3	0.33	0.31

Nabadzības dziļuma indekss

Rādītājs	SVĒRTS				Uz vienu iedzīvotāju					Uz vienu pieaugušo patērētāju				
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V
Pilsēta/Lauki														
Pilsēta	0.05	0.12	0.24	0.21	0.02	0.06	0.15	0.2	0.04					
Lauki	0.07	0.17	0.32	0.28	0.03	0.08	0.2	0.26	0.05					
Novadi														
Rīga	0.04	0.1	0.22	0.19	0.02	0.05	0.13	0.18	0.03					
Kurzeme	0.07	0.16	0.3	0.26	0.03	0.08	0.19	0.25	0.05					
Vidzeme	0.06	0.15	0.29	0.25	0.02	0.07	0.17	0.23	0.04					
Zemgale	0.06	0.16	0.3	0.26	0.02	0.07	0.18	0.24	0.04					
Latgale	0.08	0.18	0.33	0.29	0.03	0.09	0.21	0.28	0.06					
Strādājošie														
nav	0.07	0.15	0.29	0.25	0.04	0.09	0.21	0.28	0.06					
1	0.06	0.15	0.28	0.24	0.02	0.07	0.16	0.21	0.04					
2	0.03	0.1	0.22	0.19	0.01	0.04	0.11	0.16	0.02					
3 un vairāk	0.04	0.11	0.24	0.21	0.01	0.04	0.12	0.17	0.03					
Bērni														
nav	0.03	0.08	0.2	0.16	0.02	0.06	0.14	0.2	0.03					
1	0.06	0.15	0.29	0.25	0.03	0.07	0.17	0.22	0.05					
2	0.07	0.18	0.33	0.3	0.02	0.07	0.17	0.23	0.04					
3 un vairāk	0.17	0.31	0.48	0.44	0.07	0.15	0.27	0.33	0.1					
Bezdarbnieki														
nav	0.04	0.11	0.24	0.21	0.02	0.05	0.14	0.2	0.03					
1	0.11	0.23	0.38	0.34	0.05	0.13	0.25	0.32	0.08					
2	0.23	0.38	0.53	0.49	0.12	0.25	0.4	0.46	0.18					
3 un vairāk	0.4	0.54	0.67	0.64	0.27	0.41	0.56	0.61	0.35					
Pensionāri														
nav	0.06	0.15	0.28	0.25	0.03	0.07	0.16	0.21	0.05					
1	0.05	0.13	0.26	0.22	0.02	0.07	0.18	0.24	0.04					
2	0.04	0.1	0.24	0.2	0.02	0.05	0.14	0.2	0.03					
3 un vairāk	0.05	0.13	0.26	0.22	0.02	0.06	0.16	0.21	0.04					
Sastāvs														
1 persona	0.02	0.05	0.15	0.12	0.02	0.05	0.15	0.21	0.03					
1 persona un bērni	0.08	0.18	0.32	0.29	0.03	0.08	0.18	0.23	0.05					
2 personas	0.03	0.08	0.19	0.16	0.02	0.06	0.13	0.19	0.02					
2 personas un 1 bērns	0.05	0.13	0.26	0.23	0.02	0.06	0.15	0.2	0.04					
2 personas un 2 bērni	0.06	0.16	0.31	0.27	0.02	0.06	0.15	0.21	0.03					
2 personas un 3 (vairāk)	0.15	0.29	0.45	0.41	0.05	0.12	0.25	0.31	0.09					
3 personas	0.04	0.12	0.24	0.21	0.02	0.06	0.15	0.21	0.04					
3 personas un 1 bērns	0.07	0.17	0.31	0.28	0.03	0.08	0.18	0.24	0.05					
3 personas un 2bērni	0.1	0.23	0.4	0.36	0.03	0.1	0.22	0.29	0.06					
3 personas un 3 (vairāk)	0.21	0.34	0.51	0.47	0.1	0.19	0.3	0.37	0.14					
Visas	0.06	0.14	0.27	0.23	0.02	0.07	0.16	0.22	0.04					

I gr līdz 26 Ls

II gr līdz 38 Ls

III gr. līdz 54.5 Ls

IV gr līdz 50.08 Ls vai 63.72 Ls (pieaugušajiem pat

V gr līdz 31.86 Ls (tikai pieaugušajam patērētājam

Nabadzības rādītāji (97. g., 12mēn, svērts)

Rādītājs	Ms skaits (parasti) %			Personu skaits Ms (parasti) %			Ms skaits (ekvivalenti) %			Personu skaits Ms (ekvivalenti) %		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Pilsēta/Lauki												
Pilsēta	14.1	32.0	60.5	17.8	37.9	65.3	7.7	20.7	46.5	8.2	21.3	46.6
Lauki	18.6	41.4	67.2	26.1	51.7	74.8	9.5	28.4	56.2	11.4	30.9	58.3
Novadi												
Rīga	12.2	28.6	56.2	15.4	33.7	61.0	7.0	18.6	42.4	7.4	18.8	42.1
Kurzeme	19.0	39.3	66.8	24.3	47.8	72.6	10.6	27.2	53.9	11.3	29.0	55.4
Vidzeme	16.3	36.7	64.1	22.3	45.0	71.3	8.0	24.2	50.3	9.3	26.0	51.8
Zemgale	16.6	37.6	66.5	23.1	47.9	73.4	7.9	23.9	53.1	10.0	26.4	55.0
Latgale	19.7	44.0	71.8	26.7	53.5	77.8	9.9	29.6	61.0	11.4	31.8	62.8
Strādājošie												
nav	15.6	35.1	67.4	23.1	44.6	73.1	10.4	28.0	60.5	12.5	30.7	62.0
1	16.6	35.3	58.1	22.4	44.2	68.0	7.5	21.2	42.4	9.0	24.3	47.4
2	12.8	32.1	57.6	15.0	36.1	62.2	4.2	14.8	35.6	4.7	16.1	38.1
3 un vairāk	13.0	36.1	63.6	14.5	39.6	67.2	7.8	14.6	40.8	8.0	15.6	42.2
Bērni												
nav	10.2	26.8	56.3	12.1	29.8	58.9	7.1	21.1	48.3	7.3	21.2	47.7
1	21.7	44.9	69.8	22.4	46.0	70.8	9.4	24.4	48.4	9.7	25.0	49.2
2	26.7	53.6	78.3	27.2	54.7	78.8	9.2	26.3	51.6	9.5	26.8	52.6
3 un vairāk	46.9	73.6	91.0	47.8	75.0	91.6	20.6	39.1	66.1	21.6	39.6	66.8
Bezdarbnieki												
nav	12.2	31.1	59.8	16.5	37.9	65.2	6.2	20.1	46.7	6.9	20.7	46.8
1	33.6	56.1	78.3	36.0	60.7	81.8	19.0	38.8	64.6	18.1	39.3	65.3
2	59.8	78.9	93.5	60.7	78.8	93.4	39.5	66.2	82.3	38.5	65.1	81.4
3 un vairāk	71.1	97.0	97.0	72.3	96.3	96.3	63.7	79.8	97.0	65.2	78.9	96.4
Pensionāri												
nav	18.9	38.8	61.0	22.5	45.0	68.1	9.3	22.8	44.2	9.7	23.9	46.8
1	12.4	31.2	62.7	19.0	39.9	68.1	7.9	24.6	55.4	9.5	26.4	55.2
2	12.2	30.7	65.4	15.1	35.5	68.2	5.8	18.5	48.2	6.5	20.2	49.6
3 un vairāk	15.3	39.8	64.5	18.0	41.7	67.1	6.7	21.5	46.7	8.6	22.9	48.5
Sastāvs												
1 persona	6.4	22.0	51.7	6.4	22.0	51.7	6.4	22.0	51.7	6.4	22.0	51.7
1 persona un bērni	25.3	47.9	73.0	26.8	51.0	75.3	10.2	25.8	51.1	10.4	26.4	52.7
2 personas	12.1	27.8	57.9	12.1	27.8	58.0	7.7	19.2	44.2	7.7	19.2	44.3

Nabadzības rādītāji (97. g., 12men, svērts)

2 personas un 1 bērns	19.1	41.7	66.6	19.1	41.7	66.6	8.1	21.8	45.1	8.1	21.8	45.1
2 personas un 2 bērni	24.3	49.6	75.8	24.3	49.6	75.8	7.6	23.5	47.5	7.6	23.5	47.5
2 personas un 3 (vairāk)	44.8	70.1	88.5	46.4	71.3	88.9	18.2	36.6	62.7	18.2	36.8	63.9
3 personas	16.7	38.2	65.8	17.1	39.1	66.3	7.7	22.8	47.6	7.7	23.1	48.2
3 personas un 1 bērns	25.4	50.5	75.4	25.8	51.0	75.7	11.0	28.2	53.1	11.3	28.5	53.5
3 personas un 2bērni	34.0	67.7	85.8	33.8	67.6	85.8	13.8	34.2	64.9	13.9	34.1	64.8
3 personas un 3 (vairāk)	50.8	78.5	94.8	51.0	78.9	94.9	29.7	45.7	67.7	29.6	45.3	67.5
Visas	15.3	34.6	62.3	20.2	42.0	68.1	8.2	22.9	49.2	9.1	24.1	50.0

- I gr līdz 26 Ls
- II gr līdz 38 Ls
- III gr līdz 54.5 Ls

Ms skaits ekvivalenti ir to ms skaits, kuru izdevumi uz vienu ekvivalento pat. ir zem norādītās robežas

Personu skaits ekvivalenti ir to EKVIVALENTO personu skaits, kas dzīvo ms, kurās izdevumi uz vienu ekvivalento pat. ir zem dotās robežas

Ekvivalento personu % ir rēķināti no kopīgā ekvivalento personu skaita - 2042505

Nabadzības radītāji (96. g., 12men, svērts)

Rādītājs	Ms skaits (parasti)			Personu skaits Ms (parasti)			Ms skaits (ekvivalenti)			Personu skaits Ms (ekvivalenti)		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Pilsēta/Lauki												
Pilsēta	109240	248732	469867	326958	696684	1201387	59738	160709	361408	117891	307806	672230
Lauki	56547	126005	204625	201633	399952	578640	28897	86568	171112	68012	184684	348719
Novadi												
Rīga	60529	142652	279796	181778	399160	722088	34737	92403	211275	68576	175565	392789
Kurzeme	28310	58685	99815	87732	172543	262246	15803	40678	80548	31593	81161	155338
Vidzeme	22273	50326	87885	78610	158580	251261	10997	33161	68925	25233	70442	140007
Zemgale	20273	46039	81360	69764	144558	221754	9722	29215	65045	23299	61790	128676
Latgale	34402	77035	125636	110707	221796	322679	17377	51820	106726	37200	103533	204139
Strādājošie												
nav	75757	170860	327801	197137	381686	625278	50522	136041	294134	90419	222257	448263
1	59947	127618	209953	207268	409361	629138	27206	76577	153440	63696	172044	335195
2	26083	65133	117099	104681	252164	434976	8496	30147	72365	23864	82685	195538
3 un vairāk	4000	11126	19638	19505	53425	90637	2412	4512	12581	7924	15505	41952
Bērni												
nav	73735	194395	407950	152690	375162	741521	51484	153055	349906	80443	232771	524060
1	44061	90999	141493	148827	305474	470129	19141	49376	98107	47221	121417	238667
2	32389	64870	94799	136242	273619	394511	11158	31845	62509	32312	90832	178063
3 un vairāk	15602	24473	30249	90832	142381	173867	6853	13002	21998	25926	47471	80159
Bezdarbnieki												
nav	115826	295311	567046	365450	838217	1442435	59112	190174	442755	119162	359263	813482
1	38601	64527	90059	120093	202345	272472	21832	44622	74295	45664	99263	165108
2	10190	13439	15926	37699	48952	57997	6733	11280	14010	17610	29769	37233
3 un vairāk	1070	1460	1460	5349	7123	7123	959	1201	1460	3466	4195	5126
Pensionāri												
nav	92052	189111	296868	311393	622880	941620	45374	111013	215071	99899	246149	481403
1	52606	132130	265807	149239	314199	536164	33307	104339	234997	62401	173566	363140
2	19666	49701	105664	61853	145464	279534	9313	29871	77994	21359	66786	163709
3 un vairāk	1463	3795	6152	6105	14094	22709	643	2054	4459	2243	5990	12697
Sastāvs												
1 persona	21856	74945	175970	21856	74945	175970	21856	74945	175970	21856	74945	175970
1 persona un bērni	14960	28399	43213	39683	75561	111595	6041	15302	30271	10829	27350	54696
2 personas	31789	73345	152629	63535	146498	304935	20353	50557	116563	34557	85840	197986

Nabadzības radītāji (96. g., 12men, svērts)

2 personas un 1 bērns	18626	40567	64793	55772	121594	194088	7864	21186	43908	17227	46534	96523
2 personas un 2 bērni	18623	37980	58067	74333	151650	231888	5814	18025	36355	15612	48583	97998
2 personas un 3 (vairāk) bērni	9112	14253	17989	50499	77599	96712	3692	7433	12753	12483	25273	43845
3 personas	20090	46105	79352	67299	153719	260616	9275	27553	57373	24030	71986	150104
3 personas un 1 bērns	17534	34789	51994	77252	152592	226649	7601	19461	36623	24480	61789	115780
3 personas un 2 bērni	8880	17688	22434	47253	94364	119730	3617	8934	16953	13246	32478	61662
3 personas un 3 (vairāk) bērni	4317	6666	8051	31109	48114	57866	2523	3881	5752	11583	17712	26384
Visas	165787	374737	674492	528591	1096637	1780027	88636	247277	532520	185903	492491	1020949

V grupa

Rādītājs	Ms skaits (parasti)		Personu skaits Ms (parasti)		Ms skaits (ekvivalenti)		Personu skaits Ms (ekvivalenti)	
	V	VI	V	VI	V	VI	V	VI
Pilsēta/Lauki								
Pilsēta	100351	421439	299546	1092733	102232	459199	201863	854086
Lauki	51983	190293	186973	545861	56899	206507	126831	415954
Novadi								
Rīga	56053	248284	167766	651253	60688	274947	118685	514157
Kurzeme	26300	89845	81322	238718	25098	98064	51707	184880
Vidzeme	19694	81017	72652	234538	21253	85947	46281	172849
Zemgale	18456	74732	63308	207563	18888	80464	41445	157529
Latgale	31832	117854	101469	306521	33205	126284	70576	240626
Strādājošie								
nav	70639	297415	186020	581315	86015	357399	149999	538178
1	54592	192197	189668	583140	51620	195687	117046	420419
2	23396	104683	92821	392786	18129	95887	50106	255092
3 un vairāk	3708	17437	18010	81352	3367	16732	11542	56352
Bērni								
nav	66451	362427	136863	661929	93229	442767	147134	665782
1	40712	131073	136713	437429	34884	120625	84570	292295
2	30880	88972	129959	370915	21065	76229	60170	216581
3 un vairāk	14292	29260	82984	168320	9953	26084	36820	95383
Bezdarbnieki								
nav	105742	509561	333351	1315196	114099	561749	226153	1031636
1	35416	85141	110454	259619	35080	87215	75230	192542
2	10107	15569	37365	56656	8882	15281	23523	40736
3 un vairāk	1070	1460	5349	7123	1070	1460	3788	5126
Pensionāri								
nav	85048	272183	287348	869935	77530	266762	171153	592875
1	49157	238225	139976	491833	61865	290916	111855	447881
2	16734	95643	53357	255933	18403	102346	41549	213236
3 un vairāk	1396	5680	5838	20893	1333	5680	4137	16049
Sastāvs								
1 persona	20034	155249	20034	155249	40432	217253	40432	217253
1 persona un bērni	14146	39838	37347	103795	12137	36419	21514	64996
2 personas	28586	135476	57129	270629	34427	152629	58483	259199
2 personas un 1 bērns	17463	59989	52282	179790	14901	54928	32708	120650
2 personas un 2 bērni	17276	54145	68945	216199	10763	45903	28976	123720
2 personas un 3 (vairāk) bērni	8462	17200	46623	92635	5592	15114	18868	51579
3 personas	17831	71702	59700	236051	18371	72886	48219	189330
3 personas un 1 bērns	15808	48702	69549	212877	12766	43760	41037	138738
3 personas un 2 bērni	8718	21580	46357	114973	6549	19647	23689	71504
3 personas un 3 (vairāk) bērni	4011	7851	28552	56396	3194	7168	14769	33071
Visas	152335	611732	486519	1638594	159131	665705	328694	1270040

V gr - puse no vid. patēriņa izdevumiem (per capita 25 04 Ls, ekvivalenti 31 86 Ls)

VI gr - vid. patēriņa izdevumi (per capita 50 08 Ls, 63 72 Ls)

Vgr%

Rādītājs	Ms skaits (parasti)		Personu skaits Ms (parasti)		Ms skaits (ekvivalenti)		Personu skaits Ms (ekvivalenti)	
	V	VI	V	VI	V	VI	V	VI
Pilsēta/Lauki								
Pilsēta	12.90	54.20	16.28	59.40	13.20	59.10	13.98	59.15
Lauki	17.10	62.50	24.16	70.52	18.70	67.80	21.19	69.51
Novadi								
Rīga	11.30	49.90	14.17	55.01	12.20	55.20	12.73	55.14
Kurzeme	17.60	60.20	22.53	66.13	16.80	65.70	18.44	65.95
Vidzeme	14.40	59.10	20.61	66.54	15.50	62.70	17.11	63.91
Zemgale	15.10	61.00	20.97	68.74	15.40	65.70	17.71	67.31
Latgale	18.20	67.40	24.48	73.95	19.00	72.20	21.72	74.05
Strādājošie								
nav	14.50	61.20	21.75	67.98	17.70	73.50	20.75	74.45
1	15.10	53.20	20.50	63.04	14.30	54.20	16.55	59.44
2	11.50	51.50	13.28	56.21	8.90	47.20	9.77	49.76
3 un vairāk	12.00	56.50	13.36	60.35	10.90	54.20	11.60	56.64
Bērni								
nav	9.20	50.00	10.87	52.56	12.90	61.10	13.39	60.59
1	20.10	64.70	20.59	65.90	17.20	59.50	17.44	60.27
2	25.50	73.50	25.96	74.09	17.40	62.90	17.78	64.00
3 un vairāk	43.00	88.00	43.70	88.63	29.90	78.40	30.68	79.47
Bezdarbnieki								
nav	11.20	53.70	15.08	59.48	12.00	59.20	13.01	59.34
1	30.80	74.00	33.15	77.91	30.50	75.80	29.77	76.19
2	59.40	91.40	60.15	91.20	52.20	89.70	51.46	89.11
3 un vairāk	71.10	97.00	72.35	96.34	71.10	97.00	71.21	96.35
Pensionāri								
nav	17.50	55.90	20.77	62.88	15.90	54.80	16.65	57.66
1	11.60	56.20	17.80	62.53	14.60	68.70	17.01	68.09
2	10.40	59.20	13.02	62.43	11.40	63.30	12.59	64.60
3 un vairāk	14.60	59.50	17.25	61.74	14.00	59.50	15.80	61.28
Sastāvs								
1 persona	5.90	45.60	5.88	45.58	11.90	63.80	11.87	63.78
1 persona un bērni	23.90	67.30	25.21	70.06	20.50	61.50	20.75	62.68
2 personas	10.90	51.40	10.86	51.46	13.10	58.00	13.08	57.97
2 personas un 1 bērns	17.90	61.60	17.93	61.67	15.30	56.40	15.30	56.42
2 personas un 2 bērni	22.60	70.70	22.53	70.66	14.00	59.90	14.03	59.91
2 personas un 3 (vairāk) bērni	41.60	84.60	42.86	85.16	27.50	74.40	27.50	75.17
3 personas	14.80	59.40	15.20	60.09	15.20	60.40	15.50	60.85
3 personas un 1 bērns	22.90	70.60	23.23	71.10	18.50	63.50	18.95	64.08
3 personas un 2 bērni	33.40	82.60	33.21	82.36	25.10	75.20	24.90	75.15
3 personas un 3 (vairāk) bērni	47.20	92.40	46.84	92.52	37.60	84.40	37.77	84.58
Visas	14.10	56.60	18.61	62.69	14.70	61.50	16.09	62.19

V gr. - puse no vid. patēriņa izdevumiem (per capita 25.04 Ls. ekvivalenti 31.86 Ls)

VI gr. - vid. patēriņa izdevumi (per capita 50.08 Ls. 63.72 Ls)